

Львівський державний університет внутрішніх справ
Міністерство внутрішніх справ України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛАБА СВЯТОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.352 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРОПАГАНДУ
КОМУНІСТИЧНОГО ТА НАЦИСТСЬКОГО
ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ С. В. Лаба

Науковий керівник – Скрекля Леся Іванівна, кандидат юридичних наук

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Лаба С. В. Кримінальна відповідальність за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 «Право»). – Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023.

Досліджено кримінально-правову охорону миру та безпеки людства від кримінальної протиправної ідеології тоталітаризму щодо недопущення повторення злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Запропоновано збільшити обсяг символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, передбачивши у п. 5 ст. 1 ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. відповідальність за поширення або публічне використання: зображень, написів, присвячених подіям, пов'язаним з діяльністю підрозділів НСДАП (СС (Schutzstaffeln)); нацистських вітань «Heil Hitler», «Zigхайль»; зображень, пам'ятників, пам'ятних знаків, написів, присвячених особам, які обіймали керівні посади у вищих органах державної влади Німеччини та які, відповідно до рішення Міжнародного військового трибуналу, визнані винними у злочинах проти людяності.

Обґрунтовано необхідність розширити межі кримінально-правової заборони пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, передбачивши відповідальність за публічні заклики до розбудови комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, публічне заперечення чи виправдання злочинів комуністичного чи націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, які визнані на державному та (або) міжнародному рівні. Найбільш значущі результати окресленої розвідки спрямовані на те, щоб слугувати теорії кримінального права та правозастосовній діяльності.

У розділі 1 здійснено аналіз стану теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, що надало змогу висвітлити положення, які є загально визнаними, а також ті, які отримали належну увагу з боку поодиноких авторів. Коротко окреслено питання, що досі невирішені, зокрема: ознаки понять «комуністичний тоталітарний режим» та «націонал-соціалістичний тоталітарний режим»; яка відмінність між злочинною пропагандою та публічними закликами до вчинення суспільно небезпечних дій; чи є доцільною криміналізація виготовлення символіки тоталітарних режимів; чи є потреба у розширенні меж кримінально-правової заборони пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів; чи є публічне виконання гімнів різновидом публічного використання символіки, чи належить мережа Інтернет до ЗМІ, вчинення пропаганди з використанням яких визнається кваліфікуючою обставиною.

Проаналізувавши зарубіжний досвід кримінально-правової протидії пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, виокремлено положення, які є вартими для наслідування (заперечення (оспорювання, виправдання) злочинів нацистів, а також фактів геноциду, які є офіційно визнаними), а також ті, які не слід запозичувати українському законотворцю (встановлення загальної кримінально-правової заборони заперечення, виправдання чи схвалення фашистських, нацистських та інших тоталітарних режимів; передбачення надмірно суворої міри покарання за заперечення злочинів націонал-соціалізму).

Виокремлено ознаки комуністичного (наявність ідеалізованої фігури вождя, який здійснював одноосібну владу, тобто виступав загальнонаціональним лідером; єдина ідеологія, яка мала виражений класовий характер та виступала об'єктом фанатичної віри; встановлення тотального контролю за усіма сферами життя суспільства та кожної людини; проголошення «великої» мети, окресленої перед суспільством; використання терору, що полягав у застосуванні насильницьких методів у широких

масштабах щодо так званих противників системи (інакодумців) і надуманих «ворогів» народу) тоталітарного режиму. Охарактеризовано поняття нацистського тоталітарного режиму (наявність беззаперечного лідера (фюрера) в особі Гітлера; єдина злочинна ідеологія, яка зводилась до встановлення «нового расового порядку»; використання пропаганди для укріплення кримінально-протиправної ідеології; масовий терор).

У розділі 2 здійснено юридичний аналіз складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Здобуто аргументи, що безпосереднім об'єктом складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, слід вважати суспільні відносини, спрямовані на охорону миру та безпеки людства від кримінальної протиправної ідеології тоталітаризму щодо недопущення повторення злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Здійснено аналіз предмета складу злочину, яким, відповідно до ч. 1 ст. 436-1 КК України, виступає символіка комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.

Виокремлено форми злочинного діяння, передбаченого ст. 436-1 КК України, а саме: «виготовлення», «поширення», «публічне використання» та «публічне виконання». Продемонстровано, що законодавець дещо обмежено сформулював відповідний припис, залишивши поза увагою інші форми пропаганди символіки. Запропоновано розширити межі кримінально-правової заборони злочинної пропаганди, передбачивши відповідальність за публічні заклики до розбудови комуністичного та нацистського тоталітарних режимів або за публічне заперечення чи виправдання злочинів комуністичного чи нацистського тоталітарних режимів, які визнані на державному та (або) міжнародному рівнях.

Розглянуто зміст загальних і спеціальних ознак суб'єкта складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Констатовано, що законодавцем наразі унеможливлено застосування інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи за вчинення її уповноваженою особою пропаганди комуністичного та

нацистського тоталітарних режимів, оскільки у переліку складів кримінальних правопорушень, які можуть бути вчинені від імені юридичної особи (ст. 96-3 КК України), немає посилання на ст. 436-1 КК України. Водночас у ст. 96-9 КК України передбачена ліквідація юридичної особи як найбільш суворий захід у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, що свідчить про внутрішньогалузеву колізію. З огляду на це, обґрунтовано необхідність унести зміни до п. 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України, доповнивши перелік складів кримінальних правопорушень, за вчинення яких від імені юридичної особи можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, складом злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України.

Відображено, що для аналізованого посягання характерна умисна форма вини у виді прямого умислу, що зрозуміло з аналізу інтелектуальної ознаки умислу, а також того, що відповідний злочин описаний як такий, що має формальний склад. Констатовано, що якщо особа не усвідомлювала того, що здійснює поширення символіки, то її дії не вважатимуться кримінально караними.

Виокремлено групу суміжних складів кримінальних правопорушень зі складом злочину про пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Сформульовано їхні спільні та розмежувальні ознаки. Аргументовано, що таке відмежування загалом не повинно створювати труднощів для правозастосовних органів завдяки чіткості законодавчих конструкцій розглядуваних складів кримінальних правопорушень.

Завдяки аналізу караності пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів засвідчено законодавчі непослідовні рішення. Зокрема, під час побудови кримінально-правових санкцій були порушені правила їх конструювання, а саме: 1) необґрунтовано в основному та кваліфікованому складі злочину передбачений додатковий вид покарання у виді конфіскації майна, чим порушено вимоги ст. 59 КК України, оскільки злочин, передбачений ст. 436-1 КК України, не входить до переліку таких, за вчинення яких передбачається відповідне покарання; 2) не узгоджені санкції,

які передбачають однорідні за характером і ступенем суспільної небезпеки діяння; 3) законодавець не виправдано «ставить в один ряд» злочин пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарного режимів із такими посяганнями, які значно перевищують ступінь його суспільної небезпеки.

Обґрунтовано, що санкція ст. 436-1 КК України не відповідає типовій суспільній небезпеці та повинна бути менш суворою. Запропоновано шляхи удосконалення КК України щодо регламентації кримінально-правової заборони пропаганди тоталітаризму.

Ключові слова: тоталітарна ідеологія, комуністичний тоталітарний режим, націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим, пропаганда, символіка, виготовлення, поширення, публічне використання, кримінальна відповідальність, злочин.

ABSTRACT

Laba S. V. Criminal liability for propaganda of the communist and Nazi totalitarian regimes. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy (081 «Law.») – Lviv State University of Internal Affairs, 2023.

The dissertation is a study of criminal law protection of peace and security of mankind from the criminal unlawful ideology of totalitarianism in terms of preventing the repetition of crimes of the communist and Nazi totalitarian regimes. As a result, it is proposed to increase the scope of symbols of the national socialist (Nazi) totalitarian regimes by providing in paragraph 5 of Article 1 of the Law of Ukraine «On Condemnation of Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and Prohibition of Propaganda of Their Symbols» of April 9, 2015, liability for the distribution or public use of images, inscriptions devoted to events related to the activities of NSDAP units (SS (Schutzstaffeln)); Nazi greetings «Heil Hitler», «Sieg Heil»; images, monuments, memorials, inscriptions dedicated to persons who held senior positions in the highest state

authorities of Germany and who were found guilty of crimes against humanity by the International Military Tribunal.

The author substantiates the need to expand the scope of the criminal law prohibition of propaganda of communist and Nazi totalitarian regimes by providing for liability for public calls for the development of communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes, public denial or justification of crimes of communist or national socialist (Nazi) totalitarian regimes recognized at the national and/or international level. The most significant results of this study are aimed at serving the theory of criminal law and law enforcement.

Chapter 1 analyses the state of theoretical research on criminal liability for propaganda of the communist and Nazi totalitarian regimes, which made it possible to highlight the provisions which are generally recognized, as well as those which have received due attention from individual authors. The issues that remain unresolved are briefly outlined, in particular: the features of the concepts of «communist totalitarian regime» and «national socialist totalitarian regime»; what is the difference between criminal propaganda and public calls for socially dangerous actions; whether it is appropriate to criminalize the production of symbols of totalitarian regimes; whether there is a need to expand the boundaries of the criminal prohibition of propaganda for the communist and Nazi totalitarian regimes; whether public performance of anthems is a form of public use of symbols; whether the Internet is a media outlet for which propaganda is recognized as a qualifying circumstance.

Based on the analysis of foreign experience of criminal law counteraction to propaganda of communist and Nazi totalitarian regimes, the author identifies provisions that are worthy of imitation (denial (contestation, justification)) of Nazi crimes and officially recognized facts of genocide), as well as those that should not be adopted by Ukrainian lawmakers (establishment of a general criminal law prohibition of denial, justification or approval of fascist, Nazi and other totalitarian regimes); providing for excessively harsh penalties for denying the crimes of National Socialism).

The author identifies the features of communism (the presence of an idealized figure of a leader who exercised sole power, i.e., acted as a national leader; a single ideology that had a pronounced class character and was the object of fanatical faith; establishment of total control over all spheres of society and each person; proclamation of a «great» goal set for the society; use of terror, which consisted of the use of violent methods on a large scale against the so-called opponents of the system (dissidents and contrived «enemies» of the people) of the totalitarian regime. The author characterizes the concept of the Nazi totalitarian regime (the presence of an undisputed leader (Führer) in the person of Hitler; a single criminal ideology, which was reduced to the establishment of a «new racial order»; the use of propaganda to strengthen the criminal ideology; mass terror).

Chapter 2 provides a legal analysis of the composition of propaganda of the communist and Nazi totalitarian regimes. The author argues that the direct object of the crime under Article 436-1 of the Criminal Code of Ukraine should be considered social relations aimed at protecting peace and security of mankind from the criminal unlawful ideology of totalitarianism in terms of preventing the repetition of crimes of the communist and Nazi totalitarian regimes. The author analyses the subject matter of the crime, which, according to Part 1 of Article 436-1 of the Criminal Code of Ukraine, is the symbolism of the communist and Nazi totalitarian regimes.

The author distinguishes the forms of criminal acts provided for in Article 436-1 of the Criminal Code of Ukraine, namely: «production», «distribution», «public use» and «public performance». The author demonstrates that the legislator has taken a somewhat limited approach to the formulation of the relevant provision, leaving out other forms of propaganda of symbols. The author proposes to expand the scope of the criminal law prohibition of criminal propaganda by providing for liability for public calls for the development of the communist and Nazi totalitarian regimes or for public denial or justification of the crimes of the communist or Nazi totalitarian regimes recognized at the national and/or international level.

The article examines the content of general and special features of the subject of propaganda of the communist and Nazi totalitarian regimes, and states that the legislator currently makes it impossible to apply the institute of criminal law measures to a legal entity for the commission of propaganda of the communist and Nazi totalitarian regimes by its authorized person, since the list of criminal offenses which may be committed on behalf of a legal entity (Article 96-3 of the Criminal Code of Ukraine) does not contain a reference to Article 436-1 of the Criminal Code of Ukraine. At the same time, Article 96-9 of the Criminal Code of Ukraine provides for the liquidation of the legal entity as the most severe measure in case of committing the crime under Article 436-1 of the Criminal Code of Ukraine, which indicates the intra-sectoral conflict. In view of this, there is a justified need to amend clause 4 of part 1 of Article 96-3 of the Criminal Code of Ukraine by supplementing the list of criminal offenses for which criminal law measures may be applied on behalf of a legal entity with the offense under Article 436-1 of the Criminal Code of Ukraine.

The author shows that the analysed offense is characterized by a deliberate form of guilt in the form of direct intent, which follows from the analysis of the intellectual feature of intent, and also from the fact that the relevant crime is described as having a formal composition. It is stated that if a person did not realize that he or she was disseminating symbols, then his or her actions will not be considered criminalized.

The author distinguishes a group of related corpus delicti of criminal offenses with the crime of propaganda of communist and Nazi totalitarian regimes. Their common and distinguishing features are derived. It is stated that such a distinction should not, in general, create difficulties for law enforcement agencies due to the clarity of the legislative constructions of the criminal offenses under consideration.

The analysis of the punishability of propaganda of the communist and Nazi totalitarian regimes shows inconsistent legislative decisions. In particular, the rules of their construction were violated in the process of building criminal sanctions, namely: 1) an additional type of punishment in the form of confiscation of property was unreasonably provided for in the basic and qualified elements of the crime,

which violates the requirements of Article 59 of the Criminal Code of Ukraine, since the crime under Article 436-1 of the Criminal Code of Ukraine is not included in the list of crimes for which appropriate punishment is provided; 2) sanctions that provide for acts of homogeneous nature and degree of public danger are not coordinated; 3) the legislator unjustifiably «puts on a par» the crime of propaganda of the communist and Nazi totalitarian regimes with such encroachments that significantly exceed the degree of its public danger.

The author substantiates that the sanction of Article 436-1 of the Criminal Code of Ukraine does not correspond to the typical public danger and should be less severe. As a result, the author suggests ways to improve the Criminal Code of Ukraine in terms of regulating the criminal law prohibition of totalitarianism propaganda.

Key words: totalitarian ideology, communist totalitarian regime, national socialist (Nazi) totalitarian regime, propaganda, symbols, production, distribution, public use, criminal liability, crime.

**Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:**

1. Лаба С. В., Скrekля Л. І. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Наше право*. № 1. 2020. С. 159–164 (авторський внесок здобувача – 95 %).
2. Лаба С. В. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Наше право*. № 2. 2020. С. 112–118.
3. Svyatoslav Laba. The object of propaganda of communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 3. 2021. С. 146–150.

4. Лаба С. В. Комуністична символіка як предмет складу злочину, передбаченого ст. 436-1 Кримінального кодексу України. *Європейські перспективи*. № 1. 2022. С. 100–106.
5. Лаба С. В. Нацистська символіка як предмет складу злочину, передбаченого ст. 436-1 Кримінального кодексу України. *Наше право*. 2022. № 1. С. 84–88.
6. Лаба С. В. Об'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Право UA*. № 2. 2022. С. 38–44.
7. Лаба С. В. Суб'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарного режиму. *Право і суспільство*. № 4. 2022. С. 362–366.
8. Лаба С. В. Особливості призначення покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Європейські перспективи*. 2023. № 1. С. 153–157.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Лаба С. В., Скрекля Л. І. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18–19 червня 2020 р.). Львів : Львівський торговельно-економічний університет, 2020. С. 307–308 (авторський внесок здобувача – 95 %).
10. Лаба С. В. Порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів у зарубіжному кримінальному законодавстві. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів*: міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 31 липня – 1 серпня 2020 р.). Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2020. С. 90–94.

11. Лаба С. В. Міжнародно-правові стандарти регламентації відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 7–8 серпня 2020 р.). Одеса : Причорноморська фундація права, 2020. С. 43–45.
12. Лаба С. В. Безпосередній об'єкт складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів Всеукраїнської конференції (26 березня 2021 року) ; Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ, 2021. С. 166–169.
13. Лаба С. В. Символіка комуністичного тоталітарного режиму як предмет складу злочину, передбаченого ст. 436-1 Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір*: матеріали Міжнародної конференції (29 жовтня 2021 року) ; Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів, 2021. С. 129–132.
14. Лаба С. В. Особливості призначення покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Львів, 28–29 грудня 2022 р.). Львів : Львівський торговельно-економічний університет, 2022. С. 90–93.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОПАГАНДУ КОМУНІСТИЧНОГО ТА НАЦИСТСЬКОГО ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ.....	25
1.1 Стан теоретичного дослідження кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.....	25
1.2 Міжнародно-правові стандарти та зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.....	35
1.3 Поняття комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.....	48
Висновки до першого розділу.....	62
РОЗДІЛ 2 ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ПРОПАГАНДИ КОМУНІСТИЧНОГО ТА НАЦИСТСЬКОГО ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ.....	65
2.1 Об'єкт складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.....	65
2.2 Об'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.....	90
2.3 Суб'єкт складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.....	120
2.4 Суб'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.....	131
Висновки до другого розділу.....	141

РОЗДІЛ 3 ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ СКЛАДУ ПРОПАГАНДИ КОМУНІСТИЧНОГО ТА НАЦИСТСЬКОГО ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ ІЗ СУМІЖНИМИ СКЛАДАМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ КАРАНОСТІ І ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ.....	145
3.1 Відмежування складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів від суміжних складів кримінальних правопорушень.....	145
3.2 Питання караності і призначення покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.....	153
Висновки до третього розділу.....	168
ВИСНОВКИ.....	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	178
ДОДАТКИ.....	219

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Австрія – Австрійська Республіка

Бельгія – Королівство Бельгія

ВРУ – Верховна Рада України

ВСУ – Верховний Суд України

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗУ – Закон України

ЗМІ – засоби масової інформації

Іспанія – Королівство Іспанія

КК України – Кримінальний кодекс України 2001 року

КСУ – Конституційний Суд України

КК УРСР – Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки

Латвія – Латвійська Республіка

Литва – Литовська Республіка

Люксембург – Велике Герцогство Люксембург

НСДАП – Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини

РФ – Російська Федерація

ООН – Організація Об'єднаних Націй

Польща – Республіка Польща

Португалія – Португальська Республіка

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

Угорщина – Республіка Угорщина

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

Франція – Французька Республіка

Хорватія – Республіка Хорватія

Чехія – Чеська Республіка

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Світовій історії добре відомо про функціонування комуністичного (1917–1991 рр.) та нацистського (1933–1945 рр.) тоталітарних режимів, існування яких суперечило принципам демократії та призвело до знищення мільйонів невинних людей. Після Другої світової війни та подальшої системної дезінтеграції СРСР злочини тоталітаризму були засуджені світовим співтовариством, прикладом чого є Міжнародний військовий трибунал у м. Нюрнберг над воєнними злочинцями нацистської Німеччини. Водночас міжнародне співтовариство не притягнуло до відповідальності виконавців злочинів комуністичного тоталітарного режиму. Крім того, упродовж тривалого часу чимало безспірних історичних фактів, які пов'язані з його пануванням, замовчували, викривляли або ж були дискусійними. Після здобуття нашою державою незалежності окремі політичні партії схвально оцінювали комуністичний режим, а його злочини заперечувались. Тому проблема протидії просуванню тоталітарної ідеології не залишилась у далекому минулому.

Водночас унаслідок динамічних соціально-політичних перетворень в Україні стихійно активізувався процес декомунізації, у результаті чого було прийнято так звані декомунізаційні закони, які покликані засуджувати пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Кримінальне право також не залишилось осторонь цих процесів, оскільки численні факти поширення кримінально-протиправної символіки, заперечення чи виправдання злочинів тоталітаризму загостило потребу кримінально-правової охорони миру та безпеки людства від кримінальної протиправної ідеології тоталітаризму щодо недопущення повторення злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.

Непоодинокі спроби запровадження кримінально-правових механізмів протидії пропаганді тоталітаризму врешті досягли успіху. З прийняттям 9 квітня 2015 р. ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-

соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» № 317-VIII були внесені крайні зміни до ст. 436-1 КК України. Відповідні нововведення отримали як підтримку з боку наукової спільноти, так і повне неприйняття. А тому питання про те, наскільки ці законодавчі приписи є обґрунтованими, не до кінця вивчене.

Аналіз статистичної інформації, підготовленої Генеральною прокуратурою України (про зареєстровані кримінальні правопорушення за результатами їх досудового розслідування за період 2017–2022 рр.), засвідчує, що у 2017 р. було направлено до суду з обвинувальним актом 3 кримінальні провадження; у 2018 р. цей показник не змінився (3); у 2019 р. він становив 5; у 2020 р. їхня кількість порівняно з попередніми роками зростає (18); у 2021 р. таких проваджень було 8; зрештою, у 2022 р. зафіксовано такі 82 кримінальні провадження [301]. Втім, очевидно, що ці показники не відображають дійсного стану злочинності, оскільки засобами масової інформації нерідко оприлюднювалась інформація про факти пропаганди тоталітаризму. Особливої поширеності такі випадки набули в період активізації сепаратистських проявів, які виникали на Сході України з 2014 р.

Незважаючи на високу суспільну значущість питання кримінально-правової протидії пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, все ж доводиться констатувати, що відповідна проблематика не так часто аналізувалась. Вона відображена у працях М. А. Бабака, Ю. М. Беклеміщевої, А. А. Васильєва, В. М. Комарницького, Л. О. Мостепанюк, А. А. Павловської, Є. О. Письменського, О. С. Пироженка, О. Е. Радутного, Л. І. Скреклі, Т. І. Созанського, Ю. В. Філей, М. І. Хавронюка, В. В. Шаблістого, Г. З. Яремко та інших.

Попри наявні теоретичні напрацювання, чимало питань невирішені та потребують додаткового вивчення. Досі чітко не встановлено, що охоплює символіка нацистського тоталітарного режиму; чи входить георгіївська стрічка до символіки комуністичного тоталітарного режиму; чи є доцільною криміналізація публічного використання символіки тоталітарних режимів тощо.

Відтак означені проблеми засвідчують своєчасність та актуальність наукового дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Плану науково-дослідних робіт кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ та теми науково-дослідної роботи на 2021–2024 рр. «Протидія кримінальним правопорушенням, підслідним Національній поліції: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти» (номер державної реєстрації 0121U113930).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертації полягає у кримінально-правовій характеристиці норми про пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів та в оцінці ефективності кримінально-правової охорони миру та безпеки людства від кримінально-протиправної ідеології тоталітаризму.

Реалізація мети передбачає вирішення таких основних *завдань*:

– охарактеризувати стан теоретичного дослідження кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів;

– проаналізувати міжнародно-правові стандарти та зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів;

– розглянути поняття комуністичного та нацистського тоталітарних режимів;

– з'ясувати об'єктивні ознаки складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів;

– охарактеризувати суб'єктивні ознаки складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів;

– здійснити відмежування складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів від суміжних складів кримінальних правопорушень;

– розглянути питання караності і призначення покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів

Об'єкт дослідження – суспільні відносини щодо протидії поширенню кримінально-протиправної ідеології тоталітарних режимів.

Предмет дослідження – кримінальна відповідальність за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.

Емпірична база дослідження представлена матеріалами судової практики різних регіонів України з Єдиного державного реєстру судових рішень України (проаналізовано 23 вироки судів). У науковій роботі проведено опитування працівників правоохоронних органів і суддів (усього 250 осіб, зокрема: працівників Національної поліції – 70 осіб, Служби безпеки України – 60, прокуратури – 40 та суду – 80 осіб), а також здійснено аналіз звітності основних показників роботи органів досудового розслідування, підготовленого Генеральною прокуратурою України упродовж 2017–2022 рр.

Нормативна, науково-теоретична та емпірична бази дослідження використані станом на 1 січня 2023 р.

Методологічна основа дослідження охоплює широкий спектр методів наукового пізнання. З огляду на мету та завдання дослідження, а також його предмет та об'єкт, використано такі методи: діалектичний (як фундаментальний метод, який дозволив охопити усі питання у взаємозв'язку (всі розділи); порівняльно-правовий (під час вивчення зарубіжного досвіду регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів задля виявлення спільних та відмінних ознак (підрозділ 1.2); системно-структурний (для розгляду об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, а також його відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень

(розділи 2, 3); догматичний (під час аналізу норми, яка встановлює кримінально-правову заборону пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів з позиції дотримання правил законодавчої техніки конструювання диспозиції та санкції відповідної норми (розділи 2, 3); моделювання (у формулюванні пропозицій до кримінального законодавства України, які спрямовані на підвищення ефективності нормотворчої діяльності та правозастосування) застосування ст. 436-1 КК України (розділи 2,3); статистичний (у межах аналізу статистичних даних, а також даних, отриманих під час узагальнення судової практики України щодо притягнення до кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів (розділи 2, 3); соціологічний (під час проведення опитування працівників правоохоронних органів і суддів у формі анкетування з питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів) (розділи 2, 3); узагальнення (у формулюванні висновків, які отримані під час здійснення окремих досліджень (усі розділи)).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є комплексним дослідженням забезпечення кримінально-правової охорони миру та безпеки людства від кримінальної протиправної ідеології тоталітаризму щодо недопущення повторення злочинів комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів. З-поміж найбільш значущих результатів окресленої розвідки, що наділені ознаками наукової новизни, є важливими для теорії кримінального права та практики правозастосовних органів, які маркують особистий внесок автора, такі:

вперше:

– запропоновано встановити, поряд із відповідальністю за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, кримінально-правову заборону пропаганди «іншого тоталітарного державного режиму», що слугувало би більш повній кримінально-правовій охороні, оскільки таке формулювання є узагальненим та дозволяє охопити пропаганду будь-яких

тоталітарних режимів – тих, що існували, і нововиниклих (рашистський тоталітарний режим);

– обґрунтована необхідність розширити межі кримінально-правової заборони пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, передбачивши відповідальність за публічні заклики до розбудови комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, публічне заперечення або виправдання злочинів комуністичного чи націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, які визнані на державному та (або) міжнародному рівні;

– запропоновано збільшити обсяг символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, передбачивши у п.5 ст.1 ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. відповідальність за поширення або публічне використання: зображень, написів, присвячених подіям, пов'язаним з діяльністю підрозділів НСДАП (СС (Schutzstaffeln)); нацистських вітань «Heil Hitler», «Зіг хайль»; зображень, пам'ятників, пам'ятних знаків, написів, присвячених особам, які обіймали керівні посади у вищих органах державної влади Німеччини та які відповідно до рішення Міжнародного військового трибуналу визнані винними у злочинах проти людяності;

– доведена необґрунтованість криміналізації діянь, які полягають у виготовленні символіки комуністичного та нацистського (націонал-соціалістичного) тоталітарних режимів з наступних міркувань: 1) саме по собі виготовлення матеріалів злочинного змісту є нічим іншим як готуванням до вчинення кримінального правопорушення, що полягає в умисному створенні умов для реалізації кримінально-протиправного наміру; 2) поняттю «виготовлення», яке є видовим щодо родового поняття «пропаганда», не притаманна така ознака як публічність, що є алогічним, оскільки ознаки родового поняття не можуть суперечити ознакам родового;

удосконалено:

– положення про необхідність внесення змін до ч.2 ст.436-1 КК України. Запропоновано таку її редакцію: «Ті самі дії, вчинені службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище, або вчинені повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації чи мережі Інтернет»;

– теоретичні позиції, на основі яких запропоновано викласти примітку до ст.436-1 КК України в такій редакції: «Кримінально-правова заборона не розповсюджується на випадки поширення або публічного використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, які передбачені частиною другою і третьою статті 4 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки». Існуюче формулювання «крім випадків, передбачених частинами другою і третьою статті 4 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» слід виключити із диспозиції ч. 1 ст. 436-1 КК України;

– наукові твердження, на основі яких обґрунтовується доцільність викладу санкцій ст. 436-1 КК України у такій редакції: ч.1 – «карається штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років»; ч.2 – «карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років»;

набули подальшого розвитку:

– думка, що тоталітарний режим є різновидом політичного режиму, який має людиноненависницький характер та виступає повною

протилежністю демократії, полягає у повному контролі над усіма сферами суспільного життя із використанням терору та характеризується нівелюванням прав і свобод людини і громадянина;

– твердження, що публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів на території України повністю охоплюється поняттям публічного використання, тобто є одним із його різновидів;

– позиція, що суб'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів характеризується прямим умислом.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані за результатами виконаного дослідження наукові положення можуть бути використані:

– у правотворчості – для вдосконалення кримінального законодавства України щодо регламентації відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів;

– у навчальному процесі – під час викладання курсу кримінального права та низки спеціальних курсів відповідного спрямування (Акт про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження у навчальний процес кафедри кримінального права та процесу ЛТЕУ від 1 травня 2023 р.);

– у правозастосовній діяльності – під час здійснення кримінально-правової оцінки діянь, що полягають у пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів (Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у роботу Ради адвокатів Львівської області від 5.05.2023 р. №108; Довідка про впровадження та апробацію результатів дисертаційного дослідження в діяльність Франківського районного суду м. Львова від 1.05.2023 р.);

– у науково-дослідній діяльності – як основа для подальшого вивчення теоретичних і практичних аспектів кримінально-правової заборони пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертації оприлюднено на таких науково-практичних заходах: Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення» (м. Львів, 18–19 червня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Харків, 31 липня – 1 серпня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики» (м. Одеса, 7–8 серпня 2020 р.); Всеукраїнській конференції «Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції» (м. Львів, 26 березня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір» (м. Львів, 29 жовтня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя» (м. Львів, 28–29 грудня 2022 р.).

Публікації. За темою дисертації підготовлено 14 наукових публікацій, із них – 8 статей: 7 статей висвітлено в наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б», 1 стаття відображена у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Організації економічного співробітництва і розвитку та Європейського Союзу.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (363 найменування) та семи додатків. Повний обсяг дисертації становить 241 сторінку, із них основний текст – 166 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОПАГАНДУ КОМУНІСТИЧНОГО ТА НАЦИСТСЬКОГО ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

1.1. Стан теоретичного дослідження кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів

У ХХ столітті народ України зазнав страждань за двох тоталітарних режимів: радянського (1917–1991 рр.) та нацистського (1933–1945 рр.). Під час Другої світової війни Україна втратила значну частину населення, і ще більше людей померло внаслідок організованого комуністичним режимом Голодомору 1932–1933 рр. [299, с. 9]. В окремій думці судді Конституційного Суду України О. О. Первомайського зазначено, що комуністична ідеологія не зникла, а істотно впливала на суспільне життя і політику, а члени Комуністичної партії України тривалий час були представлені в українському парламенті та інших органах державної влади. Крім того, за цією ідеологією виправдовувались посягання Російської Федерації на незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, а також анексія та окупація країною-агресором частини території нашої держави [203].

30 серпня 1991 року Президія Верховної Ради України, посилаючись на висновки Тимчасової комісії, за якими визнавалось, що керівництво Компартії України своїми діями підтримало державний переворот і тим самим сприяло його здійсненню на території України, видала Указ «Про заборону діяльності Компартії України» на підставі ч. 2 ст. 7 Конституції (Основного Закону) УРСР 1978 року, згідно з якою не допускалось створення і діяльність партій, що ставлять за мету зміну шляхом насильства

конституційного ладу і в будь-якій протизаконній формі територіальної цілісності держави, а також підрив її безпеки, розпалювання національної і релігійної ворожнечі [274]. Це питання, власне, стало предметом розгляду Конституційним Судом України, який у своєму рішенні зазначив, «що Комуністична партія України, яка була зареєстрована 22 липня 1991 року саме як об'єднання громадян, не є правонаступником КПРС і Компартії України у складі КПРС». Відтак було прийнято рішення визнати Указ «Про заборону діяльності Компартії України» неконституційним [274].

Водночас окремими народними обранцями України неодноразово вносились пропозиції щодо встановлення кримінальної відповідальності за пропаганду тоталітарних режимів. Однак такі спроби характеризувалися амбівалентністю, а тому не зазнали успіху [153, с. 159].

Йдеться, зокрема, про проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» (щодо відповідальності за публічне заперечення факту Голодомору 1932–1933 років як геноциду українського народу) від 21 січня 2008 р., який так і не підтримано у Верховній Раді України. У висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України зазначено, що «встановлення кримінальної відповідальності за публічне висловлення певних думок чи переконань вважається прийнятним лише у тих випадках, коли такі висловлювання спрямовані на розпалювання національної, релігійної, етнічної чи іншої ворожнечі та конфліктів у суспільстві або ж зроблені в образливій формі. Однак історико-політичні оцінки навіть такої трагічної події, як Голодомор (зокрема, і щодо того, слід чи не слід вважати Голодомор геноцидом українського народу), якщо вони зроблені у коректній формі, не можуть розцінюватись як дії, що спрямовані на розпалювання ворожнечі чи на образу почуттів людей. А тому встановлення кримінальної відповідальності за просте заперечення офіційної оцінки цієї події виглядає відходом від усталених традиційних уявлень про вільне, демократичне та цивілізоване суспільство» [67].

У подальшому в проекті Закону України від 19 березня 2010 року № 4745-1 висувались пропозиції доповнити КК України статтею, яка б регламентувала кримінальну відповідальність за пропаганду фашизму, нацизму, комунізму, сексизму та інших тоталітарних політичних течій, що обмежують свободу людини [238]. Втім, у коментарі до відповідного законопроекту зазначено, що у пояснювальній записці не наведено жодного належного обґрунтування необхідності його прийняття. Окрім того, вказувалось, що факт висловлення особою своїх думок і поглядів на ту чи іншу ідеологію, зокрема фашизму, нацизму, комунізму, сам собою не несе небезпеки для суспільства, а тому немає належних підстав для встановлення кримінальної відповідальності [123].

На розгляд Верховної Ради України вносились ще низка законопроектів схожого змісту («Про заборону реабілітації та героїзації фашистських колабораціоністів 1933–1945 рр.» від 15 січня 2009 № 3618 [245]; «Про заборону пропаганди фашизму та нацизму в Україні» від 12 листопада 2009 р. № 5247-1 [246]; «Про внесення змін до деяких кодексів України (щодо відповідальності за пропаганду нацизму і фашизму)» від 22 лютого 2011 року за № 8149 [239]), однак жоден із них прийнятий як закон так і не був.

Із розробки та прийняття Верховною Радою України ЗУ «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму» від 16 січня 2014 р. фактично розпочалося формування кримінально-правової політики протидії поширенню тоталітарної ідеології. На підставі цього Закону КК України доповнено ст. 436-1, яка регламентувала відповідальність за публічне заперечення чи виправдання злочинів фашизму, пропаганду неонацистської ідеології, виготовлення та (або) розповсюдження матеріалів, у яких виправдовуються злочини фашистів і їх прибічників [123]. У пояснювальній записці до проекту Закону зазначено, що в суспільстві дедалі частіше висловлюється стурбованість і протест проти численних фактів публічного

схвалення нацизму і фашизму, спроб заперечення чи виправдання злочинів фашизму проти людяності, вчинених у роки Другої світової війни, а також пропаганди неонацистської ідеології, що ґрунтується на расових і національних упередженнях. У зв'язку з цим необхідно вживати, відповідно до міжнародно-правових норм, більш ефективні заходи у боротьбі із зазначеними явищами і екстремістськими рухами, які створюють реальну загрозу демократичним цінностям [232].

Отже, доводиться констатувати, що лише у зв'язку з відповідними законопроектними пропозиціями питання перспектив уведення в КК України окремої норми, яка встановлює кримінально-правову заборону пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, опинилося під пильним науковим прицілом. Відповідні нововведення отримали як підтримку, так і гостру критику. Так, з одного боку, зазначали, що актуальність таких змін не викликає сумнівів через необхідність запровадження ефективних заходів із певними видами поведінки, які сприяють ескалації сучасних форм расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості, а також екстремістськими рухами [38, с. 17].

Зокрема, Т. І. Созанський та Г. З. Яремко звертають увагу на те, що падіння тоталітарних режимів не вичерпує їхньої суспільної небезпеки. І питання не лише у відновленні історичної справедливості, повазі до пам'яті жертв цих режимів, а в засудженні ідеології як такої, що несумісна з парадигмою основоположних прав і свобод людини і громадянина, гарантованих Загальною декларацією прав людини [294].

Водночас, з іншого боку, противники запровадження кримінально-правової заборони пропаганди тоталітаризму вважають, що криміналізація діянь, описаних у ст. 436-1 КК України, стала хибним способом вирішення низки соціально-політичних проблем. Відповідні зміни стали черговим прикладом помилковості криміналізації, що не є рідкістю у вітчизняній практиці нормотворення [222, с. 264].

Однак, не вдаючись у дискусії з цього приводу, зазначимо, що у зв'язку з наявністю безлічі недоліків цього кримінально-правового припису, а відтак критичними зауваженнями науковців та юристів-практиків, згаданий Закон втратив чинність на підставі Закону України від 28 січня 2014 р. «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» [236]. Натомість, на підставі ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. [247] було внесено зміни до редакції ст. 436-1 КК України, яка отримала назву «Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів».

Для пропозиції оптимальної законодавчої моделі кримінально караного злочинного діяння, зокрема того, що передбачене у ст. 436-1 КК України, необхідно вивчити накопичений науковий матеріал щодо предмета дослідження. Під час аналізу стану теоретичного дослідження кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів вивчені джерела необхідно поділити на три групи.

Власне, перша група робіт охоплює праці з міжнародного права, конституційного права, політології, історії, психології, філософії, оскільки в межах цих галузей знань висвітлюються питання виникнення комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, їх розвитку і динаміки, розглядалися їхні ознаки, прояви тощо. Ці праці представлені такими вченими, як А. В. Бахтаров [27], Г. В. Берченко [20], В. В. Бушанський [36], І. Р. Вітик [69], С. Г. Вонсович [71], О. Г. Данильян [83; 94], О. Ф. Іванов [109], В. В. Левицький [176], О. А. Ліщинські [171; 172], О. І. Майборода [177], С. Рябенко [281], О. А. Феоктистова [333], М. В. Чабанна [352; 353], Ю. О. Фігель [338] та інші. Відтак їхній внесок у формування теоретичних уявлень про сутнісні риси тоталітарних режимів і вплив на суспільство складно переоцінити. Так, вартою уваги є праця

П. І. Соболя, в якій автор простежує об'єктивні і суб'єктивні передумови зародження та еволюції радянського тоталітаризму, демонструє роль Голодомору як засобу радянської тоталітарної влади щодо здійснення колонізації етнічного простору України [291].

Слід віддати належне праці А. В. Пехник, у якій описується поняття та причини виникнення тоталітаризму, проведено всебічний аналіз різновидів тоталітарних режимів, особливостей процесу їх формування та функціонування, а також визначено фактори, які сприяли утворенню тоталітарної політичної системи [218].

Інша група наукових праць присвячена проблемам кримінально-правової охорони миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Вагомий внесок у дослідження цього питання зробили такі вчені, як О. М. Броневицька [32], М. М. Гуменюк [81], В. О. Навроцький [194], В. О. Поповичу [224], Ю. С. Резнік [263], Б. В. Романюк [277], Т. І. Созанський [292], Е. Н. Трикоз [315], В. В. Шаблистий [360], А. В. Шамара [357] та інші. Слід виокремити працю А. А. Маєвської, в якій проаналізовано тексти статутів міжнародних трибуналів, а також спеціальну наукову літературу щодо визначення, сутності та змісту злочинів проти людяності, досліджено їх правову природу та надано юридичну характеристику [181].

Складно переоцінити значення роботи С. М. Мохончука, де охарактеризовано місце злочинів проти миру та безпеки людства у системі міжнародних правопорушень, виявлено особливості сучасної конвенційної регламентації відповідальності за відповідні посягання і специфіку, розкрито становлення системи злочинів проти миру і безпеки людства у кримінальному законодавстві зарубіжних держав [185].

Науковий здобуток цих авторів мав неабиякий вплив на розвиток третьої групи досліджень, які безпосередньо присвячені окремим питанням кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів [157, с. 85]. Так, деякі вчені вивчали

особливості кримінально-правової охорони національної та історичної пам'яті [222], інші розглядали питання криміналізації пропаганди тоталітарних режимів [122; 38; 8], ще інші здійснили кримінально-правову характеристику складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України [167; 168; 184; 260; 16], котрісь із них аналізували кримінально-правовий механізм протидії пропаганді тоталітаризму [9; 10; 294; 22; 23; 293; 294]. Не варто оминати увагою дисертацію Ю. М. Беклеміщевої, у якій здійснено кримінально-правову характеристику виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів [16].

Позитивно оцінюючи науковий доробок учених, все ж доводиться констатувати, що питання кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів вивчено недостатньо, а окремі публікації авторів не в змозі задовольнити потреби практики правозастосування [161, с. 54]. З огляду на зазначене, є підстави вважати, що наукознавче дослідження складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, є неповним.

Розгляд стану теоретичного дослідження проблем кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів насамперед потребує висвітлення положень, які є загально визнаними. Зокрема, усталеною є теза про те, що націонал-соціалізм, комунізм і фашизм є різновидами тоталітарного режиму, які відрізняються цілями і методами їх досягнення [352, с. 13; 169, с. 67; 353, с. 85]. Науковці не ставлять під сумнів те, що однією з важливих особливостей тоталітарного режиму є встановлення тотального контролю над усіма сферами суспільства [353, с. 87; 108, с. 183]. Не викликає заперечень те, що пропаганда будь-якої тоталітарної ідеології та суміжні з цим дії здатні заподіювати шкоду правоохоронюваним інтересам, адже йдеться про розпалювання міжнаціональної, расової, релігійної ворожнечі тощо [222, с. 257]. Вітчизняні дослідники однак не ставлять під сумнів те, що з суб'єктивної сторони злочин,

передбачений ст. 436-1 КК України, характеризується умисною формою вини у виді прямого умислу [16, с. 230; 184, с. 303; 137, с. 644].

Окремі питання, які стосуються проблем кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, отримали належну увагу з боку поодиноких авторів. Так, М. А. Бабак та Ю. В. Філей зазначають, що суспільно небезпечні діяння, які описані у ст. 436-1 КК України, знаходяться на тонкій межі між злочином і конституційним правом на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, які водночас є невіддільними та непорушними в Україні. Окрім того, визнання злочином «виготовлення, поширення, публічне використання символіки, публічне виконання гімнів» не може повною мірою відповідати основним принципам кримінального права України, оскільки основним завданням закону про кримінальну відповідальність є попередження та профілактика злочинних проявів у майбутньому, але не притягнення до відповідальності за злочини, які переважно не є суспільно небезпечними [9, с. 183–184].

Своєю чергою, лише Є. О. Письменський зазначає про недоцільність криміналізації публічного використання кримінально-протиправної символіки з огляду на те, що такому діянню не притаманні достатні для криміналізації характер і ступінь суспільної небезпечності. Автор зауважує, що такі дії можуть вважатися злочинними лише з використанням засобів масової інформації [222, с. 268].

Також чимало питань, які пов'язані з кримінально-правовою заборонаю пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, залишаються дискусійними. Немає одностайності найперше у питанні щодо визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XX КК України, зокрема пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Скажімо, деякі дослідники пропонують визнавати родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XX, відносини, що забезпечують мир і безпеку

[15, с. 231; 186, с. 184; 138, с. 454]. Інші, аналізуючи кримінальні правопорушення Розділу XX КК України, вбачають родовим об'єктом міжнародний правопорядок [357, с. 81].

Неоднаковим є і визначення безпосереднього об'єкта складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. У його вирішенні можна виокремити три позиції. Так, деякі науковці розглядають об'єкт аналізованого складу злочину як суспільні відносини, спрямовані на консолідацію та розвиток української нації, її історичну свідомість [305, с. 655]. Інші ж вважають, що такий об'єкт збігається з його родовим об'єктом, а тому переконані, що злочин, передбачений ст. 436-1 КК України, посягає на мир, міжнародний правопорядок і безпеку людства [15, с. 231]. Натомість ще інша когорта дослідників визначає його як міжнародний правопорядок у забезпеченні расової та національної рівності людей [184, с. 301], недопущенні дискримінації за національною, соціальною, класовою, етнічною, расовою або іншими ознаками [122, с. 124; 75].

Дискусійним залишається питання щодо моменту закінчення цього злочину у формі поширення кримінально-протиправної символіки. Загалом у кримінально-правовій теорії виокремлюються два підходи. Представники першого переконані, що поширення відповідної інформації вважатиметься закінченим злочином з того моменту, коли сторонні сприймуть хоча б частину інформації [92, с. 149; 185, с. 275; 297, с. 107]. Представники іншого підходу визнають момент закінчення вчинення злочину в цій формі тоді, коли інформація відповідного змісту поширена особою, незалежно від того, чи була сприйнята сторонніми [14, с. 74].

Незважаючи на те, що проблеми боротьби з пропагандою комуністичного та нацистського тоталітарних режимів мають високу суспільну важливість і не залишаються поза увагою теоретиків і практиків, багато питань описано поверхнево або залишаються невирішеними. Зокрема: який зміст понять «комуністичний тоталітарний режим» та «націонал-

соціалістичний тоталітарний режим»; як кримінально-правова заборона пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів кореспондується з правом на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; чи необхідно відносити георгіївську стрічку до символіки комуністичного тоталітарного режиму; яка відмінність між злочинною пропагандою та публічними закликами до вчинення суспільно небезпечних дій; чи є доцільною криміналізація виготовлення символіки тоталітарних режимів; чи є потреба у розширенні меж кримінально-правової заборони пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів; чи є публічне виконання гімнів різновидом публічного використання символіки, чи належить мережа Інтернет до ЗМІ, вчинення пропаганди з використанням яких визнається кваліфікуючою обставиною; чи є доцільність у застосуванні інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи за вчинення її уповноваженою особою пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів від імені юридичної особи тощо.

Не здійснено аналізу проекту КК України, підготовленого робочою групою з питань розвитку кримінального права, щодо кримінально-правової заборони пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Поза увагою науковців залишились проблеми караності та призначення покарання за вчинення злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, а також відмежування його від суміжних складів кримінальних правопорушень.

Отже, відповідний аналіз дає змогу констатувати, що сьогодні наукова база боротьби з пропагандою комуністичного та нацистського тоталітарних режимів належно не сформована. Відтак вивчення питання щодо оптимального формулювання та змісту ознак відповідного складу злочину потребує ретельного аналізу.

1.2 Міжнародно-правові стандарти та зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів

Як стверджує В. О. Навроцький, на сучасному етапі розвитку людства сформувалося відповідне коло проблем, які сягають за межі матеріалу, що стосується національного кримінального права. Вони заслуговують на вивчення з урахуванням того, що й міжнародне кримінальне право, й національне кримінальне право за основний предмет мають злочин і покарання за нього [193, с. 216]. Розвиваючи цю позицію, М. І. Хавронюк звертає увагу на те, що кримінальне право України повинно враховувати всі найкращі досягнення європейської і світової кримінально-правової думки з метою досягнення найвищої ефективності його норм [347, с. 299]. Не випадково від найперших змін до КК України майже у кожній пояснювальній записці до законопроекту як основний аргумент на користь необхідності внесення відповідних змін до КК України та суті таких змін вказують на упорядкування національного законодавства відповідно до міжнародного (його імплементації), на виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань чи рекомендацій міжнародних експертів [212, с. 55].

У світі не існує загальноприйнятого кримінального кодексу, який би давав чітку оцінку протиправним діям, що потрапляють у категорію злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Через існування таких світових проблем потрібно зосередитися на кримінальному законодавстві кожної з держав, із урахуванням міжнародно-правової допомоги [314, с. 134]. З цими судженнями не можна не погодитися, оскільки міжнародне право є однією з основ національної системи права, а тому кримінально-правові норми повинні відповідати європейським і міжнародним стандартам, що, власне, сприятиме регулюванню інтеграційних відносин.

Не слід заперечувати того, що на міжнародному рівні проблема протидії пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів не є новою [163, с. 18]. Папа Римський Пій XII 28 червня 1949 р. затвердив «Декрет проти комунізму», у якому незаконними визнавались дії, які полягали у прийнятті комуністичного вчення та його пропаганді, членстві в комуністичній партії, співпраця з нею. Така позиція обґрунтовувалась тим, що комунізм становить матеріалістичне та антихристиянське вчення, а тому було формально проголошено відлучення вірян, які, зокрема, поширювали літературу на підтримку комуністичного тоталітарного режиму [84].

Крім того, міжнародній практиці відомо безліч судових рішень і правових позицій, у яких, власне, надається оцінка щодо законності використання відповідної символіки чи пропаганди кримінально-протиправної ідеології. Так, у 2011 р. до Європейського суду справедливості щодо захисту своїх порушених прав звернулася компанія «Couture TechL td», якій рішенням реєстраційного органу було відмовлено у реєстрації як торгової марки комуністичного символу у виді герба СРСР. Суд, розглянувши справу, постановив рішення, що в реєстрації відповідної торгової марки відмовлено обґрунтовано, оскільки це суперечить державній політиці однієї з держав-членів ЄС (Угорщини), за законодавством якої зображення у виді серпа, молота й п'ятикутної зірки визнано символом тиранії [281, с. 46–47].

Падіння комуністичних режимів у державах Центральної та Східної Європи на початку дев'яностих років ХХ століття викликало численні дискусії, що стосувалися політичної і правової оцінки дій і злочинів, здійснених в ім'я комуністичної ідеології. Відповідальність злочинців та їх вірогідне покарання стало предметом суперечки. У всіх колишніх комуністичних державах з приводу зазначеної проблематики неодноразово проводились дебати, і в декількох із них були прийняті спеціальні закони після «декомунізації» [264]. ОБСЄ у Люблінських рекомендаціях з інтеграції різноманітних суспільств акцентує на тому, що питання історичної пам'яті

мають надважливе значення, а тому держави-учасниці, виявляючи турботу про свободу вираження, повинні уникати використання символів, що роз'єднують, і настійно рекомендувати недержавним гравцям їх не демонструвати [174, с. 80]. Лоран Ліндбледу доповіді на засіданні комітету з державних справ ПАРЄ вказав на те, що в деяких державах ностальгія за комунізмом іще жива, що створює небезпеку посткомуністичного реваншу [265].

З огляду на зазначене, міжнародна спільнота закликає вести активну боротьбу з пропагандистськими проявами тоталітарних режимів.

У міжнародному праві є низка документів, які засуджують комуністичний та нацистський тоталітарні режими, а відтак – їх пропаганду. Серед них можна вирізнити такі, як: Декларація Європейського Парламенту щодо проголошення 23 серпня європейським днем пам'яті жертв сталінізму і нацизму від 23 вересня 2008 р. [85], Резолюції ПАРЄ (щодо заходів з ліквідації спадку колишніх комуністичних тоталітарних систем від 27 червня 1996 р. № 1096 [264]; щодо необхідності міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів від 26 січня 2006 р. № 1481 [266]; щодо боротьби з відродженням нацистської ідеології від 12 квітня 2006 р. № 1495 [267]; щодо ставлення до пам'ятників, які мають суперечливу історичну інтерпретацію у державах-членах Ради Європи від 29 січня 2009 р. № 1652 [268]), Резолюції Європейського Парламенту (в пам'ять про Голодомор – штучний голод в Україні 1932–1933 років від 23 жовтня 2008 р.) [269]; щодо європейської свідомості та тоталітаризму від 2 квітня 2009 р. [270].

Загальноновизнаним принципом є заборона будь-якої пропаганди і організацій, які ґрунтуються на ідеях або теоріях переваги однієї раси чи групи осіб певного кольору шкіри або етнічного походження або намагаються виправдати, або заохочують расову ненависть, а також усі акти насильства або підбурювання до таких (ст. 4 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 р.) [183]. Попри те, що у цьому документі безпосередньо не засуджується пропаганда комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, з його аналізу можна

зробити висновок, що власне такі дії охоплюються положеннями цієї статті. Ця позиція ґрунтується на тому, що в основі нацизму закладено ідеї так званої панівної раси над іншими націями і расами.

У Резолюції Парламентської Асамблеї ОБСЄ «Возз'єднання розділеної Європи: забезпечення прав людини та громадянських свобод у регіоні ОБСЄ в ХХІ столітті» зазначається, що у ХХ столітті європейські держави пережили два потужні тоталітарні режими: нацистський і сталінський. З огляду на те, у цьому документі міститься заклик до держав-учасниць ОБСЄ зайняти єдину позицію щодо засудження тоталітарного правління у будь-якій формі незалежно від її ідеологічних засад, а також щодо заборони проведення публічних демонстрацій на ознаменування нацистського і сталінського минулого [271]. Попри те, доводиться констатувати, що ані універсальні, ані регіональні міжнародні акти не розкривають змісту понять «комуністичний тоталітарний режим» і «нацистський тоталітарний режим».

У подальшому необхідно зупинитись на вивченні зарубіжного досвіду регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, оскільки без його аналізу дослідження зазначеної проблематики не буде повним і всебічним. Відповідний аналіз відкриває перед юристом нові горизонти, дає змогу йому краще пізнати право своєї держави, оскільки специфічні риси цього права особливо виразно проявляються під час вивчення інших систем [317, с. 30]. А тому порівняння здатне озброїти юристів ідеями та аргументами, які не можна отримати навіть за доброго знання тільки власного права [7, с. 123–124].

Слід погодитись із думкою Л. В. Мошняги, яка зауважує, що кримінальне право кожної держави має свою специфіку, яка обумовлена змістом кримінально-правових інститутів, історичними та національними традиціями, особливостями політичного устрою суспільства, а також багатьох інших чинників [187, с. 88–89]. КК України має реформуватися відповідно до стратегії європейської інтеграції з урахуванням найкращих

іноземних зразків, оскільки без вивчення іноземного досвіду неможливо розбудувати національну правову систему, а відтак зблизити її з правовими системами прогресивних держав світу, а також забезпечити обмін відповідною інформацією [282, с. 24]. Такий досвід, безумовно, є цінним з огляду на те, що сприятиме виявленню схожих і відмінних рис кримінального законодавства України та зарубіжних держав щодо кримінально-правової протидії пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, а також пошуку найкращих законодавчих зразків, які відповідали б вимогам сучасності, та подальше їх упровадження у національне законодавство. Відповідний аналіз також дасть змогу з'ясувати, наскільки ефективними є норми, які регламентують кримінальну відповідальність за пропаганду тоталітаризму. Це надалі допоможе уникнути ймовірних помилок [154, с. 112].

Видається, для порівняння слід обрати кримінальне законодавство тих держав, які є членами Європейського Союзу, оскільки «зближення правових систем європейських держав є найважливішою традицією формування галузей національного законодавства» [308, с. 53]. Йдеться про кримінальне законодавство Австрії [44], Бельгії [197], Іспанії [322], Латвії [323], Литви [324], Люксембургу [139], Польщі [325], Португалії [86], Угорщини [140], Франції [173], ФРН [326], Хорватії [142], Чехії [210].

Слід зазначити, що в більшості держав світу, зокрема європейських, а також держав колишнього СРСР, не запроваджена відповідальність за вчинення аналізованого посягання. Свого часу у Молдові встановлювалась відповідальність за використання комуністичної символіки у політичних цілях і пропаганду тоталітарної ідеології (з 12 липня 2012 р.), однак Конституційний Суд у своєму рішенні від 5 червня 2013 р. відмінив цю кримінально-правову заборону, оскільки вона суперечила Основному Закону [204].

Схожа ситуація виникла і в Угорщині, де у ст. 269/В КК була передбачена кримінально-правова заборона поширення, публічного

використання чи демонстрування свастики, знаків СС, знаку схрещених стріл, серпа та молота, червоної зірки чи будь-яких символів з їхнім використанням. Водночас не вважалось кримінально караним використання цих символів в інтересах освіти, науки, мистецтва з метою висвітлити інформацію історичних джерел. Утім, така заборона проіснувала недовго, оскільки Конституційний Суд 19 лютого 2013 р. визнав її неконституційною [281, с. 33].

Можна припустити, що, власне, підставою для цього слугували дві справи («Вайнай проти Угорщини» та «Фратаноло проти Угорщини»), які розглядались Європейським судом з прав людини щодо публічного використання символу червоної зірки. Так, за результатами розгляду справи «Вайнай проти Угорщини» ЄСПЛ визнав призначення покарання учаснику демонстрації за носіння червоної зірки у вигляді штрафу порушенням свободи вираження поглядів. На обґрунтування такого рішення ЄСПЛ зазначив, що, незважаючи на масові порушення прав людини комуністичним режимом, такі його символи, як червона зірка, використовуються як символ міжнародного руху трудящих, які боролися за справедливе суспільство. Окрім того, «потенційна можливість пропаганди комуністичної тоталітарної ідеології не може бути єдиною підставою для заборони використання символів й застосування кримінального покарання... Проста демонстрація чи використання символу особою, навіть членом політичної партії з тоталітарними амбіціями, не може бути прирівняна до небезпечної пропаганди» [281, с. 18].

Водночас у подальшому парламентом Угорщини знову було встановлено кримінально-правову заборону демонстрації, поширення або використання в громадських місцях свастики, значків СС або нілашистського хреста, символів серпа і молота. Однак особа підлягала кримінальній відповідальності за вказані дії лише у випадку, коли така пропаганда здатна порушити громадський спокій, зокрема людську гідність жертв тоталітаризму або право їх вшанування [281, с. 34].

Утім, видається, що в будь-якому випадку пропаганда тоталітарних режимів порушує людську гідність їх жертв, а також національну ідентичність громадян, які є нащадками жертв тоталітаризму, та несе потенційну загрозу для безпеки людства. У пункті 2 Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заходів з ліквідації спадку колишніх комуністичних тоталітарних систем від 27 червня 1996 р. № 1096 зазначено, що «тоталітарні режими, які правили в Центральній та Східній Європі в минулому столітті, і які все ще перебувають при владі в деяких країнах, всі без винятку характеризуються масовими порушеннями прав людини. Ці порушення розрізняються залежно від культури, країни й історичного періоду. Вони включають окремі і колективні вбивства, страти, загибель у концентраційних таборах, голод, депортації, тортури, рабську працю й інші форми масового фізичного терору» [264].

Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів засвідчує, що кримінально караними є дії за демонстрацію, поширення та використання символіки лише за кримінальним законодавством Польщі (законодавець не конкретизує різновиди пропаганди), ФРН та Угорщини. Водночас кожна з норм, яка встановлює кримінально-правову заборону пропаганди тоталітарних режимів, має свою специфіку [162, с. 92]. У науковій літературі причини різноманітності правових систем пояснюють тим, що на їхні форми та зміст впливають умови виникнення та становлення конкретної держави, які формуються під впливом одних історичних факторів і трансформуються під дією інших, які мали визначальний вплив на напрям їх розвитку та функціонування [349, с. 123].

Скажімо, у КК Польщі передбачена відповідальність за публічну пропаганду фашистського чи іншого тоталітарного державного режиму або за заклик до ненависті на ґрунті національних, етнічних, расових, релігійних відмінностей (ст. 256). Як бачимо, у законодавстві Польщі не конкретизовано, за який вид пропаганди тоталітарного режиму особа

повинна бути притягнена до кримінальної відповідальності. Такий досвід є вартим для запозичення, оскільки формулювання «іншого тоталітарного державного режиму» є узагальненим, дозволяє охопити пропаганду будь-яких тоталітарних режимів. Видається, окрім фашистського, до цієї категорії законотворець також відносить і комуністичний та нацистський режими. Такий висновок зрозумілий з аналізу положень ст. 13 Конституції Польщі, де зазначено про заборону існування політичних партій та інших організацій, які у своїх програмах застосовують тоталітарні методи і прийоми нацизму, фашизму і комунізму.

За КК ФРН кримінально караними визнається поширення пропагандистських матеріалів партій, які визнані Конституційним Судом неконституційними (ч. 1 параграфу 86). Окрім того, у п. 1 ч. 1 параграфу 86а встановлена кримінально-правова заборона поширення на території Німеччини знаків антиконституційних партій, публічне використання їх на зібраннях або розповсюдження їх письмових матеріалів. До таких знаків законодавець відносить прапори, значки, окремі предмети уніформи, паролі і форми вітання. Можна припустити, що йдеться, зокрема, про кримінально-правову протидію пропаганді тоталітаризму. Водночас ця норма має дещо загальний характер, оскільки законодавцем не конкретизовано, за пропаганду яких матеріалів партій передбачена кримінальна відповідальність. Слід зазначити, що з 17 серпня 1956 р. Конституційним судом Німеччини заборонено Комуністичну партію. Таке рішення було прийняте на підставі ст. 21 Основного Закону ФРН, відповідно до якої партії, які своїми цілями або поведінкою намагаються завдати шкоду основам вільного демократичного устрою, ліквідувати його або поставити під загрозу, є неконституційними [19, с. 95].

З огляду на зазначене, можна зробити висновок, що кримінально караним визнається пропаганда символіки Комуністичної партії ФРН. З цього приводу слушно зауважують С. Рябенко та С. Когут, що «попри те, що Німеччина виступила першопрохідцем у декомунізації, в цій країні

так і не було на законодавчому рівні визнано комуністичний режим або комуністичну ідеологію злочинними чи несумісними з основоположними правами людини та громадянина» [281, с. 22].

Натомість положеннями кримінального законодавства Австрії, Бельгії, Іспанії, Латвії, Литви, Люксембургу, Португалії, Франції, Хорватії та Чехії не регламентується кримінальна відповідальність за пропаганду тоталітаризму. Щоправда, у Литві за поширення і демонстрування комуністичної та нацистської символіки застосовується лише адміністративне покарання (ст. 188.18). До такої символіки віднесено прапори, герби та емблеми СРСР, Литовської РСР та нацистської Німеччини, знаки та уніформу нацистської або комуністичної партійних організацій, свастику, знак СС, зображення серпа й молота, радянську червону п'ятикутну зірку [118]. Схоже положення також передбачене у законодавстві Латвії. Зокрема, 20 червня 2013 р. парламентом було ухвалено поправки до Закону «Про безпеку публічних, розважальних та святкових заходів», у якому передбачена адміністративно-правова заборона пропагувати нацистську, фашистську або комуністичну ідеологію, а також використовувати зображення символіки колишнього СРСР, радянські та нацистські прапори, герби та гімни, нацистську свастику (ст. 4-1). Водночас така заборона не є караною у випадках, коли використання такої символіки не спрямоване на виправдання злочинів тоталітаризму чи їх звеличення [235].

У КК окремих європейських держав передбачена кримінальна відповідальність за заперечення (ст. 457-3 КК Люксембургу, ст. 261-а КК Чехії, п. 7 ст. 607 КК Іспанії, п. 3 парагр. 130 КК ФРН, ст. 240 КК Португалії), оспорювання (ст. 457-3 КК Люксембургу, ст. 261-а КК Чехії), виправдання (ст. 457-3 КК Люксембургу, ст. 261-а КК Чехії, п. 7 ст. 607 КК Іспанії, п. 3 парагр. 130 КК ФРН), применшення (п. 3 парагр. 130 КК ФРН) або схвалення (ст. 261-а КК Чехії, ст. 151а КК Хорватії) злочинів проти людяності. Зазначені посягання є злочинами з формальним складом, а тому

суспільно небезпечні наслідки не передбачені як обов'язковий елемент об'єктивної сторони.

Згідно зі ст. 151а КК Хорватії, кримінальній відповідальності підлягає особа за схвалення фашистських, нацистських та інших тоталітарних ідеологій або розповсюдження расизму і ксенофобії. У КК Іспанії вказується про кримінально-правову заборону розповсюдження будь-яким способом ідей або положень, які заперечують або виправдовують геноцид (п. 7 ст. 607). Цікавими видаються положення КК Люксембургу (ст. 457-3), у якому кримінально караними визнаються заперечення (оспорювання, виправдання) злочинів нацистів, а також фактів геноциду, визнаних люксембурзькими або міжнародними судами або іншими владними органами. Тобто у КК Люксембургу не йдеться про загальну кримінально-правову заборону заперечення чи виправдання злочинів тоталітаризму, а лише тих, які є офіційно визнаними.

Встановлення кримінальної відповідальності за заперечення, виправдання чи схвалення тоталітаризму у КК зарубіжних держав можна розглядати з двох боків. Так, з одного боку, така кримінально-правова заборона є сумнівною, оскільки відповідні діяння виступають формою вираження поглядів і переконань, що, власне, відповідає вимогам ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. (право безперешкодного дотримання та вільного вираження своїх поглядів). А відтак факт заперечення певної історичної події не слід оцінювати як суспільно небезпечний. З іншого боку, заперечення, виправдання чи схвалення тоталітаризму не повинні підпадати під захист ст. 10 Європейської конвенції з прав людини (щодо свободи вираження поглядів) у випадку, якщо такі дії спрямовані на розпалювання національної ворожнечі або насильства. Про це, зокрема, йдеться у рішенні ЄСПЛ «Perincek v. Switzerland». Так, заявника, який був професором права та керівником Турецької робітничої партії, було засуджено за те, що він неодноразово публічно під час виступів на конференціях заперечував факт масових убивств і депортацій

вірменського народу як геноциду, що виник на території Оттоманської імперії у 1915 р. У своєму рішенні ЄСПЛ, посилаючись на п. 49 Загального коментаря Комітету з прав людини від 29 липня 2011 р., зазначив, що у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. не передбачено загальної заборони за висловлювання помилкових думок чи неправильних інтерпретацій подій минулого. Окрім того, вказав, що у світі немає загального консенсусу щодо визнання подій 1915 р. геноцидом вірменського народу, а тому дійшов висновку щодо несумісності кримінально-правової заборони історичного ревізйонізму з вимогами ст. 10 Європейської конвенції з прав людини, зазначивши, що виняток становлять кримінально-правові заборони заперечення Голокосту, оскільки щодо цих подій є вирок міжнародної судової установи, який постановлений з дотриманням належної процедури [216; 106, с. 28].

Отож, із наведеного можна зробити висновок про те, що у кримінальному законодавстві окремих зарубіжних держав законотворець необґрунтовано передбачив кримінально-правову заборону заперечення, виправдання чи схвалення злочинів тоталітарних режимів. Ця заборона має належні підстави та є виправданою за таких умов: 1) якщо йдеться про заперечення історичних фактів, які визнані на державному та (або) міжнародному рівні, або 2) якщо такі дії спрямовані на розпалювання національної ворожнечі або насильства, а відтак суперечать інтересам національної безпеки та є загрозою громадського порядку. Тому, видається, що передбачення у кримінальному законодавстві зарубіжних держав загальної заборони заперечення, виправдання чи схвалення фашистських, нацистських та інших тоталітарних ідеологій є хибним кроком законодавця.

Слід зазначити, що в окремих державах були прийняті спеціальні закони, які встановлюють заборону заперечення злочинів тоталітаризму. Так, відповідно до парагр. 3 Закону Австрії «Про заборону НСДАП (Націонал-соціалістичної німецької робочої партії)», будь-якій особі забороняється діяти на користь НСДАП або досягати її цілей, публічно заперечувати,

применшувати, схвалювати або виправдовувати злочини націонал-соціалізму [44]. За Законом Чехії «Проти підтримки і розповсюдження порушень прав і свобод людини» від 2001 р. злочинними є дії, які полягають у публічному запереченні, поставленні під сумнів, схваленні або намаганні виправдати нацистський чи комуністичний геноцид або інші злочини нацистів чи комуністів (парагр. 261-а) [210]. У ст. 9 Закону Франції «Про придушення актів расизму, антисемітизму та ксенофобії» (Закон Гейссо) від 13 липня 1990 р. передбачена заборона заперечення Голокосту, а також висловлювання сумнівів в існуванні таборів смерті і газових камер, в яких нацисти здійснювали масові вбивства [173]. Відповідно до ст. 1 Бельгійського Закону про заборону Голокосту від 23 березня 1995 р., кримінальній відповідальності підлягають особи, які заперечують, виправдовують або схвалюють геноцид німецького націонал-соціалістичного режиму під час Другої світової війни [197].

Ще одне питання, яке необхідно розглянути, стосується караності аналізованих злочинів. Так, відповідно до ст. 256 КК Польщі, за пропаганду фашистського або іншого тоталітарного режиму передбачене покарання у виді штрафу, обмеження волі або позбавлення волі на строк до двох років. За КК ФРН позбавленню волі строком до трьох років або грошовому штрафу підлягає особа за поширення на території Німеччини знаків антиконституційних партій, публічне використання їх на зібраннях або розповсюдження їх письмових матеріалів (п. 1 ч. 1 параграфу 86а).

За заперечення, виправдання чи схвалення злочинів тоталітаризму передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років (ст. 216 КК Угорщини), до п'яти років (ст. 240 КК Португалії, п. 3 парагр. 130 ФРН), від шести місяців до трьох років (парагр. 261а Закону Чехії «Проти підтримки і розповсюдження порушень прав і свобод людини»), від одного до двох років (п. 7 ст. 607 КК Іспанії), позбавлення волі до одного року та штраф у розмірі 5 тисяч франків (ст. 1 Бельгійського Закону про заборону Голокосту). Найбільш сувора міра покарання передбачена за законодавством

Австрії – позбавлення волі строком від одного до десяти років (парагр. 3 Закону Австрії «Про заборону НСДАП (Націонал-соціалістичної німецької робочої партії)». Такий підхід, видається, є не до кінця виваженим, оскільки законодавець установив надмірно великий розрив між верхньою та нижньою межами санкції, що, власне, створює широкий простір для суддівського угляду. Для прикладу, санкція зазначеної статті прирівнюється до санкції за завдання тілесного ушкодження за спричинення смерті потерпілому (парагр. 86 КК Австрії).

Незважаючи на значущість суспільних відносин, на які здійснюється посягання у виді пропаганди тоталітарних режимів чи заперечення їх злочинів, доводиться констатувати порівняно невелику кількість випадків притягнення до кримінальної відповідальності за їх вчинення. У різних куточках світу за вказані дії було засуджено кілька десятків осіб (австрійський письменник Герд Хрнзик – за заперечення Голокосту і пропаганду нацизму; редактори неонацистського інтернет-видання Ерік Садлачек і Либор Будик – за розповсюдження неонацистської пропаганди і заперечення Голокосту; французький письменник Робер Фаріссон – за оспорювання того, що фашисти в Освенцимі вбивали людей в газових камерах; Володимир Створа – за розміщення на своєму інтернет-сайті перекладу чеською мовою статті, яка заперечує Голокост; політик Жан-Марі Лепен – за виправдання гестапо і заперечення злочинів проти людяності; британський єпископ Ричард Вільямсон – за заперечення Голокосту в своєму інтерв'ю [98, с. 888; 37, с. 259].

Отже, вивчення зарубіжного досвіду регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів дає змогу зробити такі висновки. Невдалими видаються положення кримінального законодавства тих держав, у яких встановлена загальна кримінально-правова заборона заперечення, виправдання чи схвалення фашистських, нацистських та інших тоталітарних режимів (ст. 261-а КК Чехії, п. 7 ст. 607 КК Іспанії, п. 3 парагр. 130 КК ФРН, ст. 240

КК Португалії). Не вартим для запозичення є також досвід кримінального законодавства Австрії, у якому передбачена надмірно сувора міра покарання за заперечення злочинів націонал-соціалізму (від одного до десяти років позбавлення волі), що руйнує сутність правосуддя. У цьому випадку слухними є міркування В. О. Навроцького, який наголошує на тому, що несправедлива критика КК України, протиставлення його законодавству зарубіжних держав, де нібито все краще та досконаліше, видається безпідставною, оскільки основною проблемою в цій галузі сьогодні є не недоліки кримінального закону, а його неправильне застосування чи незастосування на практиці [190, с. 50].

Крім того, вартими для запозичення є положення КК Люксембургу (ст. 457-3), у якому кримінально караними визнаються заперечення (оспорювання, виправдання) злочинів нацистів, а також фактів геноциду, які є офіційно визнаними. Позитивним для наслідування слід вважати також досвід Польщі, де у кримінальному законі (ст. 256) встановлена заборона пропаганди фашистського чи іншого тоталітарного державного режиму, що дає змогу охопити пропаганду будь-яких тоталітарних режимів.

1.3 Поняття комуністичного та нацистського тоталітарних режимів

Розглядаючи особливості кримінально-правової протидії пропаганді кримінально-протиправної ідеології, потрібно висвітлити питання про сутність поняття комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, унаслідок існування яких загинули десятки мільйонів невинних людей. Тоталітаризм був деспотичним режимом ХХ століття. Упродовж 30-х, а потім другої половини 40-х років, тільки в Європі тоталітарні та наближені до них режими були встановлені у 17 державах. В усіх його різновидах він став причиною величезних людських страждань і забрав понад 100 млн людських життів [103, с. 206]. Найбільш промовистими прикладами держав

світу, у яких процвітали тоталітарні ідеї, можна назвати Радянський Союз (режим Сталіна), Німеччину (режим Гітлера), Китай (режим Мао Цзедуна), Італію (режим Муссоліні). Численні факти злочинів тоталітаризму тривалий час свідомо перекручувалися чи аналізувалися тільки поверхнево, а тому чимало громадян мають фрагментарне бачення щодо жахливих наслідків його панування.

Термін «тоталітаризм» походить від латинських слів «totalitas» (повнота) «totalis» (цілий, весь, що означає повне підпорядкування державі). Семантичний зміст поняття «тоталітарний» характеризується як повне панування держави над усіма сторонами життя суспільства, відсутністю прав людини; такий, що полягає у відвертій терористичній диктатурі монополістичної буржуазії; фашистський [103; 41, с. 364]. Це поняття запроваджено в 20-их роках ХХ ст. Дж. Амендолоні й П. Табеті для характеристики фашистського режиму Б. Муссоліні, що тривав в Італії [111, с. 266; 342, с. 67].

На Міжнародному симпозиумі, який відбувся у США 1952 р., поняття тоталітаризму розглядалось як «закрита і нерухома соціокультурна і політична структура, в якій будь-яка дія – від виховання дітей до виробництва й розподілу товарів – спрямовується і контролюється з єдиного центру» [146]. У юридичній літературі це поняття трактується як режим, якому притаманні політичне, економічне, ідеологічне панування правлячої еліти, організованої у цілісний бюрократичний партійно-державний апарат (очолюваний лідером), тотальний контроль над суспільством, втручанням в усі його сфери з метою здійснення такого контролю [353, с. 85]. Найбільш поширеними ознаками тоталітаризму є такі: виникає в режимі, що надає окремій партії монополіне право на політичну діяльність; відповідна партія визнає свою ідеологію офіційною державною істиною; для її поширення держава в особі правлячої партії наділяє себе виключним правом на силовий вплив і засоби переконання; більшість видів економічної і професійної діяльності знаходиться в підпорядкуванні держави і стають її частиною

(майже на всі види діяльності накладає відбиток «офіційна істина»); політизація, ідеологізація всіх можливих огріхів людини і, як результат, застосування терору [272, с. 110–111].

Тоталітарний режим виник на тлі складної соціально-політичної ситуації в умовах глибокої економічної кризи (наприклад, у Німеччині після її поразки у Першій світовій війні). Перед країною постали завдання, для розв'язання яких були необхідні надзвичайні мобілізація і концентрація зусиль усього населення, яке підтримує цей режим і виявляє готовність на певні жертви [280, с. 8]. Не слід заперечувати правильність тези Б. Л. Дем'яненка про те, що тоталітарний період у будь-якій країні розпочинався саме після приходу до влади партій вождистського типу, які підкорили собі державні інститути, спотворили їх власним ідеократичним впливом і злилися з ними з метою реалізації утопічних політико-ідеологічних доктрин. Індустріальна доба, за твердженням цього автора, призвела до створення системи масових комунікацій, ускладнила суспільні зв'язки і організацію соціуму, зробила технічно можливою цілеспрямовану ідеологічну індокринацію населення. Через ЗМІ умоглядні проекти перевлаштування суспільства з надбання елітних груп трансформувалися в масову ідеологію, яка спонукала людей до зміни соціальної реальності [89, с. 7, 3].

Тоталітаризм є різновидом політичного режиму, який характеризується як спосіб функціонування та взаємозв'язку основних елементів політичної системи суспільства. Відповідно, політичний режим охоплює такі основні критерії: характер і міру здійснення влади; механізм її формування; взаємовідносини суспільства та влади; роль та значення недержавних і неполітичних організацій та структур; характер наявних у суспільстві заборон; роль ідеології в житті суспільства; характер політичного лідерства; співвідношення прав та свобод громадян; стан засобів масової інформації; роль політичних партій; типи політичної поведінки; співвідношення між законодавчою та виконавчою гілками влади; роль і значення органів

примусу [356, с. 20–21]. Будь-який політичний режим детермінується трьома базовими чинниками: 1) процедурами і способами організації владних інститутів та безпосереднім здійсненням влади; 2) стилем ухвалення суспільно-політичних рішень; 3) відносинами між владою та громадянами [356, с. 40]. Політичні режими прийнято класифікувати з урахуванням критерію взаємодії держави і громадянського суспільства. З-поміж інших основних видів політичних режимів (демократичний, авторитарний) тоталітарний режим характеризується знищенням усіх демократичних свобод.

За суттю тоталітаризм має антиправовий характер і виступає повною протилежністю демократії, у якій єдиним джерелом влади визнається народ, за волею та інтересами якого здійснюється влада. За цього злочинного режиму громадяни позбавлені права брати участь в управлінні суспільними та державними справами, а відтак приймати рішення щодо проблем державного чи громадського життя. Тоталітаризм повністю відкидає існування політичного та ідеологічного плюралізму, для якого характерним є можливість висловлювати власну позицію щодо навколишньої дійсності. Цей режим є своєрідною соціально-гіпнотичною машиною, яка спотворює букву закону та фактично не визнає статусу громадянина, який наділений правами та свободами. А тому він не обмежується законом і перебуває за межами юридичного регулювання.

Натомість уся повнота влади узурпована у єдиній панівній політичній партії, яка є знаряддям у руках диктатора та, за твердженням О. Ю. Докаш, поглинає державні інститути, домінуючи у зв'язці «партія-держава» [95, с. 23–24]. Фактично держава втрачає значну частку власної значущості, оскільки використовується партією як зовнішній фасад, передусім для здійснення представництва у зовнішньому нетоталітарному світі. За цим же фасадом діють реальні величини – партія та репресивні органи, які покликані побудувати новий соціальний порядок. Значущість усепроникаючих партійних суперструктур, їх функціональне навантаження

та реальні владні повноваження залишають далеко позаду державні інститути [22, с. 117]. Попри те, лідер-диктатор не підзвітний жодній структурі та «є водночас і первосвящеником, який має монопольне право на тлумачення партійної доктрини і «священних текстів», себто він поєднує в одних руках і світську, і «духовну» влади» [83, с. 35].

Однією з найважливіших характеристик тоталітаризму є те, що його ідеологія діаметрально протилежна з принципами, що закріплені в Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. та, відтак, у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., оскільки за її панування повністю ігноруються фундаментальні права людини (право на життя, свободу та особисту недоторканність, право на справедливий суд, право на повагу до приватного і сімейного життя, свободи думки, совісті і релігії, вираження поглядів, заборона катування, рабства і примусової праці тощо).

Тоталітаризму притаманний людиноненависницький характер. Суспільству нав'язуються примітивні парні стереотипи «хто не з нами – той проти нас» тощо, що підкріплюється культивуванням зазвичай уявного «образу ворога», наділеного рисами абсолютного зла і позбавленого всіх людських рис. На «ворога» покладається вся відповідальність за розрив між проголошеними цілями та результатами, що досягаються [83, с. 31; 217, с. 213]. А тому заради досягнення революційних цілей допускається використання будь-яких методів, зокрема злочинних. Тобто фактично тоталітарна ідеологія спрямована проти охорони прав і свобод людини і громадянина та є потенційно суспільно небезпечною для загального об'єкта кримінально-правової охорони. Словом, суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом України, є антицінністю для тоталітаризму.

Що стосується відносин між владою та громадянами, то за панування тоталітарного режиму останні фактично перетворюються на рабів держави та позбавлені чи не всіх прав. Окрім того, немає жодної сфери суспільства, яка б

не була підконтрольна тоталітарній владі. Сутність режиму полягає в контролі не лише над повсякденним життям пересічного громадянина, але й способом його мислення. Політичною системою тоталітарного режиму поглинаються всі інші системи суспільства. А. Г. Данильян звертає увагу на те, що накази режиму та рішення правлячої партії пронизують усі клітини суспільного організму: право, культуру, економіку, суспільне і приватне життя. Характерною особливістю тоталітаризму, на думку цього вченого, є прагнення до тотальної єдності всіх без винятку сфер соціального життя, злиття приватного і публічного, суспільства й держави, партії, очолюваної вождем, і мас. Найважливішим інструментом перетворення суспільства на безструктурну масу стає терор, що «атомізує» суспільство і розпилює не лише всі його соціальні, але й референтні групи [83, с. 33–34].

Отже, тоталітарний режим є різновидом політичного режиму, який має людиноненависницький характер і виступає повною протилежністю демократії, полягає у повному контролі над усіма сферами суспільного життя із використанням терору та характеризується нівелюванням прав і свобод людини та громадянина.

Близьким за змістом до тоталітарного режиму є авторитарний режим. Як при тоталітаризмі, так і при авторитаризмі влада зосереджена в руках однієї особи чи групи осіб. За їх панування нехтуються інтереси громадян у процесі прийняття політичних рішень. Засоби ж управління в обох режимах полягають у застосуванні сили та репресій. Втім, їхній обсяг істотно різниться, оскільки за тоталітарного режиму терор має всеохоплюючий характер, а при авторитарному режимі – частковий чи вибірковий (лише у випадку, якщо дії опозиції загрожують політичній системі).

За авторитарного режиму, на відміну від тоталітарного (заборона суспільно-політичного плюралізму), можлива багатопартійність, однак реальної конкуренції у боротьбі за владу немає, оскільки опозиція підконтрольна владі. Також для авторитаризму притаманне збереження автономності особистості та суспільства у неполітичних сферах (обмежене

адміністративне втручання), тоді як за тоталітаризму такий контроль має необмежений характер над усіма сферами суспільства [353, с. 87]. А тому, незважаючи на те, що обидва режими суперечать принципам демократії, вони все ж охоплюють низку відмінних ознак, які вказують на те, що тоталітарний режим має більш руйнівний вплив на суспільство.

Вивчення поняття комуністичного та нацистського тоталітарних режимів зумовлює потребу у розгляді їхніх ознак. Передусім, слід з'ясувати семантичний зміст поняття «комунізм» (від лат. «communis» загальний), який трактується як вища суспільна формація, що приходить на зміну капіталізові й ґрунтується на усупільненні засобів виробництва; має два ступені розвитку: соціалізм і власне комунізм – безкласове суспільство, у якому здійснюється принцип: «від кожного – за його здібностями, кожному – за його потребами». Комунізм – найвищий ступінь розвитку соціалізму, коли люди працюють з усвідомлення необхідності працювати на загальну користь [290; 311, с. 14].

Власне, першою ознакою комуністичного тоталітарного режиму є наявність ідеалізованої фігури вождя, який здійснював одноосібну владу, тобто виступав загальнонаціональним лідером. Найбільш яскравим прикладом такого вождя є культ особи Сталіна упродовж 1929–1956 рр., який очолював Комуністичну партію з монополією на владу. Він виступав уособленням системи, верховним арбітром з усіх значущих ідеологічних, політичних і соціально-економічних питань. Його авторитет, підкріплений могутністю репресивного апарату, залишався абсолютно незаперечним [95, с. 128].

Черговою ознакою, яка характеризує комуністичний тоталітарний режим, є наявність єдиної ідеології, яка мала виражений класовий характер та виступала об'єктом фанатичної віри, а тому не могла зазнавати критики. Фактично вона виступала основою діяльності усіх сфер суспільства. Її визначальними складовими вважалась «диктатура пролетаріату» (метою виступала побудова соціалізму та перехід суспільства до будівництва

комунізму, що супроводжувалось із використанням сили для припинення діяльності ворожих соціалізму елементів [35]), ліквідація «ворогів народу», революційний терор (так звана «політика залякування», яка виникала як щодо політичного противника революції, так і стосовно пересічного громадянина).

І у комуністичній Росії, і в нацистській Німеччині, за словами С. Кириленка, відбувалася потужна ідеологічна «обробка» населення. Відмінності ж історії існування німецького нацизму та російського комунізму були зумовлені не наявністю якоїсь різниці в політико-ідеологічних доктринах цих систем, а лише історичними обставинами [115, с. 19]. Існувала жорстка цензура в ЗМІ, і тільки держава в особі її представників володіла такими засобами переконання, як преса, телебачення, радіо. А відтак суспільству фактично насаджувались ідеї, які були підпорядковані виключно інтересам держави в особі правлячої Комуністичної партії, яка вважалася єдиним джерелом істини.

Ще однією ознакою комуністичного тоталітарного режиму є встановлення тотального контролю, який здійснювався не лише за усіма сферами життя суспільства, але й за діяльністю кожної людини. Як стверджував Й. Е. Надольський, активне проведення партійно-радянськими органами влади репресивно-каральної політики як важливого інструменту встановлення і підтримання абсолютного контролю над суспільством та людиною сформувало одну із системних характеристик тоталітарного режиму [195, с. 3]. «Економічні, організаційні, ідеологічні, правові аспекти тотального контролю за діяльністю і поведінкою людей через чисельні соціально-психологічні механізми (громадську думку, міжособистісне спілкування, психологічний вплив, навіювання, наслідування) формували легіони ідейних і платних донощиків, пристосуванців, які пильно стежили за поведінкою і діяльністю найближчого оточення (навіть родичів). Доноси були поширеним явищем (донощиків у радянському суспільстві вважали майже героями) через запровадження

кримінально-правової відповідальності за недонесення про підготовку чи скоєння злочинів» [90].

Ще однією ознакою комуністичного тоталітарного режиму слід вважати проголошення «великої» мети, встановленої перед суспільством, для реалізації якої допустимим вважалося використання буд-яких методів, зокрема терору. Якщо Ленін і його «гвардія» сподівались на світову революцію, пробували різні економічні методи врегулювання кризових явищ – намагались будувати основи федеративної держави без ідеології великодержавного шовінізму, то Сталін практично відмовився від ідеї світової революції, сконцентрувавши сили на більш актуальному завданні – побудові соціалізму в одній країні. А відтак поставив за мету в надзвичайно стислий термін здійснити «великий стрибок» «великою державою» – пройти шлях індустріалізації. Теза про «побудову соціалізму в одній країні» була обґрунтуванням усіх дій «вождя» [309].

Зрештою, останньою ознакою комуністичного тоталітарного режиму слід вважати використання терору, що полягав у застосуванні насильницьких методів у широких масштабах щодо так званих противників системи (інакодумців). У цьому пріоритет надавався верховенству інтересів держави над правами та свободами її громадян. Формально законодавство тоталітарної держави містило норми, які встановлювали перелік прав громадян. Утім, зазначена формально-юридична наявність їх закріплення не може бути витлумачена як інститут прав людини з таких підстав: ці права є обмеженими, оскільки держава активно втручається в процес їх реалізації; через розрив між поняттями «права» та «свободи» ці юридично закріплені права часто ставали обов'язками (передбачене в СРСР право на працю, яке з причини свободи використовувати це право або не використовувати його, перетворилося на обов'язок кожного працездатного громадянина); поряд із системою прав не розбудовувалась відповідна система гарантій їх дотримання та захисту з боку держави [25, с. 15–16]. А тому конституційно-правові норми ігнорувалися.

Задля «інтересів» держави-партії допустимим вважалось численне порушення прав людини, а саме – незаконне засудження, позбавлення життя, майна тощо. Про це, зокрема, йдеться у ч. 1 ст. 2 ЗУ від 9 квітня 2015 р., де зазначено, що комуністичний тоталітарний режим здійснював політику державного терору, яка характеризувалася порушеннями прав людини у формі:

- індивідуальних і масових убивств, страт, смертей, депортацій;
- катувань, використання примусової праці та інших форм масового фізичного терору;
- переслідувань із етнічних, національних, релігійних, політичних, класових, соціальних та інших мотивів;
- заподіяння моральних і фізичних страждань під час застосування психіатричних заходів у політичних цілях, порушення свободи совісті, думки, вираження поглядів, свободи преси та відсутності політичного плюралізму [247].

В окремій думці судді КСУ В. П. Колісника від 16 червня 2019 р. звертається увага на наявність чималої кількості документів комуністичної партії, у яких містились прямі вказівки щодо організації масового терору і репресій в СРСР з використанням підпорядкованих комуністичній партії каральних органів, зокрема Всеросійської надзвичайної комісії з боротьби з контрреволюцією і саботажем (ВНК), Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ), Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС), Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ), Міністерства державної безпеки (МДБ), Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР (КДБ), Комітету державної безпеки СРСР (КДБ) тощо. Також суддею КСУ зазначено, що діяльність цих органів тягла за собою порушення прав громадян на життя, на повагу до людської гідності, на свободу думки і слова та багатьох інших прав людини, а також порушення конституційних принципів правосуддя, що супроводжувалося цілеспрямованою та масовою фальсифікацією звинувачень, тортурами та застосуванням інших жорстоких,

нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поведження і покарань» [202].

Під переслідування потрапляли не лише інакодумці, однак і надумані «вороги народу» [21, с. 17]. Серед найбільш кричущих злочинів комуністичного тоталітарного режиму є Голодомор 1932–1933 рр. Водночас досі фігурують різні думки щодо точної кількості його жертв. За офіційними даними представників Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, ця цифра сягає близько 3,9 мільйонів загиблих [296]. Утім, заступником голови Міжнародної асоціації дослідників Голодомору-геноциду, генералом СБУ Миколою Герасименком було представлено дослідження «Геноцид українців 1932–1933 років за матеріалами досудових розслідувань», відповідно до якого кількість жертв сягає 10,5 мільйонів осіб [296]. Не можна не згадати і про насильницьку колективізацію сільських господарств, метою якої було знищення «ворогів» робітничого класу, масові позасудові репресії та депортації, а також наявність концтаборів, у яких в'язні перебували у нелюдських умовах та зазнавали жорстоких покарань тощо.

Найвищим проявом цинізму цього злочинного режиму слід вважати притягнення до відповідальності не лише надуманих «ворогів народу», але і їхніх близьких родичів. Так, у Законі СРСР «Про членів сімей зрадників Батьківщини» від 30 березня 1935 р. до них застосовувалось покарання у виді позбавлення майна та житла, громадянських прав, а також ізоляції у спеціальних концтаборах [259]. Каральними органами були наперед розроблені плани щодо забезпечення необхідної кількості майбутніх «антирадянських елементів».

Не менш руйнівний вплив на світ здійснив також нацистський тоталітарний режим. Так, семантичний зміст поняття «нацизм» («націонал-соціалізм») розглядається як форма суспільно-політичної організації, яка з'єднує крайню праву ідеологію націоналізму та расизму з капіталізмом; ідеологія національної зверхності на основі біологічного расизму (поділ

на «вищі» раси, які нібито творять культуру, і «нижчі», нездатні до культурного прогресу) [311, с. 17]. У Тлумачному словнику української мови А. О. Івченка поняття нацизму вважається синонімом фашизму та трактується як злочинна доктрина й націоналістичний політичний рух, що розвинувся після Першої світової, пропагуючи територіальну експансію та панування Німеччини в Європі та світі [110, с. 273].

Справді, зовнішньополітична доктрина націонал-соціалізму (нацизму), що була в основному сформована впродовж 20–30-х років минулого століття, мала дуже багато спільного з фашистською парадигмою (близькі між собою у світоглядній сфері та за тоталітарними методами здійснення політичної влади), проте, на відміну від останньої, ґрунтувалась не на ідеї (політичних) націй, а на псевдобіологічних расових теоріях [275, с. 298; 287, с. 13].

Однією з ознак нацистського тоталітарного режиму (як і комуністичного) є наявність беззаперечного лідера (фюрера) в особі Гітлера, який 30 січня 1933 р. став канцлером Німеччини та утвердив націонал-соціалістичний режим. Вихідним пунктом та метою нацистської тоталітарної системи вважалася не ідея права, зорієнтована на справедливість, а розсуд та думка вождя, атрибутами якої стали каральні органи [202]. Проголошуючи націонал-соціалізм, Гітлер закликав до расово-національної німецької гордості, яка переросла в гординю на зневагу до інших націй [101, с. 366–377; 1, с. 5]. Фюрер вважав, що «та держава, яка в епоху отруєння рас присвятить себе справі вдосконаленню найкращих расових елементів на землі, раніше або пізніше неминуче оволодіє всім світом» [79, с. 587].

Після приходу Гітлера до влади коло прихильників його ідеології лише розширювалося, що було посилено додатковим стимулом: мільйони людей почали ототожнювати його уряд із «Німеччиною». Всі партії були розпущені й нацистська партія стала асоціюватися з Німеччиною, а тому опозиція цій партії була рівнозначною опозиції Німеччини. Зважаючи на те, що у руках Гітлера зосереджувалась уся влада, боротьба з ним фактично означала самовиключення з суспільства [343, с. 175–177].

Також ознакою, яка свідчить про існування нацистського тоталітарного режиму, є наявність кримінально-протиправної ідеології, яка, власне, була успішним засобом комунікації з населенням. Головна мета нацизму полягала не тільки в досягненні політичної гегемонії, а ще й у встановленні «нового расового порядку» (не лише на Європейському континенті, але й і в усьому світі), де б «німецька вища раса» панувала над іншими народами, більшість яких оголошувалась «расово неповноцінними» [285]. «Расистська ідеологія та ставлення до євреїв згідно з расовою теорією були послідовним та постійним політичним курсом протягом усього періоду влади нацистів» [26, с. 17]. Гітлер у своїй праці «Майн Кампф», заперечуючи ідею рівності рас, вважав, що усі народи світу за расовою природою слід поділяти на три категорії: засновники культури (німці – «арійці»), носії культури (решта людства) та руйнівники культури (євреї) [79, с. 243], які розглядалися як «раса неповноцінна, яка постійно намагається підірвати підвалини суспільства, зруйнувати світовий порядок і відібрати у вищої раси владу, що належить їй по праву, і лідерську роль» [26, с. 16]. Однак міфологічна арійська ідеологія фактично слугувала прикриттям людиноненавистської природи діянь гітлерівців.

Для нацистського тоталітарного режиму характерним було також використання пропаганди для укріплення кримінально-протиправної ідеології. Водночас існувало обмеження свободи слова. Шляхом запровадження контролю над пресою і радіо німецький народ зазнав найсильнішого впливу пропаганди на користь режиму, будь-яка критика (й не лише ворожа) була заборонена, а незалежні судження, засновані на свободі думки, стали неможливими [202]. Відтак пересічному німцю навіювали, що вони є «найвищими представниками» нордичної раси і тому є природженими «будівниками культури», носіями «організаційного генія» і «творчого начала державності». Навіть висувалась ідея на законодавчому рівні передбачити недопущення появи на світ хворих людей, які вважалися «менш цінними» представниками народу та псували співтовариство [117, с. 25]. Втім, така пропозиція не була втілена.

Як комуністичному, так і нацистському тоталітарним режимам притаманним було використання масового терору. Нацистська влада жорстоко розправлялася з будь-якою опозицією шляхом її фізичного знищення чи позбавлення волі в таборах. Зокрема, у ч. 2 ст. 2 ЗУ від 9 квітня 2015 р. зазначено, що нацистський тоталітарний режим здійснював політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини у формі індивідуальних і масових убивств, страт, смертей, катувань, використання примусової праці та інших форм масового фізичного терору, переслідувань із расових, етнічних мотивів, порушенням свободи совісті, думки, вираження поглядів, свободи преси та відсутністю політичного плюралізму [247].

Однак усе ж основною метою цього злочинного режиму було знищення всіх неарійців, які вважалися «нижчими» расами (євреїв, циган, слов'ян). Такий процес розпочався з позбавлення їхніх громадянських прав, застосування економічних обмежень, соціальної ізоляції та залякування. В подальшому для євреїв були створені системи гетто та концтабори, де вони утримувались у нестерпних умовах. Найбільш жахливим злочином нацистського режиму є Голокост (Holocaust – «всепалення») – знищення близько шести мільйонів євреїв (серед яких півтора мільйона становили діти), яке у більшості випадків здійснювалось із використанням стаціонарних і мобільних газових камер. Людиноненавистська політика у гетто та концтаборах полягала у жорстокому поводженні з євреями, яких морили голодом і виснажували тяжкою працею. Таке беззаконня здійснювалось на розсуд гетто без установлення вини заарештованих. Відтак для нацистів справою всього життя було знищення цілих народів.

Отож, унаслідок панування комуністичного та нацистського тоталітарних режимів було згорнуто всі демократичні інститути, зорганізовано масові вбивства безневинних людей, депортації цілих народів та окремих противників системи, позасудові репресії, позбавлено певні соціальні групи засобів для існування. Такі злочинні діяння виправдовувались «суспільно

корисною» метою («побудова соціалізму в одній країні»; «новий расовий порядок»), яка мала істотно спотворений характер. А тому цінність людського життя заперечувалась, що створило атмосферу безправ'я та призвело до мільйонів жертв. З огляду на вказане, існування тоталітарного світогляду є недопустимим, оскільки пропаганда кримінально-протиправної ідеології несе потенційну загрозу для безпеки людства.

Висновки до першого розділу

Аналіз стану теоретичного дослідження кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів дав змогу висвітлити положення, які є загально визнаними (нацизм та комунізм є різновидами тоталітарного режиму; однією з важливих особливостей тоталітарного режиму є встановлення тотального контролю над усіма сферами суспільства; пропаганда будь-якої тоталітарної ідеології здатна заподіювати шкоду правоохоронюваним інтересам, адже йдеться про розпалювання міжнаціональної, расової, релігійної ворожнечі тощо), а також ті, які є дискусійними (визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XX КК України; встановлення безпосереднього об'єкта складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів; момент закінчення цього злочину у формі поширення кримінально-протиправної символіки; доцільність криміналізації публічного використання кримінально-протиправної символіки тощо). Коротко окреслено питання, що залишаються невирішеними, а зокрема: ознаки понять «комуністичний тоталітарний режим» і «націонал-соціалістичний тоталітарний режим»; яка відмінність між злочинною пропагандою та публічними закликами до вчинення суспільно небезпечних дій; чи є доцільною криміналізація виготовлення символіки тоталітарних режимів; чи є потреба у розширенні меж кримінально-правової заборони

пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів; чи є публічне виконання гімнів різновидом публічного використання символіки, чи належить мережа Інтернет до ЗМІ, вчинення пропаганди з використанням яких визнається кваліфікуючою обставиною. Поза увагою науковців залишилися питання караності та призначення покарання за вчинення злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, а також відмежування його від суміжних складів кримінальних правопорушень.

Завдяки аналізу зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів виокремлено положення, які є вартими для наслідування (заперечення (оспорювання, виправдання) злочинів нацистів, а також фактів геноциду, які є офіційно визнаними (ст. 457-3 КК Люксембургу); встановлення кримінально-правової заборони пропаганди фашистського чи іншого тоталітарного державного режиму, що дає змогу охопити пропаганду будь-яких тоталітарних режимів (ст. 256 КК Польщі), а також ті, які не слід запозичувати українському законотворцю (встановлення загальної кримінально-правової заборони заперечення, виправдання чи схвалення фашистських, нацистських та інших тоталітарних режимів (ст. 261-а КК Чехії, п. 7 ст. 607 КК Іспанії, п. 3 парагр. 130 КК ФРН, ст. 240 КК Португалії); передбачення надмірно суворої міри покарання за заперечення злочинів націонал-соціалізму (парагр. 3 Закону Австрії «Про заборону НСДАП (Націонал-соціалістичної німецької робочої партії)).

Розглянуто поняття тоталітарного режиму, який є різновидом політичного режиму, має людиноненависницький характер і виступає повною протилежністю демократії, полягає у повному контролі над усіма сферами суспільного життя із використанням терору та характеризується нівелюванням прав і свобод людини та громадянина.

Виокремлено ознаки комуністичного (наявність ідеалізованої фігури вождя, який здійснював одноосібну владу, тобто виступав загальнонаціональним лідером; єдина ідеологія, яка мала виражений

класовий характер та виступала об'єктом фанатичної віри; встановлення тотального контролю за усіма сферами життя суспільства та кожної людини; проголошення «великої» мети, встановленої перед суспільством; використання терору, що полягав у застосуванні насильницьких методів у широких масштабах щодо так званих противників системи (інакодумців) та надуманих «ворогів» народу) тоталітарного режиму.

Охарактеризовано поняття нацистського тоталітарного режиму (наявність беззаперечного лідера (фюрера) в особі Гітлера; єдина злочинна ідеологія, яка зводилась до встановлення «нового расового порядку»; використання пропаганди для укріплення кримінально-протиправної ідеології; масовий терор).

РОЗДІЛ 2

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ПРОПАГАНДИ КОМУНІСТИЧНОГО ТА НАЦИСТСЬКОГО ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

2.1 Об'єкт складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів

Склад кримінального правопорушення як законодавча конструкція становить зафіксований в законі опис найбільш типових ознак відповідного виду суспільно небезпечних діянь [182, с. 267; 97, с. 4]. Його встановлення є передумовою дотримання принципу законності під час застосування кримінально-правових норм у правозастосовній діяльності. Питання про об'єкт складу кримінального правопорушення є одним із найбільш досліджених та водночас дискусійних, оскільки будь-яке кримінальне правопорушення посягає на конкретний об'єкт, нерідко шкода від посягання заподіюється відразу декільком об'єктам [363, с. 370; 68, с. 60–61]. Феномен об'єкта складу кримінального правопорушення стосується не лише законотворчості, але й правозастосування. Від його визначення залежить ступінь надійності теоретичного фундаменту вирішення багатьох проблем як Загальної, так і Особливої частин кримінального права [121, с. 196]. З огляду на це, точне встановлення об'єкта складу кримінального правопорушення дає змогу ідентифікувати його соціальну та юридичну сутність, сприяє з'ясуванню його характеру та ступеня суспільної небезпечності, а також відмежуванню від суміжних посягань [155, с. 146].

У кримінально-правовій літературі немає єдності позицій у визначенні об'єкта складу кримінального правопорушення. З цього приводу П. П. Андрушко зауважує, що сьогодні проблеми концепцій об'єкта складу кримінального правопорушення не тільки є нерозв'язаними, але й не будуть

вирішеними у найближчому майбутньому, оскільки апріорі це неможливо зробити [6, с. 106]. Так, можна виокремити принаймні шість підходів до трактування змісту об'єкта посягання:

1) об'єкт кримінального правопорушення – охоронювані кримінальним законом суспільні відносини [188, с. 162; 221, с. 114; 306, с. 144–145; 329, с. 44; 350, с. 57], які мають об'єктивний характер та існують незалежно від нашої свідомості, а тому й від самого кримінального закону, є первинними щодо нього [307, с. 56]. Втім, визнання об'єктом складу кримінального правопорушення суспільних відносин неодноразово критикувалося. Так, В. В. Кудрявцев із цього приводу зазначив, що, яким би шляхом, використовуючи будь-які аргументи, не доводилась теза, що кримінальним правопорушенням заподіюється шкода суспільним відносинам, у реальній дійсності нічого подібного не відбувається і бути не може [144, с. 65]. Розвиваючи цю думку, С. Б. Гавриш стверджує, що за такого становища кримінальний закон нібито охороняє не життя, здоров'я, довкілля, матеріальні цінності і блага, а навпаки – деяку сферу їхнього прояву, ті або інші зв'язки між суб'єктами відносин [72, с. 25]. «Теза про те, що об'єктом злочину є суспільні відносини, дуже віддалена від безпосередньої практики юриста, – вважає В. М. Куц, – оскільки окремий суб'єкт чи їх групи (співучасть у злочині) ні прямо, ні опосередковано не можуть порушувати суспільні відносини... Категорія «суспільні відносини» відображає дійсність на надзвичайно високому рівні абстракції. Як правило, правознавець з такими рівнями абстракції не працює. Він має справу з питаннями правового захисту життя, здоров'я, гідності, власності, політичної системи тощо, але, будучи навченим основам кримінального права на існуючій теорії «об'єкт злочину – суспільні відносини», схильний трактувати злочин як посягання саме на такі відносини, маючи на увазі не їх, а відносини між людьми в суспільстві» [149, с. 104];

2) об'єкт складу кримінального правопорушення – правове благо [46, с. 19–20; 72, с. 62], до складу якого відносять будь-що, що

задовольняє потреби особи, але не всьому насправді може бути завдана посяганням шкода. Власне, під таким благом розуміють життя, свободу, однак самому життю чи волі шкода не заподіюється. Від суспільно небезпечного діяння потерпають суб'єкти, які позбавлені життя чи свободи [72, с. 49]. Прихильник цього підходу С. Б. Гавриш переконаний, що «об'єкт – правове благо» вдало поєднує у собі, з одного боку, вказівку на специфіку кримінального права (кримінальна відповідальність настає лише за посягання на охоронювані законом блага), а з іншого – вказівку на реальне благо як охоронювану цінність [73, с. 13]. Учений зазначає, що правове благо як об'єкт охоплює речі, тобто матеріальні предмети, продукти духовної творчості (результати певної діяльності, особисті нематеріальні блага, дії (утримання від дії) і результати дій суб'єктів правовідносин [72, с. 62];

3) об'єкт складу кримінального правопорушення – суспільні цінності [120, с. 133; 336, с. 11; 337, с. 76], які охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване суспільно небезпечне діяння і яким воно може заподіяти або заподіює шкоду. Їх структурними елементами виступають: потерпілі, інтереси та права потерпілих, соціальні зв'язки, матеріалізовані та нематеріалізовані блага, які належать потерпілим [330, с. 76]. Розкритикувавши такий підхід, Н. С. Кончук аргументує, що поняття «суспільні цінності» є дуже «розмитим», у зв'язку з чим у практичній діяльності виникатимуть труднощі щодо розмежування тих кримінальних правопорушень, унаслідок вчинення яких завдаватиметься шкода одним і тим же цінностям (наприклад, життю людини при умисному вбивстві та життю людини при правомірному його позбавленню внаслідок необхідної оборони) [126, с. 53–54];

4) об'єкт складу кримінального правопорушення – охоронюваний кримінальним законом порядок відносин між людьми, що виникають у суспільстві з приводу матеріальних та нематеріальних об'єктів [152, с. 357; 5, с. 43; 129, с. 239; 130, с. 101–105; 198, с. 151–156]. Один із прихильників цього підходу О. М. Костенко вважає, що сутність усіх кримінальних правопорушень

полягає не втому, що вони посягають на безпеку суспільства, тобто є суспільно небезпечними, а у тому, що вони є проявом сваволі й посягають на встановлений у суспільстві за допомогою законодавства порядок, необхідний для безпеки людей [131, с. 27–28]. А тому, на думку цього науковця, безпека відповідного матеріального чи нематеріального предмета є станом його захищеності, який є наслідком існування певного порядку відносин між людьми з приводу нього [129, с. 239];

5) об'єкт складу кримінального правопорушення – правова норма [147, с. 175; 222, с. 175]. Так, свого часу М. С. Таганцев зазначав, що злочин як спеціальний вид правопорушення посягає на юридичні норми, що визнаються та охороняються державою [147, с. 175]. Розвиваючи цю думку, А. А. Піонтковський зауважив, що посягання на правовий об'єкт завжди супроводжується порушенням правової норми [221, с. 175], а тому об'єктом будь-якого суспільно небезпечного діяння одночасно є і відповідні суспільні відносини, і відповідні правові норми держави [321, с. 291].

Кожен із наведених підходів вартий уваги та має право на існування. З цього приводу С. Б. Гавриш зауважує, що жодна з концепцій об'єкта складу кримінального правопорушення не може вважатися єдино правильною, оскільки містить як об'єктивно безперечні, так і спірні чи неприйнятні моменти [73, с. 8]. Водночас вважаємо, що найбільш прийнятним та науково обґрунтованим є підхід щодо визнання об'єктом кримінального правопорушення охоронювані кримінальним законом суспільні відносини. Як стверджує В. Я. Тацій, такий підхід ще не дає підстав вважати цю проблему до кінця вирішеною, оскільки виникають нові проблеми, які потребують подальшого дослідження та вирішення [307, с. 4].

У кримінально-правовій літературі загалом виділяють триступеневу систему об'єктів складу кримінального правопорушення: загальний (вся сукупність суспільних відносин, що поставлені під охорону кримінального законодавства), родовий (група суспільних відносин, тотожних або однорідних за сутністю) і безпосередній (конкретні суспільні відносини,

які охороняються кримінально-правовою нормою) [351, с. 56–57]. Водночас деякі науковці виокремлюють ще й видовий об'єкт суспільно небезпечного посягання [128, с. 123–124; 135, с. 113], під яким пропонують розуміти порівняно невелику групу суспільних відносин у межах родового об'єкта, спільних для кількох подібних кримінальних правопорушень [319, с. 87–88]. З цього приводу М. Й. Коржанський зазначає, що об'єкт у триступеневій класифікації, який визначається як безпосередній, насправді є видовим, тоді як безпосереднім є об'єкт конкретного посягання, якому заподіяно шкоду внаслідок вчинення того чи іншого кримінального правопорушення, що виникає у реальній дійсності [127, с. 73]. Втім, гадаємо, що у межах цього дослідження все ж варто розглядати триступеневу систему об'єктів складів кримінальних правопорушень, оскільки виділення видового об'єкта як такого потребує систематизації та виокремлення певних груп кримінально-правових норм, у чому немає необхідності під час розгляду питання щодо об'єкта складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.

У ч. 1 ст. 1 КК України передбачено перелік найбільш значущих об'єктів, які перебувають під кримінально-правовою охороною, серед яких, власне, необхідно виділити права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок і громадську безпеку, довкілля, конституційний устрій України, мир і безпеку людства. З огляду на це, загальним об'єктом пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, як і всіх кримінальних правопорушень, є сукупність найбільш важливих суспільних відносин, які поставлені під кримінально-правову охорону. Такий об'єкт, за твердженням М. І. Бажанова, є стабільним на кожен конкретний момент людського життя. Однак, якщо змінюється закон (криміналізація чи декриміналізація), то як наслідок – об'єкт змінюється у своєму обсязі [12, с. 114–115].

Надалі необхідно розглянути питання щодо родового об'єкта складу кримінального правопорушення, особливості якого дають змогу провести науково обґрунтовану класифікацію всіх суспільно небезпечних діянь

і відповідних кримінально-правових норм (об'єднати їх у межах конкретних розділів КК України, у яких регламентується відповідальність за посягання на тотожні або однорідні суспільні відносини) [355, с. 390]. Згідно зі структурою кримінального закону, під час пошуку родового об'єкта кримінального правопорушення науковці користуються таким правилом: діяння, які містяться в одному розділі КК України, посягають на той самий родовий об'єкт [127, с. 83].

Утім, М. С. Стиранка справедливо зауважує, що виділення розділів у кримінальному законі – справа законодавчої техніки, яка містить загрози як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. Розміщення норм у тій чи іншій структурній частині закону підпорядковане суб'єктивному баченню законодавця. І, на жаль, такі законодавчі рішення не завжди виважені та послідовні [303, с. 76]. А тому, щоб установити коло відносин, які утворюють родовий об'єкт посягання, за твердженням В. О. Навроцького та Л. П. Брич, потрібно також зважити на позиції, які висловлені в теорії кримінального права, та розглянути зміст порушуваних і охоронюваних суспільних відносин [29, с. 149]. З огляду на зазначене, насамперед необхідно встановити місце норми про пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів у системі Особливої частини КК України. Так, аналізоване посягання передбачене у Розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (ст. 436¹) КК України. С. М. Мохончук зазначає, що відповідний розділ охоплює систему кримінальних правопорушень, які світове співтовариство розглядає як особливо небезпечні для всього людства, оскільки вони підривають основи міжнародного правопорядку та можуть становити загрозу існування людства як такого [186, с. 17].

У кримінально-правовій літературі питання щодо визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XX КК України, залишається дискусійним. Це зумовлено, власне, тим, що у його назві міститься вказівка на три окремі об'єкти посягання: мир, безпека

людства та міжнародний правопорядок. З огляду на це, деякі дослідники пропонують визнавати родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XX, зокрема пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, відносини, що забезпечують мир та безпеку [15, с. 231; 186, с. 184; 138, с. 454]. Вони формуються у сфері виконання норм міжнародного права та забезпечення основ існування держав і народів, а відтак покликані забезпечувати мирне врегулювання спорів і конфліктів між ними [320, с. 521]. З цього приводу Н. Ф. Кузнєцова зауважує, що головним критерієм класифікації у визначенні об'єкта відповідних кримінальних правопорушень є посягання на «основи миру, тобто мирної взаємодії держав при вирішенні будь-яких проблем, що виключають насильство», «основи людства і людяності, тобто міжнародного забезпечення безпеки національних, етнічних, расових, релігійних, груп» [148, с. 353].

Натомість інші науковці, аналізуючи кримінальні правопорушення Розділу XX, убачають родовим об'єктом міжнародний правопорядок [356, с. 81]. Утім, така позиція була розкритикована з огляду на те, що поняття «міжнародний правопорядок» є широким за обсягом, а відтак розглядається як вся сукупність суспільних відносин, які охороняються системою міжнародного права в цілому: права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок і безпеки, довкілля, певною мірою конституційний устрій держави, мир та безпека людства [186, с. 18]. Розвиваючи цю думку, М. І. Хавронюк зауважує, що, крім положень Розділу XX КК України, міжнародний правопорядок також гарантують і положення деяких інших статей, а зокрема, неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ст. 285), публічна наруга над офіційно встановленим або піднятим прапором чи гербом іноземної держави (ч. 2 ст. 338), незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні (ст. 339) [345, с. 881].

З огляду на наведене, гадаємо, що все ж варто підтримати позицію тих учених, які родовий об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених

Розділом XX КК України, розглядають через призму понять «мир» і «безпека людства», оскільки належне співіснування держав і народів забезпечується дотриманням миру та утриманням, під час вирішення спірних питань, від силових методів.

Надалі доречно проаналізувати безпосередній об'єкт складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Серед науковців немає одностайності щодо цього питання. Так, деякі науковці розглядають об'єкт аналізованого складу злочину як суспільні відносини, спрямовані на консолідацію та розвиток української нації, її історичну свідомість [305, с. 655]. Інші вважають, що такий об'єкт збігається з його родовим об'єктом, а тому переконані, що злочин, передбачений ст. 436-1 КК України, посягає на мир, міжнародний правопорядок та безпеку людства [15, с. 231]. Натомість, ще інші дослідники визначають його як міжнародний правопорядок у забезпеченні расової та національної рівності людей [184, с. 301], недопущення дискримінації за національною, соціальною, класовою, етнічною, расовою або іншими ознаками [122, с. 124; 75].

Кожна з наведених позицій має право на існування, однак, гадаємо, що розгляд безпосереднього об'єкта будь-якого складу злочину, зокрема того, який передбачений ст. 436¹ КК України, зумовлює необхідність у вивченні змісту та структури відповідних суспільних відносин, які поставлені під кримінально-правову охорону. Загальновизнаною є триелементна структура суспільних відносин: носії (суб'єкти відносин), предмет, із приводу якого існують відносини, та соціальний зв'язок (соціально значуща діяльність) як зміст відносин [80, с. 14].

Аналіз диспозиції ст. 436-1 КК України засвідчує, що відповідні суспільні відносини виникають між суб'єктами: з одного боку, таким суб'єктом виступає держава, яка покликана дбати про духовну культуру суспільства та не допустити випадків маніпулювання суспільною свідомістю, виправдання чи звеличення тоталітаризму, а також відродження комуністичної та нацистської ідеології [164, с. 167]. Відповідно, її роль

полягає у недопущенні «повторення злочинів комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, будь-якої дискримінації за національною, соціальною, класовою, етнічною, расовою або іншими ознаками у майбутньому, відновлення історичної та соціальної справедливості, усунення загрози незалежності, суверенітету, територіальній цілісності та національній безпеці України» (ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII) [247]. З іншого боку, носієм відносин є український народ як носій суверенітету, задля інтересів якого встановлена кримінально-правова заборона пропаганди тоталітарних режимів.

Наступним елементом структури суспільних відносин є предмет (певне соціальне благо, цінність), із приводу якого вони існують. Ним виступають суспільні відносини, яким може бути заподіяна шкода внаслідок втілення ідей тоталітарних режимів. У юридичній літературі зазначають, що історична пам'ять є елементом духовного життя суспільства та консолідуючим чинником націєтворення, що утворює історичну свідомість. Вона є тим стрижнем, на якому формується національна свідомість нації, її мова, духовність і культура [112].

Загальноновизнано, що до масових тяжких та особливо тяжких злочинів цілеспрямовано і систематично призводили нацистський режим (утвердився у 1933 р. і набув поширення на значній території європейських держав, зокрема на українській землі, з 1939 до 1944 рр.), та комуністичний режим (започаткований у 1917 р.) [202]. Антигуманна сутність таких тоталітарних режимів полягала у забороні автономії особистості та нехтуванні її правами і свободами. Відтак засобом управління суспільства був масовий терор, що знищував мільйони безневинних людей. Свідченням цього є такі жахливі історичні події, як: геноцид українського народу (Голодомор 1932–1933 рр.), організований вищим керівництвом Радянського Союзу за вказівкою Сталіна; Великий терор (1937–1938 рр.), що полягав у масових убивствах так званих

ворогів народу, депортаціях людей та їх переслідуванні за національною, релігійною чи іншими ознаками; Голокост в Україні (1941–1944 рр.), що призвів до винищення євреїв нацистською Німеччиною. Цим не обмежувалась тоталітарна політика масових розправ, яка позбавила засобів для існування мільйони людей, створила для них нестерпні умови життя, зруйнувала тисячі населених пунктів тощо.

Такі трагічні та безспірні історичні події не можна забувати та умисно спотворювати. А тому збереження загальновідомих історичних фактів забезпечує суспільну злагоду, сприяє формуванню національної свідомості та власної ідентичності. Як стверджує Г. В. Берченко, тоталітаризм є прямо протилежним визнанням Україною принципом демократичної держави, а тому пропаганда тоталітарних режимів є антиконституційною, оскільки суперечить конституційним цінностям Української держави [20, с. 18].

Ще одним елементом структури суспільних відносин є соціальний зв'язок, який має об'єктивний прояв (існує у реальності) та розглядається як певний взаємозв'язок суб'єктів відповідних відносин [304, с. 147]. Його важливою ознакою є обов'язок відповідної поведінки суб'єктів відносин, в якому зацікавлене все суспільство [105, с. 75]. Він виражається у діяльності держави, яка повинна вживати заходів, що спрямовані «на підвищення поінформованості громадськості про злочини, вчинені представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів..., сприяти утвердженню в суспільстві поваги до людської гідності, прав і основоположних свобод людини, розвитку плюралізму та демократії» (ч. 2 ст. 5 ЗУ від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII) [247]. Відповідно до ч. 1 ЗУ «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» від 9 квітня 2015 р. № 315-VIII, шанобливе ставлення до пам'яті про перемогу над нацизмом, про ветеранів війни, учасників українського визвольного руху та жертв нацизму є священним обов'язком держави та громадян [258]. Не виконуючи зазначений обов'язок, тобто здійснюючи пропаганду комуністичної та нацистської ідеології, громадянин розриває

соціальний зв'язок та заподіює шкоду суспільним відносинам унаслідок втілення ідей тоталітарних режимів. З огляду на зазначене, безпосереднім об'єктом складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, слід вважати суспільні відносини, спрямовані на охорону миру та безпеки людства від кримінальної протиправної ідеології тоталітаризму щодо недопущення повторення злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.

Окрім основного безпосереднього об'єкта складу кримінального правопорушення, прийнято виділяти ще й додатковий (обов'язковий та факультативний) об'єкт, яким можуть виступати ті суспільні відносини, що захищаються лише побіжно [127, с. 24–25]. Втім, згідно з твердженням В. Я. Тація, нівелювати його не слід, оскільки він має важливе значення для визначення соціально-політичної сутності кримінального правопорушення [306, с.100]. Очевидно, що пропаганда тоталітарної ідеології становить не реальну, але потенційну загрозу заподіяння суспільно небезпечної шкоди широкому колу об'єктів, які паралельно охороняються іншими кримінально-правовими нормами (зокрема, фізична або психічна недоторканність особи тощо). У юридичній літературі висловлюється позиція, що таким об'єктом слід визнавати історичну та національну пам'ять щодо подій, пов'язаних із комуністичним і нацистським тоталітарними режимами [122, с. 124]. Видається, що така думка є хиткою. По-перше, виникає питання, яке місце історичної та національної пам'яті в межах родового об'єкта – миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; частиною чого є такі блага.

По-друге, кримінальний закон охороняє реальні суспільні відносини, а історична та національна пам'ять навряд чи є суспільними відносинами, це, радше, «відлуння», яке полягає у правильному тлумаченні історичного минулого, недопущення таких же помилок у майбутньому. Звичайно, питання, без сумніву, філософське за суттю. Однак визнання історичної та національної пам'яті щодо подій, пов'язаних із пануванням тоталітаризму, додатковим обов'язковим об'єктом кримінально-правової охорони є надто революційною ідеєю, яка потребує концептуальної розробки. Бо фактично

означає, що об'єктом охорони можуть бути не реальні суспільні відносини, а ретроспективна оцінка таких суспільних відносин.

По-третє, мислиться, що відновлення історичної пам'яті та справедливості – це мета іншогогалузевого законодавства, зокрема визначена у ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», а відповідна кримінально-правова норма має на меті недопущення повторення злочинів комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, будь-якої дискримінації за національною, соціальною, класовою, етнічною, расовою або іншими ознаками у майбутньому, усунення загрози незалежності, суверенітету, територіальній цілісності та національній безпеці України. Адже навіть ст. 1 КК України вказує на два вектори: охорону відповідних об'єктів та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Власне, норма про заборону пропаганди спрямована на запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Бо сама тоталітарна ідеологія кримінально-протиправна за сутністю.

Що стосується додаткового факультативного об'єкта, то ним можуть виступати суспільні відносини із забезпечення миру між державами та народами, недопущення расової, національної чи релігійної нетерпимості та дискримінації.

Обов'язковою ознакою аналізованого складу злочину є його предмет, яким, відповідно до ч.1 ст.436-1 КК України, виступає символіка комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, зокрема сувенірна продукція, гімни СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагменти. У недалекому минулому виготовлення та поширення тоталітарної символіки не вважалось кримінально караним діянням, а непоодинокі спроби, що були спрямовані на звільнення від наслідків тоталітарних режимів та їх впливу, довго не могли увінчатись успіхом [156, с.100; 165, с.130]. Лише 9 квітня 2015 р.

Верховною Радою України було прийнято закони про декомунізацію: ЗУ «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років», ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р., ЗУ «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років». Унаслідок прийняття відповідних законів в Україні була розпочата реформа декомунізації, метою якої було відхід від комуністичної ідеології та переосмислення радянського минулого.

Особливістю диспозиції ст. 436-1 КК України є бланкетність її ознак, що пов'язане з необхідністю звернутись для конкретизації змісту кримінально-правової норми до приписів інших галузей права [24, с. 179]. В. В. Рубцов із цього приводу звертає увагу на те, що проблема існування бланкетних норм у КК України, з одного боку, є цілком справедливою та необхідною, оскільки це спрощує роботу органів правозастосування у з'ясуванні змісту відповідних норм. Однак, з іншого боку, враховуючи їх чисельність, а іноді й суперечливість, все ж залишається складною, оскільки частка законодавчих актів продовжує зростати [279, с. 68]. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII, символіка комуністичного тоталітарного режиму охоплює:

– будь-яке зображення державних прапорів, гербів та інших символів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних республік у складі СРСР, держав так званої «народної демократії»;

– гімни СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік чи їх фрагменти;

– прапори, символи, зображення або інша атрибутика, в яких відтворюється поєднання серпа та молота, серпа, молота та п'ятикутної зірки, плуга, молота та п'ятикутної зірки;

– зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені особам, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, вищих органах влади СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік, органах влади та управління областей, міст республіканського підпорядкування, працівникам радянських органів державної безпеки всіх рівнів;

– зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені подіям, пов'язаним із діяльністю комуністичної партії, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті (крім пам'ятників та пам'ятних знаків, пов'язаних з опором і вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури);

– зображення гасел комуністичної партії, цитат осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, у вищих органах влади та управління (крім цитат, пов'язаних із розвитком української науки та культури);

– назви областей, районів, населених пунктів, районів у містах, об'єктів топоніміки населених пунктів, у яких використані імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, вищих органах влади та управління, а також назви СРСР, УРСР (УСРР) та похідні від них назви, пов'язані з діяльністю комуністичної партії (крім назв, пов'язаних з опором та вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури);

– найменування комуністичної партії, її символіка або елементи [247].

Так, поняття державного прапора розглядають як закріплене в законодавстві офіційне полотнище держави, в якому шляхом добору певних кольорів (подекуди з використанням написів та малюнків) відображено ідеї політичного характеру [179, с. 19]. Державний герб трактують як закріплений у законодавстві офіційний умовний знак, який через графічне та кольорове зображення окремих фігур виражає ідеї політичного характеру та є символом суверенітету держави [179, с. 20]. Державним гімном визнається музично-поетичний твір, який славить країну та її історію та є своєрідною анотацією

державної ідеології [179, с. 21]. Як один із гімнів періоду СРСР можна навести «Гімн партії більшовиків» СРСР 1939 р. композитора О. В. Олександрова та автора тексту В. І. Лебедева-Кумача, у якому, власне, оспівувалась велич комуністичної партії та пропагувався масовий терор проти так званих ворогів народу [78, с. 3].

Відповідно до положень зазначеного закону, поняття символіки комуністичного тоталітарного режиму охоплює також «інші символи СРСР, УРСР (УСРР)...». У Спільному проміжному висновку Венеціанської комісії від 25 грудня 2015 р. № 823/2015 із цього приводу зазначається, що таке формулювання є доволі відкритим, а тому мало не виключає можливість передбачити сферу застосування Закону на практиці [300, с. 21]. Розвиваючи цю думку, Г. В. Берченко зауважує, що відповідний вислів не відповідає вимогам чіткості, ясності, а перелік таких символів має бути чітко визначений у законодавчому порядку [20, с. 20–21]. З такою позицією не можна не погодитись, оскільки невизначеність поняття «інші символи» призводить до його довільного тлумачення.

Семантичний зміст поняття «символ» (від грецьк. – знак, прикмета, ознака) розглядається як форма виразу і передачі духовного змісту культури через певні матеріальні предмети чи спеціально створені образи та дії, що виступають як знаки цього змісту [340, с. 578]. Також символом може виступати зображення, напис, гасло, пісня, жест або предмет чи сам зовнішній вигляд людини [286, с. 5]. Зокрема, потребує з'ясування питання, чи необхідно відносити георгіївську стрічку до символіки комуністичного тоталітарного режиму. Варто зазначити, що Законом України «Про внесення зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки» від 16 травня 2017 р. № 2031-VIII КУпАП було доповнено ст. 173³, яка встановлює заборону виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки [237]. У пояснювальній записці до проекту зазначеного Закону вказується, що георгіївська стрічка для РФ є символом її

мілітаристичної могутності, слави імперії та радянського минулого. Вона використовувалась із 1943 р. з метою підняття патріотизму в ході війни, була інкорпорована до радянського Ордена Слави як «гвардійська стрічка». У 1945 р. вона була вжита на радянській медалі «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». У подальшому, з 2014 р., георгіївська стрічка використовувалась так званими «силами самооборони Криму» і стала символом російської окупації та агресії [233].

Очевидно, що законодавець, установивши адміністративно-правову заборону виготовлення та пропаганди георгіївської стрічки, виключив можливість надання таким діям кримінально-правової оцінки. Іншими словами, георгіївська стрічка не може охоплюється поняттям «символіка комуністичного тоталітарного режиму», оскільки в такому випадку її публічне використання кваліфікувалося б за ст. 436-1 КК України. Водночас необхідно звернути увагу на примітку до ст. 173-3 КУпАП, у якій зазначено, що положення цієї статті не застосовуються у випадках, передбачених ч. 3 ст. 4 ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [119]. Попри те, у ч. 3 ст. 4 цього Закону передбачені випадки, за наявності яких не поширюється заборона використання та пропаганди символіки комуністичного тоталітарного режиму. З означеного зрозуміло, що георгіївська стрічка є елементом комуністичної символіки. Так, вироком Приморського районного суду м. Одеси від 30 травня 2018 р. Ю. було визнано винуватим за публічне використання комуністичної символіки. Злочин було вчинено за таких обставин. Ю., діючи умисно, закріпив на ліве заднє пасажирське вікно свого транспортного засобу прапор червоного кольору, на якому зображені серп та молот, танк, п'ятикутна червона зірка із зображенням серпа та молота, зображення георгіївської стрічки та напис «НА БЕРЛІН», які, відповідно до ЗУ від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII, є символікою комуністичного тоталітарного режиму [62]. Однозначно це рішення оцінити непросто, оскільки в описаній ситуації

була й інша символіка. Тому це не означає, що суд відніс стрічку до комуністичної символіки. Гадаємо, що публічне використання, демонстрація або носіння самої лише георгіївської стрічки чи її зображення повинно розглядатись як адміністративне правопорушення, оскільки такі дії не становлять суспільної небезпеки.

Також різновидом комуністичної тоталітарної символіки є прапори, символи, зображення або інша атрибутика, в яких відтворюється поєднання серпа та молота, серпа, молота та п'ятикутної зірки, плуга, молота та п'ятикутної зірки. Так, емблема серпа і молота, яка пов'язана з пострадянською діяльністю більшовиків, була узаконена в радянській символі Конституцією 1924 р. й означала єдність, союз робітників та селян, а також символізувала владу трудящих [93, с. 112]. Що стосується п'ятикутної зірки (офіційна назва «марсова зірка з плугом і молотом»), то вона вперше була затверджена наказом Л. Троцького 7 травня 1918 р. і була призначена виключно для солдат Червоної армії. Ця військова емблема була червоного кольору із золотим оздобленням, у середині зображено плуг і молот. Дещо згодом на червоній зірці замість плуга було відтворено серп і молот [255]. Судовій практиці України відомі випадки притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності за публічне використання символіки комуністичного режиму у виді п'ятикутної зірки із зображенням серпа і молота. Так, Ю. 08 вересня 2020 року, перебуваючи на літньому майданчику пабу «Золотий Колос», що знаходиться за адресою: м. Львів, проїзд Крива Липа, 6, діючи умисно, усвідомлюючи, що на футболці, у якій він одягнутий, зображений напис «СССР» та стрічка червоно-жовто-червоного кольору, на якій знаходиться п'ятикутна зірка, в центрі якої зображено символ у вигляді контурів перехрещених серпа та молота жовтого кольору, який увінчаний п'ятикутною зіркою, що, згідно з висновком мистецтвознавчої експертизи, містить «Малий герб Союзу Радянських Соціалістичних Республік», який є символікою комуністичного тоталітарного режиму, публічно використовував такий шляхом його

демонстрації на вказаній футболці широкому колу людей, допоки його неправомірні дії не були припинені перехожими [50].

Ще одним різновидом комуністичної символіки є зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені особам, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, вищих органах влади СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік. Так, зображення «вождя» вважалось основною складовою пропаганди комуністичного режиму. На них він виступав як організатор і натхненник перемог у громадянській чи революційній боротьбі, поширенні на весь світ комуністичної влади [2, с. 68]. Як приклад можна навести плакат Б. Єфимова зі зображенням Сталіна та написом «Капитан страны советов ведет нас от победы к победе!», а також плакат В. Дені та Н. Долгорукова зі зображенням фігури вождя серед літаків і танків на тлі червоного Кремля із гаслом: «Сталинским духом крепка и сильна армия наша и наша страна» [2, с. 68–69].

Що стосується пам'ятників, присвячених особам, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, вищих органах влади СРСР, УРСР (УСРР), то таких, за даними Українського інституту національної пам'яті, на період здобуття незалежності в Україні було декілька тисяч, серед яких 5,5 тисяч присвячені лише Леніну [214]. Втім, на підставі ЗУ від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. були внесені зміни, які, власне, зобов'язують сільських, селищних, міських рад або сільських, селищних, міських голів населених пунктів здійснити демонтаж пам'ятників, пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору 1932–1933 років в Україні, політичних репресій, особам, які обіймали керівні посади у комуністичній партії, вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік, працівникам радянських органів державної безпеки, подіям, пов'язаним із діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України

або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті [253].

Водночас в Україні трапляються поодинокі випадки відкриття пам'ятників, присвячених вождям тоталітаризму. Скажімо, в Автономній Республіці Крим у лютому 2015 р. було відкрито монумент трьом головним учасникам Ялтинської конференції, серед яких був Сталін. Також у квітні 2021 р. на так званій території «Донецької народної республіки» встановили бюст Сталіну за його величезний внесок у будівництво Радянського Союзу [209].

Ще одним різновидом комуністичної символіки є зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені подіям, пов'язаним із діяльністю комуністичної партії, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті.

Є чимало сумних подій недалекого тоталітарного минулого, які пов'язані із жорстоким терором і переслідуванням невинних громадян. Так, Українським інститутом національної пам'яті сформовано список, у якому висвітлено інформацію про події, назви символів та органів влади комуністичного тоталітарного режиму, серед яких: Дружба народів СРСР (на честь встановлення радянської влади і утворення СРСР, що відбулося 30 грудня 1922 р.); Жовтнева (на честь Жовтневого перевороту – збройного державного заколоту в Росії, що відбувся 7 листопада 1917 р., під час якого владу захопили більшовики); Перекопська перемога (пов'язана із встановленням радянської влади в Україні; на честь наступальної операції Червоної армії в листопаді 1920 р. з метою прориву на територію Криму) тощо [88].

До комуністичної символіки також належать зображення гасел комуністичної партії та цитат осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, у вищих органах влади та управління. В Академічному тлумачному словнику української мови поняття «гасло» розглядається як висловлена у стислій формі ідея, політична вимога, завдання; заклик, провідний принцип [3]. Приміром, гаслами комуністичної партії

того часу були: «Партія – розум, честь і совість нашої епохи», «Народ і партія – єдині» [180, с. 5].

Відповідно до словника української мови, «цитата» є точним дослівним уривком із тексту [288]. Для прикладу, одними із поширених цитат Сталіна були: «У нас немає полонених, у нас є лише зрадники», «Базикам не місце на оперативній роботі», «Наше діло праве, ворог буде розбитий, перемога за нами», «У кожної помилки є ім'я та прізвище» [45]. Вироком Галицького районного суду м. Львова від 4 травня 2017 р. К. було визнано винуватим за пропаганду елементів комуністичної ідеології, що полягає у поширенні тенденційної інформації, спрямованої на ідеалізацію та популяризацію комуністичної ідеології з символікою комуністичного режиму, до якої належать: публікації, присвячені В. І. Леніну, тобто особі, яка займала керівну посаду у вищих органах влади СРСР, а також публікації таких загальновідомих комуністичних гасел, як: «Ленін жив, Ленін живий, Ленін буде жити!», «План – закон, виконання – борг, перевиконання – честь!» [49; 175].

Черговим елементом комуністичної символіки, відповідно до п. «є» ч. 4 ст. 1 ЗУ від 9 квітня 2015 р., є назви областей, районів, населених пунктів, районів у містах, об'єктів топоніміки населених пунктів, у яких використані імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, вищих органах влади та управління. У заключних положеннях Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. зазначено, що сільські, селищні, міські ради або сільські, селищні, міські голови населених пунктів на території відповідної області в установленому Законом України порядку зобов'язані здійснити перейменування районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів чи інших об'єктів топоніміки населених пунктів, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму [253]. Так, Українським інститутом національної пам'яті створено список у кількості 350 осіб комуністичного тоталітарного режиму, у якому відображено про них короткі біографічні відомості. На їхню

честь були названі населені пункти, юридичні особи тощо. До так званих «героїв тоталітаризму» відносять В. С. Абакумова (один із керівників каральних органів СРСР та організатор політичних репресій), В. О. Овсієнка (брав участь у знищенні українського національного руху в 1917–1922 рр. та був одним із розробників заходів щодо винищення непокірних селян), К. Є. Ворошилова (військовий, радянський компартійний діяч, маршал Радянського Союзу, який у 1919 р. був одним із керівників операції з жорстокого придушення Куренівського повстання проти більшовиків у м. Києві) [88]. Втім, унаслідок прийняття декомунізаційних законів лише з листопада 2015 р. до липня 2016 р. були перейменовані 25 районів і 987 населених пунктів, серед яких 108 перейменувань здійснено на честь Володимира Леніна, 35 – Василя Чапаєва, 48 – Сергія Кірова [87].

Елементами комуністичної тоталітарної символіки, відповідно до положень п. 4 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р., також є найменування комуністичної партії, її символіка або елементи. Так, Комуністична партія Радянського Союзу існувала з середини 1920-их років до 1991 р. Фактично вона, володіючи в державі монопольним правом на політичну владу, сприяла утвердженню тоталітаризму. правонаступницею радянської компартії стала Комуністична партія України, яка була створена на з'їзді у м. Донецьк 19 червня 1993 р. Її прапор форми прямокутного полотнища червоного кольору із зображеннями п'ятикутної зірки, серпа і молота та портретом В. І. Леніна зі словами «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Програма Комуністичної партії України ґрунтувалася на вченнях Маркса – Енгельса – Леніна [248].

Відповідно до Наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Правового висновку Комісії з питань дотримання Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди

їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. № 1312/5, було визнано, що статут, найменування Комуністичної партії України не відповідають вимогам цього Закону [248]. А тому вона не може брати участь у виборах, оскільки не є суб'єктом виборчого процесу.

Кримінально караним є не лише виготовлення, поширення та публічне використання комуністичної, але й нацистської символіки, яка, відповідно до п. 5 ч. 1 зазначеного Закону від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII, включає:

- державний прапор, державний герб нацистської Німеччини 1939–1945 років;
- символіку, найменування НСДАП, зображення, написи, присвячені подіям, пов'язаним із її діяльністю;
- зображення гасел НСДАП, цитат осіб, які обіймали в ній керівні посади, вищих органах влади та управління нацистської Німеччини та на окупованих нею територіях 1935–1945 роках [247].

Загальновідомо, що офіційним символом Третього рейху була свастика. Так, державним гербом нацистської Німеччини був орел із розпростертими крилами та свастикою у лапах, який дивиться на праве крило, що символізує безсмертя, силу та мужність [286, с. 12]. Щодо державного прапора, то він мав вигляд прямокутного червоного полотнища з розташованою в центрі чорною похилою свастикою на білому колі [234]. Як приклад притягнення до кримінальної відповідальності за пропаганду нацистської символіки у виді державного прапора нацистської Німеччини слід навести вирок Лисянського районного суду Черкаської області від 19 липня 2019 р. М., знаходячись за місцем свого мешкання, закріпив із зовнішнього боку будинку на металевій трубі прапор Третього рейху, прямокутне червоне полотнище з розташованою у центрі на білому колі чорною похилою правосторонньою свастикою, який, відповідно до положень п. 1 ст. 4 Закону від 09.04.2015 року, є символікою націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму. Продовжуючи реалізовувати свій умисел на публічне використання, шляхом публічної демонстрації широкому

загалу людей символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, М. протягом п'яти годин демонстрував символіку націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму. У подальшому, приблизно о 13:00 годині, його противоправні дії були припинені працівниками поліції [57].

Так, емблемою НСДАП, як і державного гербу нацистської Німеччини, був орел зі свастикою у лапах, однак ця символіка вирізнялась від останньої тим, що орел дивиться на ліве крило, а на державному гербі його погляд був спрямований у протилежний бік [286, с. 12]. Сьогодні доволі поширеним є використання орла як символу, що не становить кримінально-правової заборони. Його використання вважатиметься злочинним, якщо таке зображення чітко відповідатиме емблемі НСДАП. Черговим символом НСДАП є «пісня Хорста Весселя», яка виконувалась на урочистих офіційних заходах і вважалася неофіційним гімном нацистської Німеччини у 1930–1945 рр. [40, с. 101].

Ще одним символом нацистської Німеччини, який використовувався 3-ою Танковою дивізією СС, що входила до складу НСДАП, був череп і кістки. Він був зображений на обмундируванні підрозділу СС (на перстні, кинджалі) та символізував готовність віддати своє життя заради фюрера [286, с. 16]. Серед відомих нацистських символів, який використовувався злочинною організацією СС, що займалася депортацією населення та покаранням так званих «порушників» нацистського расового законодавства, була також руна «Отала», яка трактувалася як «кров і ґрунт» [286, с. 19].

Закон від 9 квітня 2015 р. №317-VIII, який, власне, засуджує два види тоталітарних режимів, повинен однаковою мірою визначати обсяг та описовість символіки, яка заборонена для виготовлення, поширення та публічного використання. Про це, зокрема, йдеться у Спільному проміжному висновку Венеціанської комісії від 25 грудня 2015 р. №823/2015, у якому вказується, що, на відміну від переліку символіки комуністичного тоталітарного режиму, перелік кримінально-протиправної символіки,

пов'язаної з націонал-соціалістичною ідеологією, є коротший і чіткіший, а також обмежений виключно символами, пов'язаними з Німеччиною 1939–1945 років [300, с. 22].

Навіть побіжний огляд положень наведеного закону засвідчує, що у ньому не регламентується заборона виготовлення, поширення та публічного використання зображень, пам'ятників, пам'ятних знаків, написів, присвячених особам, які обіймали керівні посади в НСДАП та у вищих органах влади. Не можна не згадати про Міжнародний військовий трибунал відомий як «Нюрнберзький процес», який здійснював судовий розгляд (із 20 листопада 1945 р. до 1 жовтня 1946 р.) злочинів проти людяності, вчинених керівниками нацистської Німеччини у військовій, політичній та військовій сферах. Серед них можна виокремити таких, як: Мартін Борман, Герман Герінг, Рудольф Гесс, Ернст Фрідріх Крістоф «Фріц» Заукель, Артур Зейсс-Інкварт, Альфред Йодль, Ернс Кальтербруннер, Вільгельм Кейтель, Роберт Лей, Константін фон Нейрат, Еріх Редер, Ульріх Фрідріх Вільгельм, Альфред Розенберг, Ганс Франк, Вільгельм Фрік, Вальтер Еммануель Функ, Бальдур фон Ширах, Альберт Шпеєр, Юліус Штрайхер. Указані особи були визнані винними за жорстоке поводження з населенням окупованих територій, депортованими іноземними робочими, а також організацію переслідування євреїв [298]. А тому у Законі України від 9 квітня 2015 р. повинна бути встановлена заборона зображень, пам'ятників, пам'ятних знаків, написів, присвячених цим особам, оскільки їхня причетність до злочинів нацистського тоталітарного режиму доведена на офіційному рівні. До вказаного переліку необхідно включити також Адольфа Гітлера, оскільки на законодавчому рівні передбачено лише заборону виготовлення, поширення та публічного використання цитат осіб, які обіймали керівні посади в НСДАП, вищих органах влади та управління нацистської Німеччини та на окупованих нею територіях у 1935–1945 роках.

До символіки нацистського тоталітарного режиму також не віднесено нацистські вітання «Heil Hitler», що в перекладі означає «Хай живе Гітлер»

або «Слава Гітлеру», а також «Зігхайль» («Хай живе Перемога»), які використовувалися як вираження прихильності нацистській ідеології. Під час такого вітання права рука з розпрямленою долонею піднімається під кутом 45 градусів [286, с.10]. Окрім того, відомо, що до складу НСДАП входили певні підрозділи, зокрема: злочинні організації СС (Schutzstaffeln), відомі як «Охоронні загони», «Гітлерюгенд», «Штурмові загони», які причетні до вчинення воєнних злочинів і злочинів проти людства [205, с. 143].

Таким чином, необхідно розширити обсяг символіки нацистського тоталітарного режиму, а відтак внести відповідні зміни до п. 5 ст. 1 ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р.», виклавши його у такій редакції:

- «– державний прапор, державний герб нацистської Німеччини 1939–1945 років;
- символіку, найменування НСДАП, зображення, написи, присвячені подіям, пов'язаним із її діяльністю чи її підрозділами (СС (Schutzstaffeln));
- зображення гасел НСДАП, цитат осіб, які обіймали в ній керівні посади, вищих органах влади та управління нацистської Німеччини та на окупованих нею територіях у 1935–1945 роках;
- нацистські вітання «Heil Hitler», «Зігхайль», зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені особам, які обіймали керівні посади в НСДАП;
- зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені особам, які обіймали керівні посади у вищих органах державної влади Німеччини та які, відповідно до рішення Міжнародного військового трибуналу, визнані винними у злочинах проти людяності».

Втім, без сумніву, гарантією виваженості таких пропозицій може слугувати оцінка наукової спільноти. А тому запропоновані зміни до відповідного Закону, безумовно, потребують ревізії.

2.2 Об'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів

Сутність кримінального правопорушення, за твердженням Ю. О. Шопіної, полягає в суспільно небезпечному діянні, яке є основною та водночас обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. Безнаслідкових кримінальних правопорушень не буває, оскільки будь-яке посягання спричиняє негативні зміни в реальній дійсності, тягне суспільно небезпечні наслідки, які полягають у заподіянні шкоди об'єкту кримінально-правової охорони [359, с. 288]. Розвиваючи цю тезу, С. А. Кузьмін зауважує, що у створенні законодавцем кримінально-правових норм, у їх конструкції, саме об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення є тим елементом диспозиції, що має забезпечити максимально повне нормативне відображення, яке є необхідним для утворення юридичної моделі конкретного складу кримінального правопорушення. З огляду на це, учений зауважує, що вона є своєрідним відправним пунктом усього процесу, оскільки на практиці правозастосовні органи, при виявленні ознак складу кримінального правопорушення, стикаються насамперед з ознаками його об'єктивної сторони [145, с. 313]. Іншими словами, об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення є зовнішнім виявом суспільно небезпечної особи у формі дії або бездіяльності, яка супроводжується певним психічним станом такої особи [136].

А тому її значення складно переоцінити, оскільки справді об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення є однією з його основних підсистем, яка характеризує зовнішнє вираження суспільно небезпечного діяння [158, с. 38]. У КК України склад кримінального правопорушення передусім описується за ознаками його об'єктивної сторони, сукупність яких має найбільше інформаційне навантаження, оскільки дає змогу визначити об'єкт посягання, виступає внутрішньою характеристикою кримінально-

протиправної діяльності, а їх точне встановлення сприяє визначенню спрямованості дій винуватого, а також сприяє правильній кримінально-правовій кваліфікації. Крім того, саме ознаки об'єктивної сторони визначають суспільну небезпечність кримінального правопорушення, а їх урахування дає змогу здійснити розмежування кримінальних правопорушень і визначити правозастосовними органами ступінь тяжкості вчиненого посягання.

У теорії кримінального права традиційно ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення вважають: суспільно небезпечне діяння у формі дії чи бездіяльності, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками, спосіб, місце, час, обстановка, засоби і знаряддя вчинення кримінального правопорушення [330, с.102; 276, с. 43]. Вказані ознаки, в аспекті їх закріплення в диспозиції статті КК України, прийнято поділяти на обов'язкові та факультативні. Обов'язковою ознакою цього елементу складу кримінального правопорушення є суспільно небезпечне діяння, яке, відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України, виступає підставою кримінальної відповідальності, а відтак характерне для усіх видів законодавчих конструкцій (кримінальне правопорушення із матеріальним, формальним чи усіченим складом). До обов'язкових належить й інша ознака, оскільки вона описана у відповідній кримінально-правовій нормі (місце вчинення злочину). З огляду на це, зміст диспозиції статті має надважливе значення, оскільки у ній закріплені ознаки складу того чи іншого кримінального правопорушення.

Під час аналізу судової практики України за вчинення злочинів пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів встановлено незначну кількість випадків притягнення винних до кримінальної відповідальності за вчинення аналізованого посягання. А тому слід установити, чи не є причиною цього неоднозначність (недосконалість) змісту ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України. Зауважимо, що її обов'язковою ознакою є суспільно небезпечне

діяння, що полягає у публічному виготовленні, поширенні, використанні символіки комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, а також публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів. Суспільно небезпечні наслідки не впливають на кваліфікацію цього злочину, оскільки знаходяться за його межами (скажімо, пропаганда комуністичного тоталітарного режиму як наслідок створює загрозу для патріотичного виховання молодого покоління). Отож, зрозуміло, що аналізований склад злочину є формальним. Такий підхід законодавця видається виправданим, оскільки діяння, яке полягає у пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, є само собою суспільно небезпечним, а його наслідки за обсягом і характером не підвищуватимуть значною мірою ступеня суспільної небезпеки цього посягання. За твердженням Н. С. Кончук, відсутність у формальних складах ознак, які характеризують суспільно небезпечні наслідки, зовсім не означає, що такі кримінальні правопорушення не спричиняють шкоди. У них причинний зв'язок можна окреслити так: причиною є діяння як завершене кримінальне правопорушення, а наслідком є відповідні наслідки, які не передбачені кримінально-правовою нормою [126, с. 85–86].

Під час аналізу форм вчинення злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, насамперед слід звернути увагу на невідповідність назви статті зі змістом вказаної норми. Отож, назва розглядуваної статті звучить так: «Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів». А у змісті диспозиції статті поряд із термінами «виготовлення», «поширення» вказується на інші суспільно небезпечні діяння, як-от «публічне використання символіки» та «публічне виконання гімнів». Щоправда, у п. 2 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 21 травня 2015 р. поняття

пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів характеризується такими діями:

- публічне заперечення, зокрема через засоби масової інформації, злочинного характеру комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років в Україні, нацистського тоталітарного режиму;

- поширення інформації, спрямованої на виправдання злочинного характеру цих тоталітарних режимів, діяльності радянських органів державної безпеки, встановлення радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідування учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті;

- виготовлення та/або поширення продукції, що містить символіку комуністичного та нацистського тоталітарних режимів;

- публічне використання кримінально-протиправної символіки [247].

Тобто, відповідно до положень цього Закону, пропаганда розглядається як родове поняття. У КК України поняття «пропаганда» згадується неодноразово (ч. 3 ст. 111-1, ст. 299, ст. 436, ст. 436-1), а тому воно є наскрізним. Так, скажімо, зважаючи на аналіз ст. 436 КК України, пропаганда війни полягає у публічних закликах, виготовленні матеріалів із відповідними закликами, а також їх розповсюдження. Втім, з огляду на зміст ст. 436-1 КК України, пропаганда кримінально-протиправної ідеології розглядається як альтернативна форма вчинення аналізованого посягання поряд з іншими формами (її виготовлення та поширення), а тому вони не можуть перебувати у співвідношенні як родове і видове поняття. Це, на думку М. Б. Стиранки, демонструє несистемність змісту окремих статей та термінологічні огріхи, що свідчить про недотримання техніки конструювання кримінально-правових норм [303, с. 108].

З цими судженнями не можна погодитись, оскільки одні і ті ж поняття повинні мати єдине значення, що відповідає принципу системності. З огляду на це, необхідно увідповіднити норми КК України положенням п. 2 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського)

тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 21 травня 2015 р., виклавши назву диспозиції ст. 436-1 КК України так: «Пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів». Окрім того, дотримуючись положень цього Закону, була обрана тема дисертаційної роботи, оскільки теперішня назва статті не відповідає змісту вказаної норми.

З аналізу п. 2 ч. 1 ст. 1 наведеного Закону зрозуміло, що законодавець криміналізував лише окремі форми пропаганди, які передбачені у ст. 436-1 КК України, залишивши поза увагою публічне заперечення злочинного характеру комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, а також поширення інформації, спрямованої на виправдання їх злочинного характеру. Втім, варто звернути увагу на те, що первинна редакція ст. 436-1 КК України певною мірою передбачала кримінально-правову заборону вчинення зазначених дій, щоправда, йшлося про публічне заперечення чи виправдання злочинів фашизму проти людяності, а також пропаганду неонацистської ідеології, виготовлення та (або) розповсюдження матеріалів, у яких виправдовувалися злочини фашистів [240]. Прийняття вказаної норми викликало різку критику з боку наукової спільноти у зв'язку із загрозою виникнення труднощів у її застосуванні в практичній діяльності. З цього приводу І. Б. Усенко та Є. В. Ромінський зауважили, що якщо судді додержуватимуться принципу верховенства права, то ця норма не зможе застосовуватись. Якщо ж юриспруденція буде підпорядкована політиці, то через розширювальне тлумачення за надуманим звинуваченням у «виправданні злочинів фашизму» чи «пропаганди неонацистської ідеології» вона може використовуватись для протиправних репресій щодо політичних опонентів [328].

Найбільш вразливим для критики був сам зміст диспозиції ст. 436-1 КК України, основні зауваження щодо якого полягали у такому. По-перше, зверталась увага на те, що законодавцем вжито нетипові для кримінального законодавства юридичні конструкції, як-от «організація Вафен-СС»,

«фашистські окупанти». По-друге, некоректним вважалось також використання поняття «фашизм» щодо військових формувань Третього рейху, провідною ідеологією якого був нацизм. По-третє, обґрунтовувалась позиція, що поняття «неонацизм» може охоплювати різні ідеологічні концепції, які перекликаються з окремими ідеями націонал-соціалізму, навіть тими, які не загрожують суспільству. По-четверте, констатовано, що у побудові диспозиції є зайвим уточнення на суб'єктів вчинення «злочинів фашизму», оскільки, згідно з історичними даними, вчинювалися вони не тільки організацією «Ваффен-СС», підпорядкованими їй структурами, тими, хто боровся проти антигітлерівської коаліції і співпрацював з фашистськими окупантами, але й іншими формуваннями не тільки німецької, а й угруповань інших держав [328; 38, с. 19]. А тому рефреном звучала думка, що відповідні нововведення до КК України є черговим прикладом помилковості та надмірності криміналізації [221, с. 264]. Відтак наведений Закон не витримав критики і втратив чинність на підставі ЗУ від 28 січня 2014 р. [236]. Невдовзі було прийнято Закон від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII, яким було суттєво змінено попередню редакцію ст. 436-1 КК України [247].

Відповідні зміни, на думку Є. О. Письменського, свідчать про трансформацію підходу, який був відображений у ЗУ «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму» від 28 січня 2014 р., оскільки положення стали більш чіткішими та конкретними (поняття «символіка комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» отримало роз'яснення в п. 4 ст. 1 ЗУ «Про засудження комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» від 9 квітня 2015 р.), а також комуністичний тоталітарний режим визнаний злочинним на рівні з нацистським тоталітарним режимом [222, с. 266–267]. Справді, такі нововведення усунули чимало недоліків, які містила попередня редакція статті. Однак, щоб зробити висновок про те, наскільки положення ст. 436-1 КК України є ефективними,

слід проаналізувати її зміст. Тому необхідно розглянути ознаки об'єктивної сторони аналізованого складу злочину.

Вочевидь, насамперед вивчимо сутність поняття пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, щоб зрозуміти, які суспільно небезпечні діяння ним охоплюються. Семантичний зміст поняття «пропаганда» (від латин. *propagare* – поширювати, розповсюджувати) у Великому тлумачному словнику сучасної української мови розглядаються як поширення, постійне, глибоке та детальне роз'яснення ідей, поглядів, знань; ідейний вплив на широкі маси або певні групи людей, що має політичний чи релігійний характер; система засобів масового поширення ідей, поглядів тощо [41, с. 1162]. Дещо схоже бачення пропаганди міститься також у короткому енциклопедичному словнику, де це поняття трактують як систему діяльності, спрямовану на поширення знань та іншої інформації з метою формування певних позицій, уявлень, емоційних станів, здійснення впливу на соціальну поведінку людей; поширення в масах ідеології та політики певних класів, партій, держав; засіб маніпуляції свідомістю [70, с. 348]. Найбільш повно це поняття охарактеризовано у Юридичній енциклопедії Ю. С. Шемшученка, де під ним розуміють діяльність, що передбачає системне поширення, поглиблене роз'яснення соціально-економічних, політичних, правових поглядів, ідей, теорії та забезпечує формування у суспільстві певних настроїв, закріплення у свідомості громадян відповідних цінностей з метою максимального розширення кола прибічників тієї чи іншої ціннісної системи [361, с. 166]. З наведеного зрозуміло, що пропаганда загалом зводиться до поширення інформації для впливу на формування у населення певних поглядів. Втім, очевидно, що не всі види пропаганди є кримінально караніми, оскільки можлива позитивна (конструктивна) пропаганда, метою якої є сприяння соціальній гармонії, виховання людей відповідно до загальноприйнятих цілей [358, с. 92]. Водночас пропаганда матиме суспільно небезпечний характер, якщо її метою є нагнітання соціальних конфліктів, розпалювання соціальної ворожнечі, маніпуляція

соціальним масами тощо. Такий різновид пропаганди отримав назву у науковій літературі як негативна (деструктивна) [358, с. 92].

Очевидно, що злочинна пропаганда полягає у поширенні інформації, яка має антисуспільний характер. Водночас йдеться про вплив на свідомість людини, що супроводжується нав'язуванням певної думки. Способи такої пропаганди можуть бути різноманітними, зокрема такі: використання символіки у рекламі, її носіння, озвучування гімнів СРСР, УРСР (УСРР), встановлення пам'ятників, пов'язаних із діяльністю комуністичної партії тощо. Поняття пропаганди слід відрізняти від «публічних закликів». «Заклик» трактується як звук, вигук, що кличе, закликає; звертання до певної групи людей, у якому в стислій формі висловлено провідну ідею часу, політичну вимогу, прохання, розгорнути яку-небудь діяльність, певним чином поводитися [41, с. 395].

З аналізу КК України очевидно, що для публічних закликів характерним є схиляння адресата до вчинення конкретних суспільно небезпечних дій, а саме: до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109), до посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110), до вчинення терористичного акту (ст. 258-2). Публічні заклики, за твердженням В. В. Гапончука, спрямовані на те, щоб бути реалізованими «тут і зараз», а пропаганда не має такого темпорального обмеження, оскільки спрямована на досягнення мети адресата у майбутньому [76, с.40]. А тому схиляння особи до протиправних дій не є притаманним пропаганді.

На відміну від ст. 436 КК України, публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту виступають однією з форм пропаганди, а у ст. 436-1 КК України не встановлена кримінально-правова заборона публічних закликів до розбудови комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Однак, в практичній діяльності такі випадки не виключені. Так, Вироком Ленінського районного суду м. Кіровограда від 18 вересня 2020 р. С. та Л. було засуджено за вчинення злочину,

передбаченого ч. 1 ст. 436-1 КК України. Обвинувачені за місцем свого мешкання через персональний комп'ютер, який підключений до мережі «Інтернет», на раніше створений канал завантажили відеозапис. Згідно з висновком судової лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи писемного мовлення, встановлені висловлювання виражені у формі закликів до розбудови комуністичного, націонал-соціалістичного державного устрою, а саме: заклик до всіх приєднуватись до поглядів «Красной школы», вивчати вчення «Ильича», активно втілювати основні його ідеї щодо устрою держави, вести активну боротьбу і перемагати «врагов внутренних и внешних по Ильичу!», що підкреслюється закликами-гаслами «Да здравствует великая октябрьская социалистическая революция!», «Помните, любите, изучайте Ильича!», «Стройте новую Жизнь, новый быт! Новую культуру по Ильичу». Він виражений такими лексичними засобами: «Уважаемые товарищи! Сегодня, в столетие великой социалистической октябрьской революции мы хотели бы пожелать вам мирного неба над головой, социальных гарантий, уважение прав человека, пользуйтесь знаниями, которые оставили нам наши предки. Не стыдитесь своего прошлого, уважайте его и боритесь за лучшее будущее!» [56]. З огляду на зазначене, видається за доцільне передбачити у ст. 436-1 КК України відповідальність за публічні заклики до розбудови комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Отож, пропонуємо ч. 1 ст. 436-1 КК України сформулювати так: «Публічні заклики до розбудови комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів або виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів...».

У кримінально-правовій літературі висловлювалась позиція про те, що використання терміна «пропаганда» у КК України є некоректним, оскільки пропаганда є більшою мірою соціально-політичним явищем, а не кримінально-правовим, характеризується ознаками, котрі не мають юридичного змісту [76, с. 41]. Втім, така думка не є безапеляційною,

оскільки пропаганду як таку можна розглядати в двох аспектах: в широкому розумінні як соціально-політичне явище та у вузькому – як кримінально-правове поняття (коли така пропаганда покликана поширювати інформацію, що має злочинний характер). Окрім того, у міжнародному праві є чимало нормативно-правових актів, у яких, власне, регламентуються питання заборони пропаганди комуністичного та нацистського (націонал-соціалістичного) тоталітарних режимів.

У подальшому необхідно розглянути форми вчинення злочину, передбаченого ст. 436-1 КК Україною. Першою є виготовлення символіки комуністичного та нацистського (націонал-соціалістичного) тоталітарних режимів. Так, семантичний зміст поняття «виготовлення» трактується як «виробляти, робити що-небудь», «створювати, складати» [200, с. 169; 41, с. 131]. У кримінально-правовій літературі під виготовленням тоталітарної символіки розуміють первинне створення об'єктів матеріального світу (наприклад, прапорів, пісень, написів, листівок, плакатів), які її відображають, закріплюють чи містять її зображення, нанесення такої символіки на вже створенні матеріальні об'єкти (наприклад, на будинки, транспортні засоби, одяг), а також їх розмноження чи копіювання [305, с. 658; 184, с. 303; 122, с. 125]. Спосіб виготовлення такої кримінально-протиправної символіки залежить від її виду та форми існування та не впливає на кваліфікацію [122, с. 125].

Слід звернути увагу на те, що у Єдиному державному реєстрі судових рішень України не знайдено жодного вироку, у котрому б особу було засуджено за виготовлення символіки тоталітарного режиму. Очевидно, це пояснюється тим, що факт виготовлення такої символіки непросто зафіксувати правоохоронними органами. Скажімо, якщо наносити відповідну символіку на автомобіль, то її дійсний зміст можна зрозуміти після завершення роботи, оскільки на окремому етапі складно констатувати, що йдеться про виготовлення символіки саме тоталітарного режиму. Якщо ж такий автомобіль з'явиться у публічному місці, то діяння особи слід

кваліфікувати як публічне використання символіки комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів. Окрім того, видається, що виготовлення такої символіки без мети її розповсюдження навряд чи слід вважати кримінально караним діянням, оскільки, скажімо, особа може виготовити одяг із злочинною символікою тільки для особистого використання (для себе, який носитиме лише вдома). В цьому випадку має бути дотримана єдина вимога – відсутність пропаганди, тобто щоб відповідна інформація не була донесена до інших осіб.

Варто зважити на один момент. У КК України поняття «виготовлення» згадується сімдесят один раз. Утім, як видове поняття пропаганди (ст. 436 КК України) та публічних закликів (ст. 258-2, 295, ч. 2 ст. 442 КК України) простежується декілька разів. Водночас у цих статтях виготовлення матеріалів злочинного змісту вважатиметься кримінально караним діянням, якщо здійснюватиметься з метою їх розповсюдження. Натомість у ст. 436-1 КК України кримінальна відповідальність настає лише за виготовлення матеріалів, які містять символіку комуністичного та нацистського (націонал-соціалістичного) тоталітарних режимів. Такий підхід законотворця не можна назвати послідовним. Невипадково З. А. Тростюк зауважує, що кримінально-правовий термін повинен вирізнятися стійкістю. Якщо законодавець визнав за доцільне його ввести, то він має послідовно використовуватись у всьому тексті Особливої частини КК України. Йому також притаманна системність, тобто взаємозв'язок з іншими термінами термінологічної системи [316, с. 16].

Однак аналіз диспозиції ст. 436-1 КК України дає змогу зробити висновок про недоцільність криміналізації діянь, які полягають у виготовленні символіки комуністичного та нацистського (націонал-соціалістичного) тоталітарних режимів. Така позиція формується на основі того, що саме собою виготовлення матеріалів злочинного змісту є нічим іншим, як готування до вчинення кримінального правопорушення, що полягає в умисному створенні умов для реалізації кримінально-протиправного

наміру. Окрім того, поняттю «виготовлення», яке є видовим щодо родового поняття «пропаганда», не притаманна така ознака, як публічність, що є алогічним, оскільки ознаки видового поняття не можуть суперечити ознакам родового.

Окрім того, загально визнано, що діяння, які полягають у готуванні до вчинення кримінального правопорушення, законодавець в окремих випадках визнає як закінчене посягання лише задля того, щоб на ранніх етапах присікти його вчинення для запобігання суспільно небезпечним наслідкам (наприклад, планування чи підготовка до агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій, є фактично попередньою злочинною діяльністю, втім розглядається як закінчений злочин (ч. 1 ст. 437 КК України). Як попередньо зазначалось у роботі, наслідки вчинення злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, за обсягом і характером не підвищуватимуть значною мірою ступеня суспільної небезпеки цього посягання.

Можна навести ще один аргумент на користь нашої позиції. У ч. 2 ст. 109 та ч. 1 ст. 110 КК України встановлено кримінально-правову заборону публічних закликів до вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, а також до посягання на територіальну цілісність і недоторканність України. Відомо, що поняття «пропаганда» та «публічні заклики» є такими, які перегукуються між собою (хоча для останнього характерною ознакою є схиляння людей до вчинення ними суспільно небезпечних діянь). Виготовлення матеріалів злочинного змісту не розглядається як ознака об'єктивної сторони аналізованих складів посягань, хоча, з аналізу санкцій зрозуміло, що за ступенем суспільної небезпеки злочини, передбачені ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110 та ст. 436-1 КК України, є фактично рівнозначними. Попри те, у публічних закликах визначальним моментом в оцінці їх суспільної небезпечності є те, що особи, до відома яких був доведений їх злочинний зміст, можуть вчинити дії, до яких закликав адресат, а для пропаганди комуністичного та нацистського

тоталітарних режимів це не характерно, що свідчить про те, що відповідне посягання є менш суспільно небезпечним. Видається, виготовлення символіки тоталітарного режиму недоцільно кваліфікувати як закінчене посягання. А тому є підстави відмовитись від використання цієї форми злочинної пропаганди. Відповідно, ч. 1 ст. 436-1 КК України матиме такий зміст: «Публічні заклики до розбудови комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів або поширення, а також публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, зокрема у вигляді сувенірної продукції...».

Ще однією формою вчинення злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, є поширення символіки тоталітарного режиму, що полягає у її розповсюдженні будь-яким способом (дарування, вкидання в поштові скриньки, обмін, продаж) [305, с. 658; 122, с. 126]. Семантичний зміст поняття «поширення» збігається із поняттям «розповсюдження» [113, с. 198], яке неодноразово вказується у тексті кримінального закону (наприклад, ч. 1 ст. 110, ч. 2 ст. 109, ст. 436 КК України). Втім, видається, все ж правильно говорити про поширення інформації, оскільки, відповідно до ЗУ «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р., воно виступає одним із способів реалізації права на інформацію [252]. Судовій практиці відомі випадки притягнення до кримінальної відповідальності за поширення символіки комуністичного та нацистського тоталітарного режиму. Як приклад, слід навести вирок Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 18 травня 2018 р. У 2016 році (більш точну дату та час не встановлено) Ю. шляхом оформлення замовлення через мережу Інтернет придбав упаковку з повітряними кульками білого та червоного кольорів, на яких було зображено поєднання перехрещених серпа та молота у п'ятикутній зірці, а також розміщено напис російською мовою «9 мая мы победили!». Вказані повітряні кульки Ю. став зберігати з метою отримання прибутку шляхом продажу. Тобто в цей час у Ю. виник злочинний умисел, спрямований на поширення

шляхом продажу символіки комуністичного тоталітарного режиму невизначеному колу осіб.

09.05.2018 р. приблизно о 9 год. Ю. прибув на урочистий захід, присвячений Дню перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, що проходив біля Меморіалу Слави у м. Нікополь. Неподалік від зупинки транспорту «Центральний ринок» установив торговельний намет. Після чого, реалізуючи свій злочинний умисел, з корисливих мотивів з метою збагачення, накачавши повітрям десять вказаних повітряних кульок та прив'язавши їх до зазначеного торговельного намету, почав продавати, пропонуючи іншим придбати їх по 20 гривень за штуку. Незаконні дії Ю. були помічені працівниками поліції, виявлено та вилучено 68 повітряних кульок [60].

Потрібно також з'ясувати питання щодо моменту закінчення цього злочину у формі поширення кримінально-протиправної символіки. Загалом кримінально-правовою теорією виокремлюється два підходи. Представники першого переконані, що поширення відповідної інформації вважатиметься закінченим злочином із того моменту, коли сторонні сприймуть хоча б частину інформації [92, с. 149; 185, с. 275; 297, с. 107]. А представники другого підходу визнають момент закінчення вчинення злочину в цій формі тоді, коли інформація відповідного змісту поширена особою, незалежно від того, чи була сприйнята сторонніми [14, с. 74]. А тому фактичне відчуження інформації кваліфікують як закінчений злочин [278, с. 142–143].

Більш слушним є перший підхід, оскільки поширення слід оцінювати як результат, а не процес. Тобто відповідна інформація має бути доведена до відома невизначеного кола осіб, які з нею ознайомились. У протилежному випадку, якщо інформація винним передана, однак не сприйнята адресатом з об'єктивних обставин (похилий вік, незнання мови тощо), то за таких умов дії особи не слід розглядати як закінчену злочинну діяльність.

Черговою формою пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів є публічне використання кримінально-протиправної символіки. З аналізу розглядуваної диспозиції статті зрозуміло, що ця форма вчинення злочину не розглядається як альтернативна. Тобто фактично виходить, що у зв'язку з використанням у ч. 1 ст. 436-1 КК України сполучника «а також» особа підлягатиме кримінальній відповідальності, якщо вона одночасно здійснюватиме поширення, а також публічне використання символіки, що є алогічним. Для уникнення таких непорозумінь слід виключити словосполучення «а також». Це уможливить розгляд поняття «публічне використання символіки» як альтернативної та самостійної форми вчинення аналізованого посягання.

Термін «публічний» характеризується як такий, що відбувається в присутності публіки, людей; призначений для широкого користування, громадський [41, с. 546]. Публічність є оцінною ознакою і питання про її наявність повинно вирішуватись у кожному конкретному випадку з урахуванням часу, місця, обстановки тощо [122, с. 126]. Публічність використання полягає у відкритому (у присутності невизначеного, але значного кола осіб) використанні об'єктів матеріального світу, які відображають, закріплюють чи містять на собі зображення, написи, пісні та інші об'єкти, віднесені до відповідної символіки (наприклад, носіння чи демонстрація прапора, свастики чи іншої забороненої атрибутики) [305, с. 658].

Таке використання полягає у: 1) використанні під час проведення акцій і заходів (зборів, свят, виставок, мітингів та інших масових заходів); 2) нанесенні відповідної символіки на будь-який товар, упаковку, яку містить товар, вівіску, етикетку тощо; 3) застосуванні кримінально-протиправної символіки під час пропозиції надання чи надання будь-якої послуги; 4) її застосуванні в документації, інформаційній діяльності, у рекламі та в мережі Інтернет [122, с. 126]. У п. 41 Постанові Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із

захистом прав інтелектуальної власності» від 17 жовтня 2012 р. № 12, публічне використання розглядається так: публічний показ; публічне виконання – як у реальному часі («наживо»), так і з допомогою технічних засобів; публічне сповіщення (радіо, телебачення), а також публічна демонстрація аудіовізуального твору у місці, відкритому для публічного відвідування, або в іншому місці, де присутні особи, які не належать до кола однієї сім'ї чи близьких знайомих цієї сім'ї, – незалежно від того, чи сприймається твір публікою безпосередньо у місці його публічної демонстрації, чи в іншому місці одночасно з таким показом [243].

З наведеного зрозуміло, що поняття «поширення» та «публічне використання» за змістом є дуже схожими. А тому в судовій практиці є випадки, коли суди одні і ті ж суспільно небезпечні дії одночасно кваліфікують інкримінують обидві форми злочину. Прикладом цього слугує вирок Дрогобицького районного суду Львівської області від 24 червня 2022 р. Так, К. 23.09.2022, перебуваючи за місцем свого проживання, використовуючи власний мобільний телефон у соціальній мережі «Facebook», умисно, маючи на меті доведення до широкого кола осіб комуністичну ідеологію, усвідомлюючи, що вказана сторінка має відкритий доступ і з нею має змогу ознайомитися необмежене коло користувачів, розмістив на ній зображення комуністичної символіки, а саме: серп, молот, червоний прапор із символом перехрещеного серпа та молота, яка, згідно з висновком мистецтвознавчої експертизи № 1045-Е від 17 травня 2022 р., містить символіку комуністичного тоталітарного режиму. Вказані дії К. органом досудового розслідування кваліфіковано за ч.1 ст. 1436-1 КК України, як поширення та публічне використання символіки комуністичного тоталітарного режиму на всій території України [53].

Очевидно, що форма пропаганди, яка полягає у публічному використанні символіки тоталітарного режиму, має, так би мовити, відкритий характер і здійснюється безпосередньо особою (наприклад, демонстрація під час мітингу зображення, яке присвячене подіям, пов'язаним із діяльністю

комуністичної партії; озвучування цитат працівників радянських органів державної безпеки всіх рівнів під час проведення зборів тощо). Натомість поширення полягає у доведенні до широкого кола осіб злочинної інформації у загальнодоступній формі. Таке поширення є можливим через соціальні мережі та засоби масової інформації, тобто здійснюється в опосередкованій формі. З огляду на це, вважаємо, що вирок Дрогобицького районного суду Львівської області від 24 червня 2022 р. не відповідає принципу повноти і точності кримінально-правової кваліфікації, оскільки громадянин К. вчинив дії, які полягають у поширенні символіки комуністичного режиму.

Врешті, останньою формою вчинення злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, є публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів, що полягає у звуковому відтворенні людиною (власним голосом або за допомогою магнітофону, іншої аудіоапаратури) всього або частини одного з текстів, що були офіційними гімнами у місцях, де присутні чи можуть бути присутніми особи, які не належать до кола сім'ї або близьких знайомих цієї сім'ї, незалежно від того, чи присутні вони в одному місці й в один і той самий час або в різних місцях і в різний час [305, с. 659; 122, с. 127]. Вказівка на заборону виконання гімнів є ще одним огріхом законодавчої техніки, використаної для побудови розглядуваної диспозиції статті. З аналізу ч. 1 ст. 436-1 КК України зрозуміло, що кримінальній відповідальності підлягатиме особа лише за виконання кількох гімнів, а не одного. А тому очевидно, що законодавець помилково використав термін «гімн» у множині.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони аналізованого складу злочину є місце його вчинення – територія України, яка охоплює сушу, води, надра та повітряний простір у межах державного кордону України [242]. Втім, використання у диспозиції ст. 436-1 КК України словосполучення «на всій території України», очевидно, є невиправданим. Якщо буквально тлумачити зміст цієї норми, то виходить, що публічне виконання гімнів в окремих регіонах України не вважатиметься злочином, оскільки такі дії

мають бути здійснені на всій території нашої держави. Попри те, одночасно вчинити злочин «на всій території України» фізично неможливо. Вочевидь, законодавець мав на увазі, що такі діяння, вчинені на території інших держав, не караються. Тобто, якщо громадянин України, перебуваючи, скажімо, в Угорщині, поширює через соціальні мережі тоталітарну символіку, то за таких умов його дії не отримують кримінально-правової оцінки за ст. 436-1 КК України, оскільки така особа знаходилась за межами території України.

Водночас, відповідно до ч. 1 ст. 7 КК України, громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [141]. Виходить, що склад злочину, описаний в ст. 436-1 КК України, є винятком із загальних правил, а отже формулювання «на всій території України» є уразливе. З огляду на наведене, вважаємо, що законодавцю у диспозиції розглядуваної статті не варто виділяти таку ознаку складу злочину, як місце його вчинення.

Попри це, доводиться констатувати, що публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів на території України повністю охоплюється поняттям публічного використання, тобто є одним із його різновидів. А тому корегування, а відтак і виокремлення зазначеної форми пропаганди кримінально-протиправної символіки у ст. 436-1 КК України є недоцільним. На це також зверталася увага в теорії кримінального права [122, с. 127]. З огляду на зазначене, пропонуємо ч. 1 ст. 436-1 КК України сформулювати так: «Публічні заклики до розбудови комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів або поширення, публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, зокрема у вигляді сувенірної

продукції, крім випадків, передбачених частинами другою і третьою статті 4 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки»».

Як бачимо, у диспозиції ч. 1 ст. 436-1 КК України законодавець відсилає до положень ЗУ від 21 травня 2015 р. У ч. 2, 3 ст. 4 цього нормативно-правового акта передбачено вичерпний перелік випадків, на яких не поширюється заборона виготовлення та використання відповідної символіки, а саме: на документах державних органів та органів місцевого самоврядування, чи документах, виданих закладами освіти та науки до 1991 року; в експозиціях музеїв, тематичних виставках, Музейному фонді України, а також бібліотечних фондах; у творах мистецтва, створених до набрання чинності ЗУ від 21 травня 2015 р.; у процесі наукової діяльності; на оригіналах бойових знамен; на державних нагородах, ювілейних медалях та інших відзнаках, якими нагороджувались особи до 1991 року та впродовж 1991–2015 років у зв'язку з річницями подій періоду Другої світової війни, а також на документах, що посвідчують нагородження ними; на намогильних спорудах, розташованих на території місць поховань; під час викладання або реконструкції історичних подій; у приватних колекціях та приватних архівних зібраннях; як об'єктів антикварної торгівлі. Окрім того, відповідна заборона не поширюється на випадки використання символіки тоталітарних режимів у посібниках, підручниках та інших матеріалах, які використовуються у навчальному, навчально-виховному та освітньому процесах, а також творах мистецтва, створених після набрання чинності розглядуваного Закону України.

З аналізу наведеного Закону зрозуміло, що в окремо визначених випадках заборона символіки комуністичного та нацистського тоталітарних режимів не діє щодо її виготовлення та використання. Втім, у диспозиції ч. 1 ст. 436-1 КК України також йдеться про її поширення та публічне використання (у присутності невизначеного кола людей). Тобто виходить, що,

для прикладу, використання об'єктів антикварної торгівлі, на яких відображена символіка комуністичного та нацистського тоталітарного режиму, є кримінально караним, тоді як за їх поширення передбачена кримінальна відповідальність. А отже, законодавець дещо обмежено сформулював відповідний припис, залишивши поза увагою інші форми пропаганди кримінально-протиправної символіки. Тому, з урахуванням вказаних пропозицій, видається за доцільне внести відповідні зміни до Закону України від 9 квітня 2015 р., виклавши ч. 3 ст. 4 у такій редакції: «Кримінально-правова заборона не поширюється на випадки поширення або публічного використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму...».

Повертаючись до аналізу змісту диспозиції розглядуваної статті, слід зазначити, що відсилання у ній до положень іншого законодавчого акта не є вдалим кроком законотворця, оскільки ускладнює розуміння відповідної норми. Більш доречним було б виокремити примітку до ст. 436-1 КК України, вказавши на Закон, положення якого необхідно врахувати. Вона повинна виглядати так: «Примітка. Кримінально-правова заборона не поширюється на випадки поширення або публічного використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, які передбачені частиною другою і третьою статті 4 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки».

Варто звернути увагу на те, що у Законі України від 9 квітня 2015 р., на підставі якого було внесено відповідні зміни до ст. 436-1 КК України, поняття пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів охоплює значно ширше коло діянь, аніж ті, що передбачені у вказаній статті. Зокрема, кримінально караними не визнаються публічне заперечення злочинного характеру цих тоталітарних режимів, а також поширення інформації, спрямованої на їх виправдання.

У цьому контексті варто звернути увагу на Проект КК України станом на 30 грудня 2022 р., який був підготовлений робочою групою з питань розвитку кримінального права, відповідно до Указу Президента України «Питання Комісії з питань правової реформи» від 7 серпня 2019 р. № 584/2019 [223]. У ньому відповідальність за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів передбачена у ст. 7.5.7, яка має назву «Пропаганда акту агресії чи тоталітаризму». Однак, видається, що поєднувати в одній нормі кримінально-правову заборону різних за ступенем суспільної небезпеки дій є нелогічним, оскільки пропаганда акту агресії є більш суспільно небезпечним діянням.

Відповідно до цієї статті, кримінальній відповідальності підлягає особа, яка:

- пропагувала або виправдовувала комуністичний чи націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим (ч. 2 ст. 7.5.7);
- виготовила матеріали із символікою комуністичного чи націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму (ч. 3 ст. 7.5.7);
- поширила чи публічно використала такі матеріали (ч. 4 ст. 7.5.7) [251].

Загалом норма проекту КК передбачає заборону однакових способів пропаганди кримінально-протиправної символіки порівняно з тими, що встановлені у чинному КК України. Однак перевагою першого є встановлення кримінально-правової заборони виправдовувати комуністичний чи націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим. У побудові диспозиції ст. 436-1 КК України законодавцем, вочевидь, було взято до уваги положення ст. 34 Конституції України, у якій закріплено право на свободу думки і слова та вільне вираження своїх поглядів і переконань, що полягає у можливості на власний розсуд вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб [125]. Щоправда, дії особи отримують кримінально-правову оцінку не за саму реалізацію права на свободу думки і слова, а за його зловживання, зокрема, під час висловлювань, які мають суспільно

небезпечний характер та сягають за межі цього конституційного права. А тому втручання у право на свободу думки і слова є виправданим, якщо реалізується законна мета. Відтак держава повинна досягати належного балансу між потребою у захисті важливих суспільних відносин, які виступають об'єктом кримінально-правової охорони, та необхідним обмеженням прав людини і громадянина.

Заперечуючи чи виправдовуючи тоталітарні режими, особа здійснює негативний вплив на суспільну свідомість і публічний порядок, підриваючи людські цінності, створює інформаційну загрозу суспільству і державі. Злочини проти людяності (фізичне знищення і поневолення цілих народів) в минулому вчинялися в ім'я комуністичної та нацистської ідеології, яка за сучасних умов має своїх послідовників. У доповіді комітету з політичних питань Парламентської Асамблеї Ради Європи вказується, що поінформованість громадськості про небезпеку нацистської та комуністичної тоталітарної ідеології і її неприйняття суспільством слабшають. Асамблея виражає особливу стурбованість із приводу спроб реабілітувати, виправдати й навіть вихвалити тих, хто брав участь у війні на боці нацистів, особливо в підрозділах, які Нюрнберзький трибунал визнав злочинними організаціями [107, с. 231].

Отож, можна констатувати, що законодавець необґрунтовано звузив межі злочинної пропаганди у диспозиції ст. 436-1 КК України. А тому публічне заперечення чи виправдання чітко встановлених історичних фактів, які підтверджують злочинний характерних режимів, є своєрідною ідеологічною зброєю проти демократії, системи цінностей та історичної пам'яті, що вимагає колективної реакції. Як свідчить аналіз кримінального законодавства зарубіжних держав, зазначені види пропаганди тоталітарних режимів є кримінально караними у ФРН, Люксембурзі, Іспанії, Португалії, Чехії. Втім, у КК Люксембургу не йдеться про загальну кримінально-правову заборону заперечення чи виправдання злочинів тоталітаризму, а лише тих, які є офіційно визнаними. Така позиція законодавця видається виправданою,

оскільки лише ті події минулого не повинні підлягати оспоруванню, які є визнаними на державному та (або) міжнародному рівні. Невипадково у рішенні ЄСПЛ «Perincek v. Switzerland» зазначено про обґрунтованість кримінально-правової заборони заперечення Голокосту, оскільки щодо цих подій є вирок міжнародної судової установи, який постановлений з дотриманням належної процедури [216; 106, с. 28].

З огляду на зазначене, видається за необхідне внести відповідні зміни до ст. 436-1 КК України, передбачивши кримінальну відповідальність за публічне заперечення чи виправдання злочинів комуністичного чи нацистського тоталітарних режимів, які визнані на державному та (або) міжнародному рівні. Іншими словами, аби межі кримінально-правової заборони були чіткими, кримінальній відповідальності повинні підлягати особи за заперечення чи виправдання тих історичних фактів, яким надана правова оцінка в судовому порядку чи на законодавчому рівні. У протилежному випадку існуватиме ризик покарати людину за заперечення тих фактів, які не є загальновизнаними. Попри те, Україною вже зроблені певні кроки щодо офіційного визнання злочинів комуністичного тоталітарного режиму. Так, 28 листопада 2006 р. було прийнято ЗУ «Про голодомор 1932–1933 років в Україні», яким голодомор визнається геноцидом Українського народу (ст. 1), а тому його публічне заперечення визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним (ст. 2) [241]. Також у ЗУ «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 7 квітня 1991 р. вказується, що у 1917–1991 роках комуністичним тоталітарним режимом та його репресивними органами здійснювалася політика державного терору, унаслідок чого мільйони людей зазнали репресій з політичних, соціальних, класових, національних, релігійних та інших мотивів, були позбавлені життя, волі, майна, депортовані, заслані, вислані на спецпоселення за межі України та СРСР, примусово переселені, виселені, залучені до примусової

праці в умовах обмеження свободи, примусово репатрійовані та інтерновані, позбавлені громадянства, примусово поміщені до психіатричних закладів, позбавлені чи іншим чином обмежені у своїх громадянських правах і свободах, зазнали катувань, переслідувань щодо себе та членів своєї сім'ї, інших фізичних чи моральних страждань» [250].

Як неодноразово зазначалось у дисертаційній роботі, у КК України встановлена відповідальність за пропаганду лише двох тоталітарних режимів: комуністичного та нацистського. Однак 2 травня 2023 р. Верховна Рада України ухвалила Постанову про заяву ВРУ «Про визначення існуючого в Російській Федерації політичного режиму як рашизму та засудження його ідеологічних засад і суспільних практик як тоталітарних та людоненависницьких» [213]. У Пояснювальній записці до Проекту зазначеної Постанови зазначається: «Масове та систематичне порушення прав людини як всередині Російської Федерації, так і на тимчасово окупованих територіях України, переслідування громадян за найменші прояви інакодумства, які в сучасній Російській Федерації трактуються виключно як зрада «національних інтересів», встановлення кримінальної відповідальності за заклики до миру та припинення війни – все це свідчить про антигуманістичний та тоталітарний характер діючого політичного режиму... Самозвеличування Росії та росіян за рахунок насильницького пригнічення, заперечення права на самовизначення, або взагалі – права на існування інших народів стало домінуючою світоглядною концепцією в Російській Федерації. Це домінування забезпечується переслідуванням людей з альтернативними поглядами, а також поширенням російською владою ідей російського націоналізму через освіту, засоби масової інформації, культуру. Ці ідеї агресивно насаджуються й на тимчасово окупованих територіях України та супроводжуються повною забороною всього українського» [213].

Постанова Верховної Ради України покликана засудити рашизм як ідеологію і практики, що лежать в основі державної політики Російської Федерації та містять заклик підтримати засудження ідеології, політики та практики рашизму [213]. А тому сьогодні наш законодавець постав перед новими викликами, на які намагається реагувати нормами «спецпризначення». Гадаємо, що для уникнення чергового «нашпигування» кримінального закону України спеціальними нормами варто все ж таки врахувати досвід Польщі, у КК якої передбачена відповідальність за публічну пропаганду «іншого тоталітарного державного режиму». Таке формулювання є абстрактним, узагальненим, дає змогу охопити пропаганду будь-яких тоталітарних режимів – тих, що існували, і нововиниклих. Особливо актуально це в умовах формування рашистської ідеології. Загальновідомо, що комуністичні та нацистські тоталітарні режими пережиті людством. Поняття ж «рашистський тоталітарний режим» потребує концептуальної розробки, оскільки може набувати нових форм чи ознак. А тому весь протиправний зміст рашистського тоталітарного режиму вимагатиме ретельного аналізу. Наявність же норми, аналогічної за змістом, як у КК Польщі, дозволило б протидіяти такій ідеології без законодавчих змін.

Отже, зважаючи на проведений аналіз, редакція ст. 436-1 КК України повинна виглядати так: ч. 1 «Публічні заклики до розбудови комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) чи іншого тоталітарного режиму або поширення, публічне використання символіки тоталітарних режимів, зокрема у вигляді сувенірної продукції, або публічне заперечення чи виправдання злочинів тоталітарних режимів, які визнані на державному та (або) міжнародному рівні». Відтак норму потрібно сформулювати більш узагальнено – «Пропаганда тоталітарного режиму».

Окремою нормою проекту КК України також регламентована кримінально-правова заборона поводження з символікою тоталітарних режимів (ст. 7.5.11). Зокрема, кримінально караними вважаються дії особи, яка на території України набула, збула, зберігала або переміщувала

символіку комуністичного чи націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму.

Семантичний зміст поняття «набути» трактується як ставати власником кого-, чого-небудь, діставати кого-, що-небудь; купувати; збирати, наживати, нагромаджувати протягом якогось часу; набирати чого-небудь, нагромаджувати протягом якогось часу [3]. Тобто набути символіку тоталітарних режимів фактично означає її купити, знайти, отримати в подарунок тощо. Що стосується поняття «збут», то він є певним процесом, який зводиться до відчуження товару. Він полягає, передусім, у формуванні попиту на відповідний товар, що можна зробити шляхом його реклами, щоб довести інформацію до споживача. Цей процес завершується доставкою до місця призначення чи місця продажу того чи іншого товару. А тому фактично збут є формою поширення символіки тоталітарних режимів. Поняття «зберігати» розглядається як тримати що-небудь у певних умовах, оберігаючи від псування, руйнування; не розтрачувати чогось; дбайливо ставитися до чого-небудь [41, с. 1422]. Врешті, поняття «переміщення» трактується як своєрідний рух (зміна положення кого-, чого-небудь), динаміка, хід [289], синонімами якого є несення, перенесення, транспортування, передача, перекидання [215].

Втім, видається, що у випадку набрання чинності проекту Кримінального кодексу України, наявність у ньому ст. 7.5.11 викликатиме сумніви, оскільки криміналізації повинні підлягати лише такі діяння, які характеризуються певним ступенем суспільної небезпеки. Скажімо, особа може у себе зберігати прапор СРСР або отримати його в подарунок як історичну пам'ять про події, пов'язані із пануванням тоталітаризму, які призвели до знищення мільйонів невинних людей. Саме ж собою набуття, зберігання або переміщення символіки комуністичного чи націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму без мети їх розповсюдження не слід вважати суспільно небезпечним. Навіть за наявності спеціальної мети такі дії слід розглядати як попередню злочинну діяльність

у формі готування. А тому напрошуються попередні висновки про виключення відповідної статті з проекту КК України.

У подальшому слід зупинитись на вивченні кваліфікуючих об'єктивних ознак аналізованого складу посягання, якими є дії, вчинені: повторно (ч. 2 ст. 436-1 КК України); з використанням засобів масової інформації (ч. 1 ст. 436-1 КК України) (всі інші кваліфікуючі ознаки розглядатимуться у наступних підрозділах).

Поняття повторності визначається на підставі положень Загальної частини КК України та визнається як вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України (ст. 32) [141]. Тобто пропаганда комуністичного та нацистського тоталітарних режимів отримує кримінально-правову оцінку за ч. 2 ст. 436-1 КК України лише за умови, якщо особа раніше вчинила злочин, передбачений цією статтею. Попри те, відповідно до ч. 4 ст. 32 КК України, повторності немає, якщо за раніше вчинене кримінальне правопорушення особу було звільнено від кримінальної відповідальності на підставах, установлених законом, або якщо судимість за це кримінальне правопорушення було погашено або знято [141].

Іншим кваліфікованим видом пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів є вчинення цього злочину із використанням ЗМІ. У ст. 22 ЗУ «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 № 2657-ХІІ ЗМІ розглядаються як засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації [252]. Під друкованими засобами інформації розуміють періодичні і такі, що продовжуються, видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію (ст. 1 ЗУ «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р.) [244]. Електронні (аудіовізуальні) засоби масової інформації розглядаються як організація, що надає для масового приймання споживачами аудіовізуальну інформацію

(будь-які сигнали, що сприймаються зоровими і слуховими рецепторами людини та ідентифікуються як повідомлення про події, факти, явища, процеси, відомості про осіб, а також коментарі про них, що передаються за допомогою зображень та звуків), передану у вигляді електричних сигналів і прийняту за допомогою побутових електронних пристроїв (ст. 1 ЗУ «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р.).

Запровадження відповідної кваліфікуючої ознаки є абсолютно виправданим кроком законотворця, оскільки з використанням ЗМІ оперативно доноситься інформація необмеженому колу людей. Втім, видається, що найбільш «результативним» є використання мережі Інтернет для злочинної пропаганди, враховуючи доступність та асинхронність інформації, що дає змогу залучити до читачів чимало осіб. Невипадково у рішенні ЄСПЛ у справі «Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України» (Заява № 33014/05) від 5 травня 2011 р. вказується: «Необхідно визнати, що Інтернет як інформаційний і комунікаційний інструмент дуже відрізняється від друкованих засобів масової інформації, особливо у тому, що стосується здатності зберігати та передавати інформацію. Електронна мережа, яка обслуговує мільярди користувачів у всьому світі, не є і потенційно не буде об'єктом такого ж регулювання та засобів контролю. Ризик завдання шкоди здійсненню та використанню прав людини і свобод..., який становлять інформація з Інтернету та комунікація в ньому, є, безумовно, вищим, ніж ризик, який походить від преси. Таким чином, підходи, які регулюють відтворення матеріалу з друкованих засобів масової інформації та Інтернету, можуть відрізнитися. Останній, безперечно, має коригуватися з урахуванням притаманних цій технології рис для того, щоб забезпечити захист зазначених прав і свобод та сприяння їм» [262].

З аналізу судової практики України (23 вироків) у справах про пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів вбачається, що у 8 вироків (34,7% випадків) вчинення цього злочину

здійснюється через мережу Інтернет (Facebook, «Вконтакте», «Однокласники» тощо). Втім, лише в одному випадку органом досудового розслідування дії особи кваліфіковані з посиланням на ч. 2 ст. 436-1 КК України (поширення символіки комуністичного тоталітарного режиму із використанням ЗМІ) [61].

Попри те, не вирішено питання, чи належить Інтернет до ЗМІ. З цього приводу О. В. Самуляк обґрунтовується позиція, що світова павутина World Wide Web насичена різноманітними ресурсами: електронними магазинами, віртуальними іграми, сайтами, чатами, медіа-ресурсами, котрі ідентифікувати в такому насиченні ресурсів буває дуже складно. Через наявність у мережі різних ресурсів авторка стверджує, що сам собою Інтернет не є засобом масової комунікації, а лише особливим віртуальним простором, який інтегрує в собі різні канали, зокрема й медійні [283, с. 35]. Розвиваючи цю позицію, К. В. Дубнік зазначає, що мережу Інтернет не можна назвати ЗМІ, оскільки вона не має власної технологічної бази та створюється з іншою метою (самовиражатися, підтримувати дружні зв'язки, здійснювати обмін медіаданими, об'єднуватися в групи за інтересами тощо) [96, с. 124].

Слід звернути увагу на те, що у ч. 1 примітки до ст. 111-1 КК України використання мережі Інтернет розглядається як альтернативний спосіб використання ЗМІ для поширення закликів або висловлення заперечення здійснення збройної агресії проти України. Окрім того, у проекті КК України використання ЗМІ та мережі Інтернет враховується як обставина, яка обтяжує покарання за проступок (п. 7 ч. 1 ст. 3.3.3), а також як ознака, яка підвищує тяжкість злочину на один ступінь (п. 7 ст. 4.3.2, п. 7 ст. 4.7.3, п. 3 ст. 4.10.3, п. 4 ст. 4.11.3, п. 5 ст. 5.1.3, п. 8 ст. 5.2.3, п. 3 ст. 6.2.2, п. 5 ст. 6.3.4). А відтак це ще раз доводить, що мережа Інтернет не є різновидом ЗМІ.

З огляду на це, кваліфікація пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, здійсненої через мережу Інтернет з посиланням на ч. 2 ст. 436-1 КК України, є необґрунтованою. Враховуючи

зазначене, слід внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 436-1 КК України, виокремивши таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення злочину з використанням мережі Інтернет. Отже, ч. 2 ст. 436-1 КК України повинна мати такий зміст: «Ті самі дії, вчинені особою, яка є представником влади, або вчинені повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації чи мережі Інтернет».

Таким чином, аналіз складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів засвідчує, що він є формальним, обов'язковою ознакою якого є лише суспільно небезпечне діяння. На підставі розгляду об'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, констатовано, що законодавець дещо обмежено підійшов до формулювання відповідного припису, залишивши поза увагою інші форми пропаганди кримінально-протиправної символіки. З огляду на це, запропоновано розширити межі кримінально-правової заборони злочинної пропаганди, передбачивши відповідальність за публічні заклики до розбудови комуністичного та нацистського тоталітарних режимів або за публічне заперечення чи виправдання злочинів комуністичного чи нацистського тоталітарних режимів, які визнані на державному та (або) міжнародному рівні. Також обґрунтована недоцільність криміналізації діянь, які полягають у виготовленні символіки комуністичного та нацистського (націонал-соціалістичного) тоталітарних режимів, оскільки виготовлення матеріалів злочинного змісту є нічим іншим, як готування до вчинення злочину, що полягає в умисному створенні умов для реалізації кримінально-протиправного наміру.

2.3 Суб'єкт складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів

Розглянувши зміст об'єктивних ознак складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, необхідно також проаналізувати його суб'єктивні ознаки, вивчення яких має не менш важливе значення. Передусім, необхідно акцентувати на характеристиці суб'єкта аналізованого посягання, що зумовлює потребу у розкритті його ознак, а відтак – визначенні того, якими рисами наділена особа, що вчиняє злочин, передбачений ст. 436-1 КК України. Ознаки, що характеризують суб'єкта, нерозривно пов'язані з усіма іншими елементами складу кримінального правопорушення, оскільки своїм суспільно небезпечним діянням (об'єктивна сторона) суб'єкт завдає шкоди об'єкту посягання, діючи винно (суб'єктивна сторона) [354, с. 125]. З огляду на це, суб'єкт складу кримінального правопорушення умовно називають основним його елементом, оскільки саме він, посягаючи на об'єкт кримінально-правової охорони, вчиняє суспільно небезпечне діяння [284, с. 289].

У теорії кримінального права зауважується, що попри зовнішню простоту і очевидність питання, які стосуються суб'єкта складу кримінального правопорушення, спричиняють чимало дискусій. Це пов'язано з тим, що у кожному кримінальному провадженні потрібно вирішити, чи є підстави визнати особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, суб'єктом кримінального правопорушення, а відтак, чи наділена вона відповідними ознаками. Крім того, часто неправильне визначення суб'єкта складу кримінального правопорушення тягне неправомірне незастосування кримінального закону і уникнення кримінальної відповідальності або ж веде до притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які взагалі такій відповідальності не підлягають [327, с. 204]. А тому правильне визначення

ознак суб'єкта складу кримінального правопорушення має важливе практичне значення, оскільки сприяє встановленню його інших елементів.

С. В. Чорний зауважує, що суб'єкт кримінального правопорушення не є абстрактним юридичним поняттям, яке існує поза часом і простором, а людиною, що живе в суспільстві та вчиняє суспільно небезпечні дії [354, с. 125]. У ч. 1 ст. 18 КК України передбачено, що суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. З цього нормативного положення традиційно виокремлюють такі обов'язкові ознаки суб'єкта: наявність статусу фізичної особи; досягнення встановленого КК України віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність; осудність. Ці ознаки прийнято називати обов'язковими (загальними). Попри те, поряд із ними у теорії кримінального права виокремлюють ще й додаткові, що дає змогу охарактеризувати суб'єкта кримінального правопорушення як спеціального [18, с. 146; 327, с. 22]. Однак відповідь на питання, які ознаки притаманні суб'єкту кримінального правопорушення, залежить від того, як його склад описаний у диспозиції статті. Слід погодитися з Ю. М. Товтом, який зазначає: «Якщо кримінально-правова норма не вимагає встановлення додаткових (до трьох обов'язкових: фізична, осудна особа, що досягла відповідного віку) ознак суб'єкта, то у такому кримінальному правопорушенні суб'єкт вважається загальним. У разі конструювання статті (частині статті) Особливої частини КК таким способом (пряма вказівка чи це зрозуміло зі змісту), що, крім зазначених обов'язкових ознак, для притягнення особи до відповідальності необхідно встановити ще якусь (якісь) додаткову (спеціальну) ознаку (стать, громадянство, службове чи професійне становище тощо), суб'єкт такого кримінального правопорушення – спеціальний (ч. 2 ст. 18 КК)» [313, с. 123]. Зі змісту ст. 436-1 КК України зрозуміло, що таке посягання може бути вчинене як загальним (ч. 1 ст. 436-1), так і спеціальним суб'єктом (ч. 2 ст. 436-1 – представник влади).

Передусім необхідно охарактеризувати зміст обов'язкових ознак і встановити, чи є їхня специфіка щодо осіб, які вчинили пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Першою ознакою суб'єкта складу кримінального правопорушення є наявність статусу фізичної особи. Нею вважається особа, яка: має своє ім'я, характеризується іншими ознаками, які дають змогу її індивідуалізувати (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце народження та проживання); перебуває у системі соціальних зв'язків – є членом суспільства; приймає усвідомлені рішення – контролює свою поведінку, вчинки, волю та свідомість [276, с. 130–131].

А отже, суб'єктом будь-якого кримінального правопорушення визнається лише людина. Попри наявність прихильників щодо існування інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, все ж він так і не був запроваджений в Україні. Втім, певною поступкою законодавця вважається доповнення КК України розділом XIV-1, який, власне, започаткував інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. У вказаному розділі надано вичерпний перелік кримінальних правопорушень, за вчинення яких щодо юридичних осіб можуть застосовуватись відповідні види заходів. Ознайомлення зі змістом ст. 96-3 КК України дає змогу зробити висновок, що можливість застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи за вчинення пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів не передбачена. Водночас у ст. 96-9 КК України вказується, що ліквідація юридичної особи, як найбільш суворий захід, застосовується у разі вчинення її уповноваженою особою кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-1 КК України. З наведеного виникає певна невідповідність, оскільки у переліку складів кримінальних правопорушень, які можуть бути вчинені від імені чи в інтересах юридичної особи (ст. 96-3 КК України), немає посилання на ст. 436-1 КК України.

А отже, можна говорити, що йдеться про внутрішньогалузеву колізію, у якій пріоритет повинен надаватися нормі, що регламентує загальні правила, що засвідчує те, що законодавцем наразі унеможливлено застосування інституту

заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи за вчинення її уповноваженою особою пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. З огляду на це, необхідно внести зміни до п. 4 ч. 1 ст. 96-3 та примітки 2 до ст. 96-3 КК України, доповнивши перелік складів кримінальних правопорушень, за вчинення яких від імені юридичної особи можуть бути застосовані щодо неї заходи кримінально-правового характеру, складом злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України.

Наступною обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Вік особи встановлюється за особистими документами або експертним шляхом. Особу слід вважати такою, яка досягла відповідного віку, об 00:00 годині наступної за днем народження доби. Коли вік обвинуваченого неповнолітнього встановлюється шляхом здійснення судово-медичної експертизи, днем його народження слід вважати останній день визначеного року, а визначаючи вік мінімальною і максимальною кількістю років, зважають на пропонування експертизою мінімальний вік цієї особи [134].

Вік є передумовою осудності, оскільки, за твердженням В. О. Навроцького «спочатку належить встановити, що особа досягла встановленого законом віку, з якого настає кримінальна відповідальність, а вже потім констатувати його осудність» [193, с. 70]. Вікові критерії дозволяють зробити висновок про те, що особа належно сприймає свої діяння та здатна керувати ними. Зазначене полягає не лише у правильній оцінці фактичних ознак конкретної життєвої ситуації, але і її соціального аспекту, зокрема співвідношення діянь особи та її оточення з усталеними моральними та правовими нормами [18, с. 147–148].

У КК України передбачено два вікові критерії, згідно з якими особа може підлягати кримінальній відповідальності: з 16-ти років (так званий «загальний вік»); з 14-ти років (знижений вік). Установлення законодавцем мінімального віку кримінальної відповідальності, згідно з твердженням Є. В. Пилипенка, обумовлено взаємозв'язком між можливістю суб'єкта

усвідомлювати характер своїх дій, негативні наслідки, що цими діями спричиняються, керувати ними та віковою характеристикою особи [220, с. 148–149]. В основу зниження віку кримінальної відповідальності покладені: рівень розумового розвитку, свідомості особи, що свідчить, що з 14 років особа усвідомлює суспільну небезпеку і протиправність кримінальних правопорушень, виокремлений у ч. 2 ст. 22 КК України; кримінологічні показники (тяжкість вчинення кримінального правопорушення, поширеність діянь цього виду серед осіб певного віку); принципи кримінально-правової політики (доцільність установа кримінально-правової заборони) [208; 196, с. 35].

Дотримуючись змісту ч.2 ст. 22 КК України, можна стверджувати, що кримінальній відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів підлягають особи, які досягли шістнадцятирічного віку на момент вчинення цього злочину. Такий підхід є цілком виправданий, оскільки у більш ранньому віці, через недостатній рівень психофізіологічної зрілості, особа навряд чи може розуміти значення і зміст тих кримінальних правопорушень, які не пов'язані з повсякденним життям. Те ж саме можна сказати і про злочин, передбачений ст. 436-1 КК України. Для вчинення так званих злочинів пропаганди є потреба у значно більшій кількості знань, аніж під час вчинення «повсякденних» кримінальних правопорушень. Окрім того, має бути сформована позиція щодо тоталітарної спадщини українського народу. Приміром, навряд чи старшокласники за публічного використання зображень, присвячених подіям, пов'язаним із діяльністю НСДАП, з огляду на специфіку цього злочину, усвідомлюватимуть фактичний характер суспільно небезпечного діяння. Такі особи не можуть належно оцінити суспільну шкідливість кримінально-протиправної символіки як такої, не знаючи про ці наслідки, які були спричинені внаслідок панування тоталітарних режимів. А тому загалом для суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, повинна бути притаманна вища вікова межа. Водночас усе ж виключати можливість

учинення пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарного режиму особою шістнадцятирічного віку теж не варто, оскільки новітні методи навчання, засоби масової інформації, зокрема мережі Інтернет, сприяють швидшому становленню особистості.

Кваліфікованою ознакою складу аналізованого посягання є його вчинення представником влади. А тому слід установити мінімальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність щодо цієї категорії осіб. У попередній редакції ст. 436-1 КК України не містилося вказівки на спеціальний суб'єкт складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Натомість Законом України від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII були внесені відповідні зміни. Втім, пояснювальній записці до цього законопроекту такі нововведення не були обґрунтовані. Вважаємо, що диференціація кримінальної відповідальності за ознакою суб'єкта є виправданим законодавчим кроком, оскільки очевидно, що пропаганда тоталітарного режиму представником влади матиме більш успішний результат, аніж та, що здійснена «пересічним громадянином». Це пов'язано з тим, що представник влади має певний вплив у суспільстві (приміром, депутат чи суддя), а тому його дії можуть слугувати прикладом для наслідування. Крім того, така особа наділена обов'язком захисту інтересів держави та суспільства. Відповідно, пропаганда нею комуністичного та нацистського тоталітарних режимів характеризується більш високим ступенем суспільної небезпеки порівняно із тією, що здійснюється загальним суб'єктом.

Зважаючи на аналіз положень ч. 3 ст. 18 КК України, особи, які за спеціальним повноваженням здійснюють функцію представників влади, є одними із різновидів службових осіб. Відтак поняття представника влади та службової особи співвідносяться як видове і родове. У п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України, прийнятої ще від 26 квітня 2002 р. № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво» (втратила чинність), вказувалось, що до представників влади належать, зокрема, працівники

державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості [257]. У теорії кримінального права ними вважають осіб, які безпосередньо здійснюють владу, а також тих, які наділені владними повноваженнями щодо непідлеглих фізичних осіб і організацій, тобто наділені владними повноваженнями публічного характеру [178, с. 78–79]. Йдеться про народних депутатів України, депутатів місцевих рад, керівників державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування, суддів, прокурорів, слідчих, оперативний склад СБУ, працівників поліції, військових комендантів, начальників гарнізонів [16, с. 149–150].

Варто зазначити, що вчинення кримінального правопорушення представником влади є кваліфікуючою ознакою у КК України лише в поодиноких випадках (ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 110 та ч. 2 ст. 436-1). М. А. Рубашенко на прикладі злочину, передбаченого ч. 2 ст. 110 КК України, у своєму дослідженні звертає увагу на те, що законодавче формулювання «вчинення представником влади» не є оптимальним та може призвести до проблем у правозастосуванні. На думку цього автора, буквальне розуміння цієї кваліфікуючої ознаки не містить указівки на те, що представник влади, здійснюючи посягання, використовує свою владу. А відтак науковець зауважує, що може сформуватися враження, що відповідна кваліфікуюча ознака може виникнути тоді, коли винна особа використовувала надану їй владу у вчиненні кримінального правопорушення так і тоді, коли вона її не використовувала [278, с. 189]. Така позиція видається справедливою, а відтак її можна спроектувати і на предмет розглядуваного складу злочину. Так, якщо депутат ВРУ, виступаючи на її засіданні, підняв прапор із зображенням серпа, молота і п'ятикутної зірки або ж виконав гімн СРСР, то очевидно, що він вчинив злочин, передбачений ст. 436-1 КК України, з використанням владних повноважень. Якщо ж ця особа публічно використовуватиме символіку тоталітарного режиму, так би мовити,

«за межами своїх повноважень» (наприклад, демонстрація символіки комуністичної партії на балконі власного будинку), то в такому випадку його дії повинні отримати кримінально-правову оцінку без посилання на кваліфікуючу ознаку «особою, яка є представником влади», оскільки для вчинення аналізованого посягання він не використовував свої владні повноваження. Не сумніваючись у необхідності та виправданості диференціації кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів з урахуванням службового статусу особи, все ж формулювання «представник влади» у ч. 2 ст. 436-1 КК України є невдалим. Видається, більш доцільним є використання словосполучення «службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище». Перелік таких осіб визначений у п.2,3 примітки до ст. 368 КК України.

Щодо питання «вікової» ознаки представника влади, то цій проблематиці присвячена чимала кількість праць [82, с. 27; 105, с. 119; 192, с. 60; 33, с. 49], однак одностайності позиції поки не досягнуто. Втім, за загальним правилом ним може бути лише повнолітня особа, що відповідає положенням цивільного законодавства. Водночас Р. Л. Максимович наводить випадки, коли представником влади може виступати особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку. Це можливо тоді, коли неповнолітніх курсантів першого курсу вищих навчальних закладів системи органів внутрішніх справ залучають до забезпечення громадського порядку. Вони є на службі в поліції і перебувають у кадрах Міністерства внутрішніх справ України. А тому, на його думку, не існує певних прямих заборон щодо того, щоб особи у віці до вісімнадцяти років обіймали посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій [178, с. 99].

Зрештою, останньою ознакою, яка характеризує суб'єкта складу кримінального правопорушення, є осудність, яка стосується найскладнішої сторони соціальної діяльності людини, а саме – її здатності відповідати за свої вчинки в будь-якій галузі діяльності суспільного життя [341, с. 51].

Осудність є юридичною категорією, яка характеризує достатній рівень здібностей особи до усвідомлення фактичного характеру та суспільної небезпечності діяння і можливості керувати своїми діями (бездіяльністю) під час вчинення кримінального правопорушення, а також здатність усвідомлення можливості застосування заходів кримінально-правового впливу [341, с. 54]. Водночас не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру (ч. 2 ст. 19 КК України). А отже, неосудність виступає антиподом осудності. Аналізоване посягання визнаватиметься вчиненим у стані неосудності, якщо особа під час пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів не могла усвідомлювати протиправність своїх дій та керувати ними.

Загалом кримінально-правова теорія розглядає осудність на підставі двох критеріїв – медичного (характеризується інтелектуальною (здатність особи під час учинення кримінального правопорушення усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку діяння та його наслідків) і вольовою (здатність особи керувати своїми діями (бездіяльністю) ознаками) та юридичного [74, с. 297]. З огляду на те, щоб стверджувати, що особа є суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-1 КК України, вона повинна чітко та правильно розуміти, що, умисно спотворюючи безспірні і трагічні історичні факти, посягає на суспільні відносини, які спрямовані на охорону миру та безпеки людства від кримінальної протиправної ідеології тоталітаризму щодо недопущення повторення злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Ця особа також повинна керувати своїми діями, які спрямовані на пропаганду кримінально-протиправної ідеології (наприклад, прикріплення

прапора на будівлі із зображенням комуністичної символіки чи продаж такої символіки) (вольова ознака). Юридичний же критерій покликаний встановити наявність факту вчинення кримінального правопорушення особою, яка є психічно здоровою, а відтак того, що вона здатна повною мірою усвідомлювати сутність і суспільну небезпеку своїх дій та керувати ними [38, с. 130–131; 4, с. 126]. Іншими словами, юридичний критерій допомагає встановити наявність юридичного факту, що висловлюється словами «під час вчинення кримінального правопорушення» [39, с. 130–131].

Суб'єктом кримінального правопорушення може виступати не лише осудна, але й обмежено осудна особа. Про це безпосередньо зазначено у ст. 20 КК України. Обмежено осудна особа не здатна повною мірою усвідомлювати свої діяння та керувати ними під час вчинення кримінального правопорушення. Втім, відповідальність щодо неї не виключається (ч. 1 ст. 20). Це питання враховуватиметься судом під час призначення покарання. Однак визнання особи обмежено осудною може слугувати підставою для застосування судом примусових заходів медичного характеру (ч. 2 ст. 20). З огляду на це, можна констатувати, що суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 436-1 КК України, може бути як осудна, так і обмежено осудна особа.

Водночас потребує вирішення питання, чи можливе вчинення аналізованого посягання спеціальним суб'єктом (представником влади) у стані обмеженої осудності. Очевидним є те, що належний стан здоров'я є однією з обов'язкових умов прийняття на службу в органи державної влади. Скажімо, відповідно до ЗУ «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р., кандидати на службу в органи поліції, з метою визначення стану їхнього здоров'я, зобов'язані пройти медичні обстеження, а також перевірку рівня фізичної підготовки, психофізіологічне обстеження, обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності (ч. 1 ст. 50). Крім того, поліцейські зобов'язані щороку проходити комплексний медичний огляд (диспансеризацію), а за необхідності – цільові медичні огляди, психофізіологічні обстеження і тестування (ч. 9 ст. 95) [254]. З огляду на це,

можна припустити про виключення можливості перебування в державних органах і установах представників влади з хронічними або тимчасовими хворобливими розладами психічної діяльності. Однак, за твердженням В. В. Рубцова, з цього правила є винятки, які можуть проявитись у тимчасових розладах психіки (наприклад, хронічний алкоголізм). Не слід виключати і випадки ухилення від проходження медичних обстежень на корупційних засадах або ж їх формального проходження [279, с. 92]. З такою позицією не можна погодитись, а тому не виключено, що представник влади може вчинити злочин, передбачений ч. 2 ст. 436-1 КК України, у стані обмеженої осудності.

Черговою кваліфікуючою ознакою складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів є його вчинення організованою групою, тобто «якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи» (ч. 3 ст. 28 КК України) [141]. Однак нерідко лунають тези вчених про сумнівність використання у КК України відповідної форми співучасті. Свою позицію вони мотивують тим, що відповідне поняття немає формалізованих критеріїв і значною мірою збігається за ознаками як з групою осіб, котрі діють за попередньою змовою, так і зі злочинною організацією [114, с. 556–557; 104, с. 10]. Втім, така позиція виглядає сумнівною, оскільки передбачення цієї кваліфікуючої ознаки у КК України відповідає реаліям сьогодення. Не слід виключати випадки, коли для поширення символіки комуністичного та нацистського тоталітарних режимів необхідне залучення співучасників. Приміром, організатор здійснює керівництво злочинним процесом, іншими особами вирішується питання щодо підготовки символіки (запис гімну СРСР на аудіопристрій, написання гасел комуністичної партії, цитат осіб, які обіймали в ній керівні посади, тощо), рештою – вирішується питання щодо вибору засобів пропаганди.

Тому очевидно, що відповідна спільна злочинна діяльність порівняно з одноосібною підвищує суспільну небезпеку діяння.

Отож, злочини пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів можуть вчинятися як загальним, так і спеціальним суб'єктом. За загальним правилом кримінальній відповідальності можуть підлягати осудні чи обмежено осудні особи, яким до вчинення цього посягання виповнилося шістнадцять років.

2.4 Суб'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів

Дії чи бездіяльність людини неможливо вивчати окремо від її внутрішніх, суб'єктивних чинників, оскільки поняття «діяння» означає певну поведінку особи, зумовлену її свідомістю та волею [362, с. 5]. А тому завершальним етапом у констатації складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів є встановлення ознак його суб'єктивної сторони, яку трактують як психічне відображення об'єктивних ознак кримінального правопорушення, тобто психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння та спричинених ним наслідків [331, с. 130–131].

«Особливість суб'єктивної сторони злочину полягає в тому, що вона не тільки передуює вчиненню злочину, формуючись у вигляді певного відношення, мотиву, плану злочинного посягання, але і «супроводить» його зовнішню сторону від початку до кінця злочинних діянь, становлячи своєрідний самоконтроль над поведінкою» [261, с. 143]. За твердженням Я. М. Брайніна, під час аналізу складів кримінальних правопорушень найбільші труднощі виникають у зв'язку з установленням саме його суб'єктивної сторони, доведення якої не так і не настільки надійно, як установлення об'єктивних властивостей і характеристик кримінального правопорушення, а відтак породжує частину помилок, що допускаються у

правозастосуванні [28, с. 176]. З такою позицією важко не погодитись, оскільки вона становить складний комплекс інтелектуальних і психоемоційних характеристик людської діяльності, яка регулює об'єктивну сторону посягання та водночас залишається невидимою стороною кримінального правопорушення. Вина, як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони, є складовою змісту предмета доказування у будь-якому кримінальному провадженні, а її встановлення слугує необхідною умовою правильної кваліфікації кримінального правопорушення [159, с. 362].

Загальноновизнано, що зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення становлять такі ознаки, як вина, мотив і мета. Поняття вини, відповідно до ст. 24 КК України, характеризує психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, її наслідків, виражене у формі умислу та необережності [141]. Форма вини може ґрунтуватися на аналізі ознак складу кримінального правопорушення або безпосередньо вказуватись у кримінально-правовій нормі [5, с. 151; 105, с. 143–144]. Психічне ставлення особи до діяння та його наслідків виявляється у відповідному поєднанні її інтелектуально-вольової та мотиваційно-цільової діяльності, а відтак вона характеризується як єдиний психологічний процес: вина виникає на ґрунті відповідного мотиву і реалізується в діянні, спрямованому на досягнення конкретної мети. З огляду на це, вина, мотив і мета є різними моментами єдиного явища [346, с. 110].

Непорушною засадою здійснення правосуддя є вимога довести вину особи, оскільки в протилежному випадку її винність і відповідальність виключається. Про це, зокрема, йдеться у Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ч. 2 ст. 6) [100], а також у Конституції України (ст. 62) [125]. Тому слід розглянути суб'єктивні ознаки складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, що насамперед вимагає з'ясування питання щодо форми вини аналізованого посягання. Як справедливо зауважує Р. В. Вереща, форма вини визначається закріпленням у кримінальному законі співвідношенням психічних

елементів (свідомість і воля), які утворюють зміст вини, тобто розбіжностями в інтенсивності та вираженості інтелектуальних і вольових процесів, що протікають у психіці особи [42, с. 15].

Аналіз диспозиції ст. 436-1 КК України засвідчує, що суб'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів характеризується умисною формою вини. З приводу цього питання також простежується єдність поглядів науковців [133, с. 644; 305, с. 659; 122, с. 128; 184, с. 303; 16, с. 154]. Показово, що за результатами анкетування 96% респондентів вважають, що аналізоване посягання вчиняється з прямим умислом (Додатки А, Б).

Передусім, така позиція ґрунтується на тому, що склад злочину, який полягає у пропаганді комуністичної та нацистської тоталітарної символіки, сформульований як формальний. Тобто суспільно небезпечні наслідки не описані у диспозиції ст. 436-1 КК України. У теорії кримінального права з цього приводу зазначають: «З огляду на те, що законодавче визначення необережної вини сфокусоване на суспільно небезпечних наслідках діяння, а вони не входять до структури об'єктивної сторони формальних складів злочину, можливість вчинення такого злочину з необережності виключається. Отже, без зміни теоретичного розуміння та законодавчого визначення форм вини необережний злочин з формальним складом уявити неможливо. Такі злочини є винятково умисними» [150, с. 36].

Законодавець у визначенні умислу використовує зміст інтелектуального (усвідомлення суспільної небезпеки вчинюваних дій; передбачення настання суспільно небезпечних наслідків і причинного зв'язку між діяннями і наслідками) і вольового елементів психіки (бажанням особи настання суспільно небезпечних наслідків або припущення їх настання) [133, с. 151–152]. А тому під час визначення виду умислу необхідно врахувати ці загальні теоретичні положення.

У кримінально-правовій теорії усталеною є теза, що у формальних складах кримінального правопорушення інтелектуальна ознака умислу

охоплює лише усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння. Ставлення ж до наслідків у цьому випадку не виникає і не може виникнути [295, с. 358]. Зокрема, Р. В. Вереша аргументує, що стосовно умисних кримінальних правопорушень із формальним складом неможливо в повному обсязі застосувати положення ч. 2, 3 ст. 24 КК України, оскільки такі посягання не містять усіх обов'язкових ознак прямого та непрямого умислу. Цей науковець зауважує, що від волі особи залежить бажання, спрямоване на його вчинення (суб'єкт, вчиняючи кримінальне правопорушення з формальним складом, усвідомлює суспільну небезпечність вчинюваного діяння і бажає його вчинити). Тому вольова ознака умислу обмежується бажанням, спрямованим на вчинення суспільно небезпечного діяння [43, с. 213]. З огляду на це, під час розгляду інтелектуальних ознак умислу аналізованого посягання існує необхідність установлення того, чи усвідомлювала винна особа фактичні об'єктивні ознаки вчиненого суспільно небезпечного діяння.

Безперечно, психологічний зміст будь-якого кримінального правопорушення взаємопов'язаний із його зовнішнім вираженням. За твердженням А. М. Орлеана, усвідомлюючи фактичну та соціальну сторони своєї поведінки, винний усвідомлює її шкідливість для охоронюваних законом суспільних відносин, благ та інтересів. Відображення ж у його психіці шкідливості діяння є усвідомленням його суспільної небезпечності [206, с. 139]. А тому предметом такого усвідомлення є фактична основа вчинюваного кримінального правопорушення.

Отже, інтелектуальний момент умислу характеризується тим, що суб'єкт усвідомлює, що вчиняє злочин проти миру та безпеки людства через умисні дії, що полягають у пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Він також розуміє, що, умисно спотворюючи відповідні історичні події, маніпулює суспільною свідомістю, виправдовує та звеличує тоталітаризм. А тому суб'єкт, очевидно, усвідомлює, що його дії засуджуються з боку суспільства, яке визнає пропаганду тоталітарної ідеології злочинною.

Н. С. Кончук звертає увагу на те, що усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння відбувається зазвичай за умови розуміння винним його протиправності. Однак у подальшому цей автор уточнює, що у цьому разі не йдеться про його обізнаність щодо існування тієї чи іншої кримінально-правової норми, оскільки незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності [126, с. 128]. Так, винному не обов'язково розуміти, що у випадку пропаганди комуністичного тоталітарного режиму порушуються чисельні норми міжнародного права (Декларація Європейського Парламенту щодо проголошення 23 серпня європейським днем пам'яті жертв сталінізму і нацизму від 23 вересня 2008 р., Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо необхідності міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів від 26 січня 2006 р., Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заходів з ліквідації спадку колишніх комуністичних тоталітарних систем від 27 червня 1996 р. тощо) та національного законодавства (ЗУ «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 17 квітня 1991 р., ЗУ «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» від 28 листопада 2006 р.; ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р.).

Водночас винний повинен точно розуміти, що комуністичний та нацистський тоталітарний режими мали злочинний характер, оскільки здійснювали політику державного терору, внаслідок чого були вчинені масові вбивства, депортації, виселення безневинних людей, знецінювались права і свободи людини і громадянина. Так формується явне усвідомлення того, що дії, які полягають у пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, є антисуспільними, що покликані відродити злочинну ідеологію, а відтак мають суспільно небезпечний характер. Як приклад, слід навести вирок Біляївського районного суду Одеської області від 4 вересня 2017 р. С. обвинувачувався в тому, що він у 2012 р. (більш точна дата та час не

встановлені) придбав копію прапора перемоги 1945 року із зображенням п'ятикутної білої зірки, серпа і молота та з написом «150 стр. ордена Кутузова II ст.», який став зберігати за місцем свого проживання. 9 травня 2017 р. С., реалізуючи злочинний намір, спрямований на публічне використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, прибув на урочистий захід, присвячений дню увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, що проходив біля Меморіалу Слави, і почав публічно демонструвати відповідний прапор [47].

З аналізу матеріалів судової практики України щодо вчинення злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, вбачається, що у вироках судів акцентується на встановленні вини особи. Проте в одних випадках конкретизується форма вини у виді прямого умислу [56; 61], а в інших – лише вказується, що такі дії є умисними [50; 60; 65]. Якщо ж пропаганда комуністичного та нацистського тоталітарного режимів здійснюється через мережу Інтернет, то переважно зазначається про те, що винний усвідомлював, що зі змістом матеріалів, які він розповсюджує у загальнодоступній соціальній мережі, може ознайомитися необмежена кількість осіб [58; 53].

З огляду на те, що розглядуваний злочин є, так би мовити, «предметним», то існує потреба у вирішенні також питання: чи повинна винна особа усвідомлювати ознаки предмета цього посягання. Річ у тому, що не виключені випадки, коли особа може носити одяг із комуністичною символікою (наприклад, зображення цитат осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії), не усвідомлюючи, що її публічне використання знаходиться під кримінально-правовою заборонаю. В такому випадку, за твердженням Ю. М. Товт, відображення у психіці особи ознак предмета складу кримінального правопорушення може бути трояким: усвідомлення цієї ознаки; усвідомлення можливості її наявності; неусвідомлення, хоча винний повинен був і міг її усвідомити [313, с. 131]. А тому цей науковець пропонує таке вирішення окресленого питання (щоправда, на прикладі фальсифікованих лікарських засобів): «Якщо особа не

усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення..., питання про відповідальність вирішується так, ніби особа вчинила діяння з предметами, які не мають таких ознак... Якщо особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати ознаки відповідного предмета..., її діяння треба оцінювати як вчинені з необережності щодо фактичного предмета. А далі вже брати до уваги те, чи КК встановлює відповідальність за такі необережні діяння» [313, с. 132].

Такий підхід можна застосувати і щодо вивчення предмету розглядуваного складу злочину. Якщо особа не усвідомлювала, що вона здійснює поширення символіки комуністичного режиму (скажімо, на прохання друга на декілька хвилин замінила його на місці продажу, не знаючи, які написи зображені на речах), то в такому випадку її дії не вважатимуться кримінально караними. Якщо ж особа у відповідній обстановці не усвідомлювала, але могла усвідомити ознаки предмета складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, то за таких умов означені діяння будуть вважатися такими, що вчинені з необережності, за що, відповідно до КК України, не передбачена відповідальність.

У кримінально-правовій літературі акцентовано на тому, що об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення не має чіткого розмежування зі суб'єктивною, оскільки поділ суспільно небезпечного діяння на зовнішнє і внутрішнє є умовним. Насправді зміст об'єктивної сторони становить її суб'єктивну сторону [151, с. 76]. Втім, не завжди за наявності видимих ознак кримінального правопорушення можна встановити, чи охоплювалось умислом особи бажання вчинити суспільно небезпечне діяння. Наприклад, студенти за винагороду погодились розносити листівки, в яких містяться зображення гасел комуністичної партії чи цитат осіб, які обіймали в ній керівні посади. А тому не слід виключати випадки, коли у діях, що охоплюються об'єктивною стороною складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, відсутній умисел. Скажімо, незрячий, сам цього не знаючи, може носити одяг із написом, присвяченим особам, які обіймали керівні посади в комуністичній партії.

Відомо, що з моменту ведення агресивної війни Російською Федерацією проти України деякі території нашої держави були тимчасово окуповані. Однак на них досі проживають українці. З огляду на це, актуальне питання, чи будуть в їхніх діях ознаки складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, якщо вони здійснюватимуть пропаганду комуністичного тоталітарного режиму. Гадаємо, що відповідь на це питання є неоднозначною. Так, якщо особа без будь-якого фізичного чи психічного примусу здійснювала пропаганду кримінально-протиправної ідеології (скажімо, для того, щоб продемонструвати окупантам свою прихильність), то очевидно, що її дії отримають кримінально-правову оцінку за ст. 436-1 КК України. Якщо ж така особа діятиме не з власної волі, а вчинятиме злочин під безпосереднім впливом психічного примусу (скажімо, погрозою вбивства її чи близьких родичів), то в такому випадку в її діях буде відсутній склад аналізованого злочину.

Надалі необхідно проаналізувати додаткові (факультативні) ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, якими є мотив (відповідає на запитання, що спонукає людину до руху) і мета (куди спрямовано її рух) [348, с. 45]. Мотив і мета, за твердженням Н. С. Кончук, мають велике значення не тільки для правильної кваліфікації, а й виконують важливу роль під час призначення покарання, оскільки неможливо обрати найбільш ефективні методи виправлення та перевиховання злочинців без з'ясування усіх мотивів і цілей злочину [126, с. 129].

З аналізу диспозиції ст. 436-1 КК України зрозуміло, що законодавець не відносить мотив до обов'язкових ознак цього складу злочину, а відтак вони можуть бути різноманітними. За результатами проведеного анкетування на запитання «Який мотив, на Вашу думку, має особа, здійснюючи пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів» респонденти відповіли: корисливий (75,2%), політичний (19,2%), ідеологічні спонукання (5,6%) (Додатки А, Б). Що стосується мети вчинення злочину, то вона, як і мотив, не виражена у нормі про заборону пропаганди

комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, а відтак їх установлення не впливає на кваліфікацію злочину.

Щоправда, Ю. М. Беклеміщева зазначає, що у диспозиції ст. 436-1 КК України доречно було б передбачити наявність спеціальної мети злочину в разі вчинення його шляхом виготовлення комуністичної, нацистської символіки, а саме «виготовлення з метою поширення», керуючись положеннями Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII, та задля уникнення порушення свободи совісті, думки, слова, оскільки виготовлення без мети вчинити у подальшому поширення (збут, реалізацію) кримінально-протиправної символіки не може свідчити про злочинні наміри особи [16, с. 157]. Така думка не позбавлена раціонального зерна. Втім, попередньо у дисертаційній роботі (підрозділ 2.2) обґрунтовувалась позиція щодо недоцільності криміналізації діянь, які полягають у виготовленні символіки комуністичного та нацистського (націонал-соціалістичного) тоталітарних режимів (навіть за наявності спеціальної мети поширення), яке є нічим іншим, як готування до вчинення злочину.

У судовій практиці України відомі випадки виправдання особи за вчинення злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, у зв'язку з відсутністю у винного мети поширення комуністичної символіки. Скажімо, слід навести вирок Овідіопольського районного суду Одеської області від 22 липня 2019 р. Судом було встановлено, що наприкінці 2016 – початку 2017 років П., використовуючи ноутбук його сестри, в мережі Інтернет, на рекламному сайті «OLX», розмістив кілька оголошень про продаж не потрібних йому речей, зокрема трьох прапорів радянських республік колишнього СРСР. Для зворотного зв'язку він указав номер свого мобільного телефону та місце знаходження прапорів. Крім того, судом встановлено, що 26 квітня 2018 П. продав громадянину два прапори колишніх радянських республік. Ці дії П. органом досудового розслідування кваліфіковано як

поширення ним комуністичної символіки у вигляді сувенірної продукції, використовуючи засоби масової інформації (ч. 2 ст. 436-1 КК України). Допитаний у судовому засіданні факт продажу прапорів не заперечував, однак провину у вчиненні злочину не визнав. Він пояснив, що після смерті батьків у їхньому будинку залишилися і зберігалися різні речі. Через скрутне матеріальне становище він вирішив продати ці речі, зокрема прапори, але не з метою поширення комуністичної символіки, а щоб отримати за непотрібні йому речі додаткові кошти. У зв'язку з тим, що умисел П. був спрямований на отримання грошей, а не на поширення комуністичної символіки, обвинуваченого було визнано невинуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 436-1 КК України. Суд своє рішення мотивував ще й тим, що за диспозицією ст. 436-1 КК України склад злочину є закінченим із моменту розповсюдження заборонених речей з метою поширення комуністичної, нацистської символіки. Отже, наявність на будь-яких засобах реклами оголошень (банерах, щитах, газетах, журналах, по радіо чи телебаченню, біл-бордах, рекламних сайтах мережі інтернет) про намір продати прапори радянських республік не створює складу злочину, а тому внесення відомостей про неіснуючий злочин, як і його подальше розслідування, є безпідставним [61]. Утім, таке рішення суду, видається, не до кінця виважене, оскільки продаж чи використання комуністичної тоталітарної символіки в мережі Інтернет, біл-бордах тощо є одними із різновидів її поширення, а відтак пропагандою. Позаяк мета і мотив не виступають обов'язковою ознакою аналізованого складу злочину, то факт продажу такої символіки у зв'язку зі складним матеріальним становищем повинен ураховуватись судом як обставина, яка пом'якшує покарання.

Загалом вивчення суб'єктивної сторони складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів засвідчує, що для аналізованого посягання характерна умисна форма вини у виді прямого умислу, що зрозуміло з аналізу інтелектуальної ознаки умислу, а також того, що відповідний злочин описаний як такий, що має формальний склад.

Висновки до другого розділу

Розглянуто зміст і структуру відповідних суспільних відносин, які поставлені під кримінально-правову охорону. Встановлено, що носіями охоронюваних ст. 436-1 КК України суспільних відносин, з одного боку, є держава, яка покликана дбати про духовну культуру суспільства та не допустити випадків маніпулювання суспільною свідомістю, виправдання чи звеличення тоталітаризму, а також відродження комуністичної та нацистської ідеології. З іншого боку, – український народ як носій суверенітету, задля інтересів якого встановлена кримінально-правова заборона пропаганди тоталітарних режимів. Предметом же таких відносин є суспільні відносини, яким може бути заподіяна шкода внаслідок утілення ідей тоталітарних режимів. Соціально значуща діяльність полягає у вшануванні пам'яті жертв тоталітарних режимів.

Здійснено аналіз предмету складу злочину, яким, відповідно до ч. 1 ст. 436-1 КК України, виступає символіка комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Запропоновано розширити обсяг символіки нацистського тоталітарного режиму, передбачивши заборону поширення або публічного використання зображень, пам'ятників, пам'ятних знаків, написів, присвячених особам, які обіймали керівні посади у вищих органах державної влади Німеччини та які, відповідно до рішення Міжнародного військового трибуналу, визнані винними у злочинах проти людяності. Також обґрунтована необхідність заборони зображень, написів, присвячених подіям, пов'язаним із діяльністю підрозділів НСДАП (СС (Schutzstaffeln)); нацистських вітань «Heil Hitler», «Зігхайль».

На основі розгляду положень Закону України від 21 травня 2015 р. відображено, що теперішня назва статті не відповідає змісту вказаної норми. А тому задля увідповіднення норми КК України положенням п. 2 ч. 1 ст. 1 цього Закону обґрунтована необхідність викласти назву диспозиції ст. 436-1

КК України так: «Пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів».

Під час аналізу об'єктивної сторони складу аналізованого посягання обґрунтована недоцільність криміналізації діянь, які полягають у виготовленні символіки комуністичного та нацистського (націонал-соціалістичного) тоталітарних режимів, оскільки саме собою виготовлення матеріалів злочинного змісту є нічим іншим, як готування до вчинення кримінального правопорушення, що полягає в умисному створенні умов для реалізації кримінально-протиправного наміру. Окрім того, поняттю «виготовлення», яке є видовим щодо родового поняття «пропаганда», не притаманна така ознака, як публічність, що є алогічним, оскільки ознаки видового поняття не можуть суперечити ознакам родового.

Доведено, що публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів на території України повністю охоплюється поняттям публічного використання, тобто є одним із його різновидів. Окрім того, вказівка на заборону виконання гімнів є одним із огріхів законодавчої техніки, використаної для побудови розглядуваної диспозиції статті, оскільки за таких умов кримінальній відповідальності підлягатиме особа за виконання кількох гімнів, а не одного.

Відображено, що законодавець необґрунтовано звузив межі злочинної пропаганди у диспозиції ст. 436-1 КК України. Запропоновано внести відповідні зміни до ст. 436-1 КК України, передбачивши кримінальну відповідальність за публічне заперечення чи виправдання злочинів комуністичного чи нацистського тоталітарних режимів, які визнані на державному та (або) міжнародному рівні. Іншими словами, аби межі кримінально-правової заборони були чіткими, кримінальній відповідальності повинні підлягати особи за заперечення чи виправдання тих історичних фактів, яким надана правова оцінка в судовому порядку чи на законодавчому рівні.

Обґрунтована необхідність у ст. 436-1 КК України також передбачити відповідальність за публічну пропаганду «іншого тоталітарного державного

режиму». Таке формулювання є абстрактним, узагальненим, дає змогу охопити пропаганду будь-яких тоталітарних режимів – тих, що існували, і нововиниклих, зокрема, рашистської ідеології.

Розглянуто зміст загальних і спеціальних ознак суб'єкта складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Констатовано, що законодавцем наразі унеможливлено застосування інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи за вчинення її уповноваженою особою пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, оскільки у переліку складів кримінальних правопорушень, які можуть бути вчинені від імені юридичної особи (ст. 96-3 КК України), немає посилання на ст. 436-1 КК України. водночас у ст. 96-9 КК України передбачена ліквідація юридичної особи як найбільш суворий захід у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, що свідчить про внутрішньогалузеву колізію. З огляду на це, обґрунтована необхідність унести зміни до п. 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України, доповнивши перелік складів кримінальних правопорушень, за вчинення яких від імені юридичної особи можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, складом злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України.

Відображено, що для аналізованого посягання характерна умисна форма вини у виді прямого умислу, що зрозуміло з аналізу інтелектуальної ознаки умислу, а також того, що відповідний злочин описаний як такий, що має формальний склад. Констатовано, що якщо особа не усвідомлювала, що здійснює поширення кримінально-протиправної символіки, то її дії не вважатимуться кримінально караними. Якщо ж вона у відповідній обстановці не усвідомлювала, втім могла усвідомити ознаки предмета складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, то за таких умов відповідні дії будуть вважатися такими, що вчинені з необережності, за що, відповідно до КК України, не передбачена відповідальність.

Зроблено висновок, що законодавець не відносить мотив до обов'язкових ознак цього складу злочину, а відтак вони можуть бути різноманітними. Що стосується мети вчинення злочину, то вона, як і мотив, не виражена у нормі про заборону пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, тому їх установлення не впливає на кваліфікацію злочину.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ СКЛАДУ ПРОПАГАНДИ КОМУНІСТИЧНОГО ТА НАЦИСТСЬКОГО ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ ІЗ СУМІЖНИМИ СКЛАДАМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

3.1 Відмежування складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів від суміжних складів кримінальних правопорушень

Кваліфікація кримінального правопорушення є чи не найскладнішим завданням правозастосовних органів, оскільки полягає у встановленні і юридичному закріпленні точної відповідності між фактичними ознаками вчиненого діяння й ознаками складу кримінального правопорушення, що передбачені однією чи декількома кримінально-правовими нормами [77, с. 21]. Саме тому у науці кримінального права та слідчо-судовій практиці питанню кваліфікації надається велике значення, оскільки правильна юридична оцінка вчиненого особою діяння або її посткримінальної поведінки є необхідною умовою досягнення законності під час здійснення правосуддя [332, с. 11]. Як справедливо зауважує Д. Ю. Кондратов, жодна інша правозастосовна діяльність не вимагає врахування такої кількості конкретних обставин вчинення суспільно небезпечного діяння, такого досконалого знання законодавства, що передбачає відповідальність за його вчинення, а також слідчо-прокурорської та судової практики [124, с. 54]. Із цим судженням складно не погодитись, оскільки від правильного застосування тієї чи іншої кримінально-правової норми залежить увесь подальший процес, а саме: питання підслідності, підсудності, можливості звільнення від кримінальної відповідальності, призначення виду і розміру покарання, звільнення від

покарання чи його відбування. А тому можна стверджувати, що успіх розслідування та справедливого розгляду кримінального провадження, передусім, залежить від правильної кваліфікації, яка виступає важливою передумовою для призначення покарання.

Поняттю правильної кваліфікації протиставлене поняття неправильної кваліфікації, яка є наслідком неповного, неправильного чи необ'єктивного встановлення всіх фактичних обставин вчиненого діяння. Про її наявність і масштаби свідчать, насамперед, випадки змін кваліфікації під час кримінального провадження та зумовлені цим процесуальні рішення (закриття кримінальних проваджень під час досудового розслідування, направлення справ для проведення додаткового розслідування, скасування вироків та внесення змін до них за результатами апеляційного та касаційного розгляду) [193, с. 363].

Якщо кваліфікація – це вибір кримінально-правової норми, що передбачає певне суспільно небезпечне діяння, та закріплення цього вибору в юридичному акті, то розмежування полягає у відшуканні ознак, які індивідуалізують склад відповідного кримінального правопорушення, що дає змогу відрізнити його від суміжних складів кримінальних правопорушень. А тому, за твердженням Є. В. Фесенка, важливим є питання щодо пошуку критерій відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, що сприятиме правильній кваліфікації діяння, а в кінцевому результаті – реалізації принципу законності під час розгляду кримінального провадження [334, с. 152; 335, с. 89].

Під час кваліфікації кримінальних правопорушень, зокрема тих, які полягають у пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, доволі часто виникає потреба у їх відмежуванні від суміжних складів. Ці ситуації виникають, коли різні склади кримінальних правопорушень характеризуються, з одного боку, низкою загальних для них об'єктивних і суб'єктивних ознак (тотожних чи істотно схожих), з іншого – ознаками, якими вони відрізняються між собою [279, с. 142].

Якщо відштовхуватись від такого підходу, то формально суміжними, для прикладу, слід визнавати кримінальні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 436-1 та ч. 1 ст. 297 (Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого) за ознаками суб'єкта складу кримінального правопорушення (загальний) та суб'єктивної сторони (умисна форма вини). Втім, очевидно, що за такого становища більшість складів кримінальних правопорушень, які передбачені у КК України, вважатимуться суміжними, що не є правильним. А тому потреба у відмежуванні виникає лише щодо таких складів кримінальних правопорушень, які є спорідненими (збігаються за низкою ознак).

Л. П. Брич, здійснюючи ґрунтовне дослідження теоретичних засад розмежування складів кримінальних правопорушень, акцентує на тому, що відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень і вибір конкуруючої кримінально-правової норми передбачають використання абсолютно різних алгоритмів, а отже, суміжними складами кримінальних правопорушень не слід визнавати ті, відповідальність за які передбачається в конкуруючих кримінально-правових нормах [30, с. 12].

З аналізу Особливої частини КК України зрозуміло, що суміжними зі складом злочину про виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів є такі склади кримінальних правопорушень: здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів і форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України (ст. 111-1 КК України); пропаганда війни (ст. 436 КК України); поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України (ч. 2 ст. 436-2 КК України).

Окремі спільні ознаки зі складом злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, є у нормах про розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення насильницької зміни чи повалення конституційного ладу

або до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК України); розповсюдження матеріалів із закликами до умисних дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України та порушення порядку, встановленого Конституцією України (ч. 1 ст. 110 КК України); розповсюдження, виготовлення матеріалів із закликами заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК України); розповсюдження, виготовлення матеріалів, у яких містяться заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК України); пропаганда до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 1 ст. 299 КК України); розповсюдження матеріалів із закликами до геноциду (ч. 2 ст. 442 КК України).

Передусім, у них збігається родовий об'єкт складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 436-1, ч. 2 ст. 442 КК України, яким є мир, безпека людства та міжнародний правопорядок. Аналізовані склади кримінальних правопорушень також частково збігаються за ознаками об'єктивної сторони, а саме – суспільно небезпечного діяння у формі:

– виготовлення матеріалів, у яких міститься інформація злочинного змісту (ч. 1 ст. 258-2, ст. 295, ч. 1 ст. 300, ч. 1 ст. 436-1, ч. 2 ст. 442 КК України);

– поширення відповідної інформації злочинного характеру (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 299, ч. 1 ст. 436-1, ч. 2 ст. 442 КК України). Незважаючи на те, що у диспозиціях ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 2 ст. 442 КК України вказується на поняття «розповсюдження», відповідно до п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 р., воно розглядається як різновид поширення інформації [256]. А тому за цією ознакою такі склади кримінальних правопорушень збігаються зі складом пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів;

– виготовлення чи поширення такої інформації з використанням ЗМІ (ч. 2 ст. 258-2, ст. 436-1 КК України).

Попри те, незважаючи на наявність спільних ознак у наведених складах кримінальних правопорушень, назвати їх суміжними помилково, оскільки, видається, що повинно йтися виключно про пропаганду інших кримінальних протиправних ідеологій (ст. 436 КК України – пропаганди війни, ст. 436-2 КК України – пропаганда так званого рашизму, ст. 111-1 КК України – пропаганда, спрямована на підтримку держави-агресора).

В. О. Навроцький запропонував певні послідовні вказівки щодо розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень. А саме: пошук спільного (того, що об'єднує порівнювані об'єкти); виведення ознак, за якими порівнювані об'єкти відрізняються між собою; встановлення, у чому полягає відмінність розмежувальних ознак [191, с. 59].

А тому спільними ознаками у суміжних складах кримінальних правопорушень, передбачених ч. 6 ст. 111-1, ст. 436, ст. 436-1, ст. 436-2 КК України, є окремі форми пропаганди: виготовлення матеріалів (ч. 1 ст. 436, ч. 1 ст. 436-1, ч. 2 ст. 436-2 КК України); їх поширення (ч. 6 ст. 111-1, ч. 1 ст. 436-1, ч. 2 ст. 436-2 КК України); виготовлення чи поширення такої інформації з використанням ЗМІ (ст. 436-1, ч. 3 ст. 436-2 КК України).

Крім наявності спільних ознак, характерною рисою суміжних складів кримінальних правопорушень – тією, яка ідентифікує це кримінальне-правове явище, є наявність у них відмінних ознак, завдяки наявності яких уможливлується розмежування відповідних складів [31, с. 239].

Розрізняються розглядувані посягання за безпосереднім об'єктом кримінально-правової охорони, яким виступають суспільні відносини, що виникають: із приводу охорони конституційного ладу або державної влади (забезпечення публічної поваги до принципів цілісності і недоторканності України (ч. 6 ст. 111-1 КК України); мирного співіснування держав (ст. 436 КК України); забезпечення публічного визнання фактів збройної агресії Російської Федерації проти України (ч. 2 ст. 436-2 КК України).

Є також відмінності у формах вчинення кримінального правопорушення: публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту (ст. 436 КК України), публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України (ст. 111-1 КК України), виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України).

Однією з умов правильної кримінально-правової кваліфікації, за твердженням Л. П. Брич, є не лише одночасне здійснення процесів розмежування складів кримінальних правопорушень зі спільними ознаками, але й їх відмежування від складів адміністративних правопорушень, що мають із ними спільні ознаки. На думку цієї дослідниці, найбільш гостро проблема відмежування постає у тих випадках, коли одне й те саме діяння передбачене в КК України як кримінальне правопорушення та у КУпАП [31, с. 75, 110]. Адміністративні правопорушення є своєрідним «перед кримінальним ступенем» вчинення кримінальних правопорушень. Як одні, так і інші мають загальні детермінанти протиправної поведінки, загальну правову природу, схожість механізму формування особи злочинця і деліктної особи. Вони здійснюються в однакових, типових умовах, зумовлені схожими причинами і мають єдину спрямованість [276, с. 168]. Потреба відмежування складу кримінального та адміністративного правопорушень виникає у такій парі правопорушень, як «Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» (ст. 436-1 КК України) та «Виготовлення та пропаганда георгіївської (гвардійської) стрічки» (ст. 173-3 КУпАП України).

У кримінально-правовій літературі простежується позиція, що найбільш поширеною ознакою, за якою можна відрізнити склади кримінальних правопорушень від складів адміністративних правопорушень,

є наявність суспільно небезпечних наслідків чи їх розмірів [31, с.73]. Однак відмежування між складами правопорушень, передбачених ст. 436-1 КК України та ст. 173-3 КК України, здійснюється виключно за ознакою предмета, якою в першому випадку виступає символіка комуністичного та нацистського тоталітарного режиму, а в іншому – георгіївська (гвардійська) стрічка.

Упродовж 2017 р. на розгляді місцевих загальних судів знаходилося 15 справ про вчинення адміністративного правопорушення «Виготовлення та пропаганда георгіївської (гвардійської) стрічки». Втім, лише щодо 8 справ була винесена постанова, зокрема щодо 3 осіб – про накладення адміністративного стягнення у виді штрафу [302]. У 2018 р. цей показник значно зріс (67 справ). Із них 42 справи було повернуто для належного оформлення і лише щодо 24 справ винесено постанову, зокрема щодо 13 осіб – про накладення штрафу [116].

Так, відповідно до Постанови Кам'янсько-Дніпровського районного суду Запорізької області від 28 серпня 2018 р., В. було визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-3 КУпАП. Так, 10 липня 2018 р. о 13:00 год. у м. Кам'янка-Дніпровська, вул. Центральна, В. керував транспортним засобом, на дзеркалі заднього виду якого знаходилась георгіївська стрічка, чим вчинив публічне використання та демонстрацію георгіївської стрічки [228]. У практичній діяльності трапляються випадки, коли особу притягують до адміністративної відповідальності за пропаганду символіки комуністичного тоталітарного режиму, що, очевидно, суперечать вимогам законодавства. Зокрема, 28 липня 2019 року в с. Залізний Порт Голопристанського району Херсонської області Ю. під час ходи моряків запасу набережною демонстрував прапор часів колишнього Радянського Союзу із забороненим зображенням зірки, серпа та молота, прапор червоного кольору. На нього був складений протокол про адміністративне правопорушення [225], хоча його дії повинні були отримати кримінально-правову оцінку за ст. 436-1 КК України. Така практика

є непоодинокую [226; 230; 231]. В окремих випадках на правопорушника складають протокол про адміністративне правопорушення за те, що останній «демонстрував знамення перемоги всупереч закону «Про засудження радянського» [227], «публічно демонстрував символіку часів ССРСР» [229]. З наведеного можна зробити висновок, що правозастосовні органи поверхнево розглядають проблему протидії пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, оскільки в окремих випадках суспільно небезпечні дії, які потребують кримінально-правової оцінки, розглядають як адміністративне правопорушення.

Судовій практиці України також відомі випадки притягнення до кримінальної відповідальності за поширення георгіївської стрічки. Прикладом цього слугує вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 22 січня 2021 р., де вказується, що у С. правоохоронними органами було виявлено та в подальшому вилучено: 1) георгіївські стрічки з написом «9 мая. Мы наследники победы» в кількості 19 шт.; 2) георгіївські стрічки з написом «Я помню, я горжусь» у кількості 150 шт.; 3) георгіївські стрічки «9 мая. День Победы» у кількості 247 шт. [51]. Гадаємо, таке рішення суду є справедливим, оскільки на георгіївській стрічці були здійснені відповідні написи, які, власне, присвячені подіям, пов'язаним із діяльністю комуністичної партії та із установленням радянської влади на території України.

Отож, відмежування складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів від суміжних складів кримінальних правопорушень загалом не повинно створювати труднощів для правозастосовних органів завдяки чіткості їх законодавчих конструкцій. Водночас проблеми у відмежуванні складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, та адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-3 КК України, зумовлені головно неврахуванням чи поверхневим розглядом положень ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р.

3.2 Питання караності і призначення покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів

Дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів не вважатиметься повним, якщо не розглянути особливості караності та призначення покарання за вчинення аналізованого посягання. Питання конструювання кримінально-правових санкцій завжди викликало інтерес у кримінально-правовій теорії, оскільки «це не лише абстрактні логічні конструкції, певні нормативні положення, це насамперед долі пересічних людей» [207, с. 1].

У санкції кримінально-правової норми описані можливі заходи впливу, які можуть бути застосовані щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а тому вона є своєрідним гарантом законності. Санкція, за твердженням Т. А. Денисової, є обов'язковим складником статті або частини статті Особливої частини КК України, який містить модель виду й обсягу покарання, адекватного суспільній небезпечності злочинного діяння. Вона, розкриваючи правовий аспект кримінального покарання, вказує на його вид та обсяг та виконує роль моделі кримінального покарання, передбаченого за вчинене кримінальне правопорушення [91, с. 135]. Кримінально-правові санкції відображають усі позитивні та негативні аспекти із соціального конструювання у правовій сфері, досягнення та невдачі законодавця, оскільки вони є кінцевим результатом цієї діяльності. Попри те, вони містять у «зародку» проблемні моменти, з якими стикаються у правозастосовній діяльності [207, с. 1–7].

Втім, санкція статті Особливої частини КК України не може повною мірою виразити суспільну небезпечність кримінального правопорушення, незважаючи на те, що вона найбільш повно надає оцінку законодавцем його тяжкості, оскільки ступінь суспільної небезпечності кримінального правопорушення полягає у сукупності об'єктивних та суб'єктивних ознак, установлення яких можливе лише призначенням за обвинувальним вироком

покаранням [132, с. 25]. А тому покарання є основною формою реалізації кримінальної відповідальності. Воно нерозривно пов'язане із санкцією кримінально-правової норми та виступає реальним заходом впливу щодо особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння [160, с. 53; 166, с. 24]. «Задля того, щоб призначене покарання було справедливим, відповідало обставинам його вчинення і особи винного, необхідно, щоб, по-перше, санкція, що була встановлена в конкретній нормі Особливої частині КК, відображала реальну суспільну небезпеку злочину, за яке вона (санкція) передбачена, а по-друге, на правозастосовному рівні, під час призначення покарання, через яке визначається реальна суспільна небезпека конкретного злочину, суд повинен гранично правильно визначити характер і ступінь суспільної небезпеки такого злочину» [17, с. 149]. Як справедливо зауважує Р. С. Бабанли, «призначення покарання в межах санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК як засада призначення покарання є найбільш чітко визначеною та водночас найбільш складною для розуміння та застосування. З одного боку, ця засада передбачає обов'язок для суду лише не виходити за межі санкції та забезпечити обрання такого виду та розміру покарання, які відповідна санкція передбачає. Водночас складною вона є через те, що більшість статей (частин статей) Особливої частини КК передбачають відповідальність за вчинення альтернативних діянь, визначаючи альтернативні види покарань, не встановлюючи чітких критеріїв, згідно з якими суддя має обирати той чи інший вид та/або розмір покарання згідно з одним чи іншим альтернативним діянням» [11, с. 86]. З такою позицією складно не погодитись, оскільки лише виважений підхід до вибору того чи іншого виду та розміру покарання дасть змогу забезпечити своєрідний баланс між цілями покарання.

Насамперед необхідно проаналізувати ступінь тяжкості розглядуваного кримінального правопорушення, який є різним і залежить від характеру та ступеня суспільної небезпеки. Порівнювати діяння за характером суспільної небезпеки можна шляхом установаження об'єкта кримінально-правової

охорони, якому заподіюється шкода (створюється загроза її заподіяння) конкретним кримінальним правопорушенням. Тобто він вимірюється суспільною цінністю об'єкта кримінального правопорушення, на який посягає злочинець. На підставі характеру розмежовують об'єкти кримінальних правопорушень, форми злочинного діяння, способи посягання, наслідки, відображаються види і форми вини, мотиви [17, с. 151–152]. Своєю чергою, ступінь суспільної небезпеки є кількісною характеристикою, за допомогою якого можна порівнювати розміри спричинених наслідків. Його визначають залежно від конкретних обставин вчиненого кримінального правопорушення, враховуючи розмір шкоди і тяжкість наслідків, що настали; ступінь здійснення злочинного намір; спосіб вчинення кримінального правопорушення; його знаряддя; роль винного в кримінальному правопорушенні, вчиненому у співучасті [17, с. 42; 34, с. 53; 310; 318, с. 125].

З аналізу санкцій ст. 436-1 КК України, а також з урахуванням положень ст. 12 КК України, можна встановити, що пропаганда комуністичного та нацистського тоталітарних режимів є нетяжким (ч. 1 ст. 436-1 КК України) та тяжким злочином (ч. 2 ст. 436-1 КК України). Законодавець щодо осіб, які вчинили пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, встановлює такі види покарань, як обмеження волі (ч. 1 ст. 436 КК України), позбавлення волі (ст. 436 КК України) і конфіскація майна або без такої (ст. 436 КК України).

Санкції аналізованої статті є кумулятивними (містять вказівку на додаткове покарання), одиничними (встановлюють одне основне покарання – ч. 2 ст. 436-1 КК України), альтернативними (передбачають декілька видів основних покарань – ч. 1 ст. 436-1 КК України) та відносно визначеними (відображають лише максимальну межу покарання – ч. 1 ст. 436-1 КК України; передбачають мінімальну та максимальну межі покарання – ч. 2 ст. 436-1 КК України).

Варто зазначити, що у попередній редакції ст. 436-1 КК України від 28 січня 2014 р. санкція цієї статті була менш суворою (штраф від

п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк). Щоправда, об'єктивна сторона характеризувалася дещо іншими формами вчинення злочину [240]. Важливо також розглянути, які види та розміри покарань за пропаганду комуністичної та нацистської символіки передбачені у проекті КК України станом на 29 вересня 2022 р. Як попередньо зазначалось у дисертаційній роботі, законодавець у ст. 7.5.7 установлює кримінальну відповідальність за пропаганду тоталітаризму (пропаганда комуністичного чи націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму; виготовлення матеріалів із символікою комуністичного чи націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму; поширення чи публічне використання таких матеріалів). Такі дії належать до злочинів 3 ступеня.

Відповідно до положень ч. 3 ст. 3.2.5, за злочини 3 ступеня встановлюються санкції у виді штрафу у розмірі від 1000 до 2000 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк від трьох до чотирьох років. Як бачимо, порівняно з чинною нормою, санкції та їх розміри у проекті КК України видозмінені, оскільки у ст. 436 КК України не передбачений такий вид покарання, як штраф. Також верхня межа покарання в основному складі злочину у виді позбавлення волі є вищою, а в кваліфікованому складі – істотно.

В окремій нормі (ст. 7.5.11) проекту КК України також передбачена кримінально-правова заборона поводження з символікою тоталітарних режимів (комуністичного чи націонал-соціалістичного (нацистського)), що полягає у її набутті; збуті; зберіганні; переміщенні. Такі діяння оцінюються законодавцем як проступок, за вчинення якого встановлюється санкція у виді: 1) грошового стягнення у розмірі від 50 до 100 розрахункових одиниць; 2) безоплатних робіт на строк від 1 до 3 місяців; 3) обмеження свободи пересування на строк від 15 днів до 3 місяців або 4) арешту на строк від 15 днів до 3 місяців (ст. 3.2.10).

Для з'ясування того, чи законодавець обґрунтовано визначив межі покарання за пропаганду комуністичного чи нацистського тоталітарних режимів, доцільно проаналізувати правила побудови кримінально-правових санкцій, що допоможе виявити можливі їх неточності, а також зрозуміти, чи враховано характер і ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння під час конструювання санкції розглядуваної кримінально-правової норми. У теорії кримінального права звертається увага на те, що чим тяжче кримінальне правопорушення, тим менше альтернативних покарань законодавець повинен передбачити у кримінально-правовій санкції. І навпаки: що менші характер і ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення, то більше має бути альтернативних покарань [201, с. 5; 219, с. 129]. Як попередньо вказувалось, за ступенем тяжкості аналізоване посягання належить до нетяжких (ч. 1 ст. 436-1) та тяжких (ч. 2 ст. 436-1) злочинів, за вчинення якого передбачені два альтернативні покарання у санкції норми про основний склад злочину (ч. 1 ст. 436-1) та одне покарання – у санкції норми про кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 436-2). А тому можна зробити висновок, що відповідне правило не було порушене законотворцем. Попри те, чи відповідають такі покарання характеру і ступеню суспільної небезпеки аналізованого посягання – інше питання.

Ще одним правилом конструювання кримінально-правових санкцій є теза про те, що запровадження додаткових покарань необхідно здійснювати у певній послідовності: санкція без додаткового покарання в основному складі кримінального правопорушення; санкція з факультативним додатковим покаранням у кваліфікованому складі кримінального правопорушення; санкція з імперативним додатковим покаранням в особливо кваліфікованому складі кримінального правопорушення [170, с. 234–236]. Очевидно, що запровадження додаткового виду покарання має за мету скорегувати вплив каральної та виховної можливості основного покарання. Як бачимо, законотворець, диференціюючи відповідальність за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, як в основному, так і

кваліфікованому складі злочину передбачив факультативне додаткове покарання у виді конфіскації майна. А тому можна вважати, що зазначене правило ним не було взяте до уваги. Водночас із цього правила можливі винятки. На це безпосередньо звернена увага у ч. 2 ст. 59 КК України, де вказується, що конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України. З цього положення зрозуміло, що, встановлюючи покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів у виді конфіскації майна, законодавець порушив вимоги ст. 59 КК України, оскільки злочин, передбачений ст. 436-1 КК України, не входить до переліку таких, за вчинення яких передбачається покарання у виді конфіскації майна. З огляду на це, необхідно відмовитись від цього виду покарання. Це також засвідчує аналіз вироків у справах про пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, де лише в одному з них судом прийнято рішення про застосування конфіскації майна [55].

Є також потреба у розгляді правила, якого слід дотримуватись у конструюванні кримінально-правових санкцій. Воно полягає у такому: «санкції норм, які передбачають однорідні за характером і ступенем суспільної небезпеки діяння, мають бути узгоджені» [339, с. 93; 344, с. 99]. У КК України є чимало норм, які встановлюють кримінально-правову заборону поширення кримінально-протиправної ідеології (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 3 ст. 111-1, ст. 258-2, ст. 295, ч. 1 ст. 299, ст. 436, ч. 2 ст. 442 КК України). Для прикладу, за пропаганду війни (ст. 436 КК України) санкція кримінально-правової норми передбачає відповідальність у виді виправних робіт на строк до двох років або арешту на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до трьох років. Зважаючи на аналіз ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 436 КК України, можна констатувати, що він є більш суспільно небезпечний,

аніж той, що передбачений ст. 436-1 КК України. Такий висновок ґрунтується на тому, що нав'язування думки про необхідність ведення агресивної війни слугує своєрідним інструментом для можливого вчинення злочинів агресії. Тому для цього посягання характерним є не лише поширення інформації злочинного змісту, але й спонукання людей до ведення агресивної війни чи розв'язання воєнного конфлікту.

Ще одним прикладом слугує санкція норми, яка встановлює кримінально-правову заборону здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України (ч. 3 ст. 111-1 КК України). Санкція цієї норми передбачає таке покарання: виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Якщо порівнювати санкції аналізованих кримінально-правових норм (ст. 436-1 та ст. 436, ч. 3 ст. 111-1 КК України), то найбільш суворою є відповідальність за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, що, очевидно, не є виправданим, оскільки санкція відповідної кримінально-правової норми не відповідає типовій суспільній небезпеці.

Схожа ситуація простежується і щодо інших посягань, які спрямовані на поширення кримінально-протиправної ідеології, санкція яких є менш суворою порівняно з тією, яка передбачає покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів (публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій – обмеження волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією майна або без такої (ч. 2 ст. 109 КК України); публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення умисних дій з метою зміни меж території або державного кордону України – позбавлення волі на строк від трьох до п'яти

років з конфіскацією майна або без такої (ч. 1 ст. 110 КК України); публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами – виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк з конфіскацією майна або без такої (ч. 1 ст. 258-2 КК України); публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років (ст. 295 КК України); пропаганда, публічні заклики до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій – обмеження волі на строк від одного до трьох років або позбавлення волі на строк від двох до трьох років з конфіскацією тварини (ч. 1 ст. 299 КК України).

За наявного становища законодавець не виправдано «ставить в один ряд» злочин пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарного режимів із такими посяганнями, як дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ч. 1 ст. 109 – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої), фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ч. 2 ст. 110-2 – позбавлення волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна), катування (ч. 2 ст. 127 – позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років), незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ч. 3 ст. 146 – позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років). А тому вважаємо, що

санкція ст. 436-1 КК України має бути менш суворою. Це демонструють також і результати анкетування. Так, на запитання «Як Ви вважаєте, який вид покарання є найбільш адекватний типовій суспільній небезпеці злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України?» 39,2% респондентів відповіли, що таким покаранням є штраф. Натомість 41,6% опитаних переконані у тому, що ефективним буде покарання у виді виправних чи громадських робіт, 10,4% учасників анкетування надали перевагу арешту. Врешті, найменша кількість опитаних (8,8%) проголосувала за застосування таких видів покарання, як обмеження чи позбавлення волі (Додатки А, Б). Однак для того, щоб з'ясувати, яке покарання є домірним вчиненому кримінальному правопорушенню, потрібно проаналізувати особливості призначення покарання.

З огляду на це, рефреном звучить думка, що санкція кримінально-правової норми обов'язково повинна бути адекватною та справедливою, тобто її величина має перебувати в прямій залежності від реальної суспільної небезпечності того діяння, яке описується в диспозиції, й узгоджуватися з іншими санкціями, а також бути сумірною з рівнем соціальної значущості тих чи інших благ і свобод, які втрачає або в яких обмежується засуджений [91, с. 135]. У п.4 Рішення КСУ від 2 листопада 2004 р. також із цього приводу є певні застереження: «Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину... Справедливе застосування норм права – передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [273].

Для того, щоб зрозуміти, наскільки ефективною є кримінально-правова санкція та чи відповідає характеру і ступеню суспільної небезпеки вчиненого

діяння, необхідно здійснити аналіз практики призначення покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Адже призначення лише справедливого покарання, тобто необхідного і достатнього для виправлення особи та попередження вчинення як нею, так і іншими особами нових злочинів, є необхідною передумовою для реалізації охорони прав і свобод людини і громадянина [211, с. 260; 82, с. 38]. Передусім, варто вказати, що аналіз звітності основних показників роботи органів досудового розслідування, підготовленого Генеральною прокуратурою України за період 2017–2022 рр., засвідчує, що у 2017 р. було направлено до суду з обвинувальним актом три кримінальні провадження; у 2018 р. цей показник не змінився (3); у 2019 р. зріс – 5; у 2020 їхня кількість порівняно з попередніми роками зросла (18), у 2021 р. зменшилася – 8; зрештою, у 2022 р. таких кримінальних проваджень стало 82 [301]. Також вивчено матеріали судової практики, які розміщені у Єдиному державному реєстрі судових рішень України (23 вироки у справах про злочини, передбачені ст. 436-1 КК України) (Додаток Е).

Однією із засад призначення покарання є те, що воно повинно бути у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України (п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України). Ця вимога дотримана у 87% випадках (19 вироків). І лише у трьох вироків (13%) судом призначено покарання, яке не передбачене у санкції ст. 436-1 КК України (штраф – сто неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 1700 грн [62], двісті неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 3400 грн [65]). Така позиція суду відповідає положенням чинного законодавства, яке регламентує випадки призначення більш м'якого покарання, яке не зазначене у санкції статті (ст. 69 КК України). Як приклад, слід навести вирок Путивльського районного суду Сумської області від 25 червня 2020 р. Згідно з обвинувальним актом, Ю. придбав будинок, у процесі огляду якого знайшов копію прапора перемоги 1945 року із зображенням п'ятикутної білої зірки, серпа і молота та з написом «150 стр.

ордена Кутузова II ст.», який став зберігати за місцем свого мешкання. 9 травня 2020 року близько 10 год. 00 хв. Ю. проходив повз Путивльський краєзнавчий музей, де помітив колону автомобілів та свого знайомого К., який був на автомобілі. Під час спілкування з ним дізнався, що останній має на меті поїхати до площі Перемоги у м. Путивль Сумської області, щоб покласти квіти до пам'ятника, присвяченого увічненню перемоги над нацизмом і вшануванню пам'яті жертв Другої світової війни.

В подальшому, цього ж дня, через декілька хвилин Ю. забрав за місцем свого проживання вказаний прапор та, заздалегідь не обумовлюючи свої дії з К., сів на переднє пасажирське сидіння автомобіля останнього, тримаючи прапор із зовнішнього боку автомобіля через відчинене вікно дверей. Під час керування автомобілем К. не спостерігав за прапором та не був обізнаний про злочинні дії Ю. Своєю чергою, Ю., реалізуючи злочинний намір, спрямований на публічне використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, умисно публічно демонстрував прапор червоного кольору, закріплений на дерев'яній палиці, із зображенням п'ятикутної білої зірки, серпа і молота та з написом «150 стр. ордена Кутузова II ст.», який є символікою комуністичного режиму тоталітарного режиму. Дії Ю. кваліфіковано за ч. 1 ст. 436-1 КК України як публічне використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, за що йому призначено покарання у виді штрафу (сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 1700 грн) [64].

Ще однією із засад призначення покарання є врахування обставин, які його пом'якшують чи обтяжують. Л. Л. Кругліков звертає увагу на те, що наявність у справі тільки обставин, які пом'якшують покарання, чи їх переваги над обставинами, які обтяжують покарання, наближають покарання до нижчої межі міри покарання, натомість підвищена небезпека кримінальних правопорушень та особа винного, наявність у справі тільки обставин, які обтяжують покарання, чи їх перевага над обставинами, які пом'якшують покарання, – до верхньої межі санкції відповідної статті

КК України [143, с. 74]. Так, серед обставин, які пом'якшують покарання, суд виокремлює: щире каяття, визнання своєї вини та активне сприяння розкриттю злочину [53; 63; 57], наявність на утриманні неповнолітньої дитини [64; 59], наявність офіційного місця роботи [62], позитивна характеристика з місця проживання, відсутність судимостей [65], вчинення правопорушення вперше, статус ветерана війни-учасника бойових дій [58]. З огляду на положення ч. 2 ст. 66 КК України, законодавчий перелік обставин, які пом'якшують покарання, не є вичерпний. А тому суд на власний розсуд визначає, які обставини можуть визнаватися такими. Очевидно, що щире каяття, визнання своєї вини та активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення є чи не найбільш поширеними обставинами, які пом'якшують покарання. Втім, видається не виправданим віднесення до цього переліку таких обставин, як відсутність судимостей чи позитивна характеристика з місця проживання, оскільки за таких умов «штучно» знижується ступінь тяжкості вчиненого діяння. З огляду на те, суди повинні більш виважено розглядати питання щодо врахування обставин, які пом'якшують покарання. Невипадково у ч. 1 п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 10 жовтня 2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» вказується, що судам треба мати на увазі, що наведений у ч. 1 ст. 66 КК перелік обставин, які пом'якшують покарання, не є вичерпним. У призначенні покарання суд може визнати пом'якшуючими й інші обставини, не зазначені в кримінальному законі. А тому визнання обставини такою, що пом'якшує покарання, має бути вмотивоване у вироку [249].

У більшості випадків суди не встановлюють обставин, які обтяжують покарання за пропаганду комуністичного чи нацистського тоталітарних режимів. Лише в одному вироку до них відносять рецидив злочину та його вчинення особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння [52]. Однак, зважаючи на особливості ст. 436-1 КК України, можуть існувати такі обставини: вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою, на ґрунті

расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату, з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством, вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій.

Окремо слід розглянути питання про те, чи можливе застосування щодо осіб, які здійснювали пропаганду комуністичного чи нацистського тоталітарних режимів, інститутів звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання. З аналізу ст.ст. 45,46 КК України зрозуміло, що особа, яка вчинила аналізоване посягання, не може бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям чи примиренням винного з потерпілим, оскільки це стосується лише осіб, які вперше вчинили кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин. Щоправда, така можливість передбачена щодо особи, яка вчинила злочин, передбачений ч. 1 ст. 436-1 КК України, оскільки звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України) чи зі зміною обстановки (ст. 48 КК України) здійснюється, якщо вона вчинила нетяжкий злочин. Окрім того, винна особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК України, якщо закінчилися строки давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 436-1 – п'ять років; ч. 2 ст. 436-1 – десять років). Попри те, аналіз звітності основних показників роботи органів досудового розслідування, підготовленої Генеральною прокуратурою України за період 2017–2022 рр., демонструє відсутність випадків звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України.

До осіб, які вчинили пропаганду комуністичного чи нацистського тоталітарних режимів, може також застосовуватись інститут звільнення від покарання з випробуванням. Такий висновок очевидний зі змісту ч. 1 ст. 75 КК України, де вказується, що суд, під час призначення покарання у виді обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років,

ураховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, може прийняти таке рішення, якщо дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання [141]. Варто зазначити, що у 78% (18 вироків) випадків суди за вчинення аналізованого посягання призначають покарання у виді обмеження (3 вироків) чи позбавлення волі (15 вироків) та в подальшому на підставі ст. 75 КК України звільняють винного з випробуванням. Так, вирок Центральні-Міського районного суду м. Кривого Рогу від 22 вересня 2022 р. особу було визнано винною за публічне використання символіки комуністичного тоталітарного режиму за таких обставин. Обвинувачений, знаходячись поблизу будинку № 37, що по вул. Лермонтова м. Кривого Рогу, знайшов поліетиленовий пакет, в якому знаходився прапор червоного кольору із написом російською «Переходящее знамя за высокие показатели в социалистическом соревновании; пролетарки всех стран. Объединяйтесь!». З іншого боку прапору був зображений герб «СРСР», який має поєднання серпа та молота, а також п'ятикутну зірку з написом російською «Мы придем к победе коммунистического труда!». В подальшому, перебуваючи в приміщенні магазину, публічно використовував вказану заборонену символіку шляхом її демонстрації на прапорі певному колу людей. Вирок суду обвинуваченому було призначено покарання у виді трьох років позбавлення волі без конфіскації належного йому майна. На підставі ст. 75 КК України було прийнято рішення звільнити його від відбування призначеного покарання з випробуванням, якщо він протягом двох років не вчинить нового кримінального правопорушення і виконає покладені на нього обов'язки [66].

З усіх 23 вироків лише в одному випадку щодо особи, якій було призначено покарання у виді обмеження волі строком на один рік, не застосовувалось звільнення від покарання з випробуванням. Очевидно, це можна пояснити наявністю у справі таких обтяжуючих обставин як

рецидив злочинів та вчинення його особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння [52].

Водночас аналіз судової практики України засвідчує, що покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів не перебуває у справедливому співвідношенні із тяжкістю цього злочину. Такі висновки ґрунтуються на тому, що жодна особа за вироком суду не зазнала покарання у виді обмеження (за винятком однієї справи) чи позбавлення волі без її звільнення з випробуванням. Окрім того, санкції аналізованої норми не узгоджені з санкціями тих норм, які передбачають однорідні за характером і ступенем суспільної небезпеки діяння. А точніше, санкція ст. 436-1 КК України є більш суворою, що є алогічним. Такий підхід законодавця видається не зовсім виваженим та суперечить принципу співрозмірності покарання вчиненому злочину. Очевидним є те, що призначення справедливої міри покарання передусім залежить від ефективної регламентації санкції відповідної норми. З огляду на зазначене, необхідно скорегувати її у бік пом'якшення. Варто зауважити, що у п. 66 рішення ЄСПЛ «Мурат Вурал проти Туреччини» від 21 жовтня 2014 р. зазначено, що мирні та ненасильницькі форми вираження не повинні створювати загрозу покарання, пов'язаного з позбавленням волі [189].

А тому доцільним видається в основному складі злочину передбачити покарання у виді громадських та виправних робіт, а також штрафу. Натомість у кваліфікованому складі – обмеження волі та позбавлення волі. Водночас слід урахувати також те, що суб'єктом аналізованого посягання може виступати представник влади, що зумовлює потребу передбачити покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ч. 2 ст. 436-1 КК України). Санкція за основний склад злочину повинна виглядати так: «штраф до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк до двохсот сорока годин або виправні роботи на строк до двох років». Натомість за кваліфікований склад пропаганди комуністичного та нацистського

тоталітарних режимів санкція повинна передбачати покарання у виді «обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років».

Висновки до третього розділу

Виокремлено групу суміжних складів кримінальних правопорушень зі складом злочину про заборону пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Виведено їхні спільні та розмежувальні ознаки. Також проведено відмежування аналізованого складу злочину від складу адміністративного правопорушення, що встановлює заборону виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки (ст. 173-3 КУпАП). Воно здійснюється виключно за ознакою предмета, якою в першому випадку виступає символіка комуністичного та нацистського тоталітарного режиму, а в іншому – георгіївська (гвардійська) стрічка. Проблеми у їх відмежуванні зумовлені головню неврахуванням чи поверхневим розглядом положень ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р.

У результаті розгляду питань караності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів констатовано, що санкції аналізованої статті є кумулятивними (містять вказівку на додаткове покарання), одиничними (встановлюють одне основне покарання – ч. 2 ст. 436-1 КК України), альтернативними (передбачають декілька видів основних покарань – ч. 1 ст. 436-1 КК України) та відносно визначеними (відображають лише максимальну межу покарання – ч. 1 ст. 436-1 КК

України; передбачають мінімальну та максимальну межі покарання – ч. 2 ст. 436-1 КК України).

Здійснено аналіз правил побудови кримінально-правових санкцій складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, що дало змогу виявити можливі їх неточності, а також зрозуміти, чи враховано характер і ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння під час конструювання санкції розглядуваної кримінально-правової норми. Встановлено, що законодавець невиправдано «ставить в один ряд» злочин пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарного режимів із посяганнями, передбаченими ч. 1 ст. 109, ч. 2 ст. 110-2, ч. 2 ст. 127, ч. 3 ст. 146 КК України. Констатовано, що санкція ст. 436-1 КК України не відповідає типовій суспільній небезпеці, а тому має бути менш суворою.

Встановлено, що звільнення особи від кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів можливе у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України) чи зі зміною обстановки (ст. 48 КК України), а також у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 436-1 – п'ять років; ч. 2 ст. 436-1 – десять років). Утім, щодо особи, яка вчинила аналізоване посягання, не може бути застосований інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям чи примиренням винного з потерпілим, оскільки це можливо лише у випадку, якщо вперше вчинено кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин.

Під час вивчення питань призначення покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів встановлено, що у 78% (18 вироків) випадків таким виступає покарання у виді обмеження (3 вирокі) чи позбавлення волі (15 вироків) із застосуванням ст. 75 КК України (звільнення з випробуванням). Серед обставин, які пом'якшують покарання, суд виокремлює: щире каяття, визнання своєї вини та активне сприяння розкриттю злочину, наявність на утриманні неповнолітньої дитини, наявність офіційного місця роботи, позитивна характеристика з місця

проживання, відсутність судимостей, вчинення правопорушення вперше, статус ветерана війни-учасника бойових дій. У більшості випадків суди не встановлюють обставин, які обтяжують покарання за пропаганду комуністичного чи нацистського тоталітарних режимів. Лише в одному вирoku до них відносять рецидив злочину та його вчинення особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння.

ВИСНОВКИ

Під час виконання дослідження підтвердилася актуальність обраної теми для науки і практики правозастосування. А тому розгляд об'єктивних та суб'єктивних ознак аналізованого складу злочину, оцінка законодавства щодо кримінально-правової заборони пропаганди кримінально-протиправної ідеології, вирішення питань караності та призначення покарання покликані сприяти законності притягнення до кримінальної відповідальності та винесення справедливого судового рішення. Окреслена мета у роботі досягнута шляхом усебічного аналізу кримінально-правової норми про пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів та оцінки її ефективності.

Для досягнення належного рівня дисертаційної роботи використано такі методи: діалектичний, порівняльно-правовий, системно-структурний, догматичний (логіко-юридичний), моделювання, статистичний, соціологічний, узагальнення. На їхній основі визначено базові положення дисертації, що забезпечило побудову її програми. Сформульовані висновки, пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення КК України та інших законодавчих актів України про забезпечення кримінально-правової протидії пропаганді злочинній ідеології.

1. Здійснено наукознавче вивчення питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Розглянуто загальновизнані положення, такі, що отримали увагу з боку поодиноких авторів, а також низку досі невисвітлених питань. Такий аналіз засвідчив, що сьогодні наукова база боротьби з пропагандою комуністичного та нацистського тоталітарних режимів належно не сформована.

2. Під час розгляду міжнародно-правових стандартів протидії пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів виокремлено низку документів, які, власне, покликані засуджувати ці

злочинні режими. Міжнародній практиці також відомо чимало судових рішень і правових позицій, у яких надається оцінка щодо законності використання відповідної символіки чи пропаганди кримінально-протиправної ідеології. Доводиться констатувати, що ані універсальні, ані регіональні міжнародні акти не розкривають змісту понять «комуністичний тоталітарний режим» і «нацистський тоталітарний режим».

Аналіз кримінального законодавства окремих держав, які є членами Європейського Союзу, щодо регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів дав змогу констатувати, що кримінально караними є демонстрація, поширення та використання символіки у КК Польщі, ФРН та Угорщини. Водночас кожна з норм, яка встановлює кримінально-правову заборону пропаганди тоталітарних режимів, має свою специфіку. У законодавстві Литви та Латвії за такі дії встановлена адміністративно-правова заборона. Натомість у більшості проаналізованих КК європейських держав передбачена кримінальна відповідальність за заперечення, оспорювання, виправдання, применшення або схвалення злочинів проти людяності (Люксембург, Чехія, Іспанія, ФРН, Португалія, Хорватія). Обґрунтовано, що така кримінально-правова заборона має належні підстави та є виправданою лише за таких умов: 1) якщо йдеться про заперечення історичних фактів, які визнані на державному та (або) міжнародному рівні, або 2) якщо такі дії спрямовані на розпалювання національної ворожнечі або насильства, а відтак суперечать інтересам національної безпеки та є загрозою громадському порядку.

3. Вивчено поняття «тоталітарний режим». Констатовано, що він є різновидом політичного режиму, який має людиноненависницький характер та виступає повною протилежністю демократії, полягає у повному контролі над усіма сферами суспільного життя із використанням терору та характеризується нівелюванням прав і свобод людини та громадянина.

Виокремлено ознаки комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Встановлено, що внаслідок панування комуністичного та

нацистського тоталітарних режимів було згорнуто всі демократичні інститути, організовано масові вбивства безневинних людей, депортації цілих народів та окремих противників системи, позасудові репресії, позбавлено певні соціальні групи засобів для існування. Такі злочинні діяння виправдовувались «суспільно корисною» метою («побудова соціалізму в одній країні»; «новий расовий порядок»), яка мала істотно спотворений характер. А тому цінність людського життя заперечувалась, що створило атмосферу безправ'я та призвело до мільйонів жертв. Доведено, що існування тоталітарного світогляду є недопустимим, оскільки пропаганда кримінально-протиправної ідеології містить потенційну загрозу для безпеки людства.

4. Під час здійснення юридичного аналізу складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів здобуто аргументи, що безпосереднім об'єктом складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, слід вважати суспільні відносини, спрямовані на охорону миру та безпеки людства від кримінальної протиправної ідеології тоталітаризму щодо недопущення повторення злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів.

Завдяки розгляду положень ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. охарактеризовано предмет складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України. Констатовано, що у цьому Законі не однаковою мірою визначається обсяг та описовість двох різновидів символіки, яка заборонена для виготовлення, поширення та публічного використання. З огляду на це, обґрунтована необхідність розширити обсяг символіки нацистського тоталітарного режиму.

Виокремлено форми злочинного діяння, передбаченого ст. 436-1 КК України, а саме: «виготовлення», «поширення», «публічне використання» та «публічне виконання гімнів або їх фрагментів». Аналіз складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів засвідчив, що він

є формальним, обов'язковою ознакою якого є лише суспільно небезпечне діяння. На підставі розгляду об'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, продемонстровано, що законодавець дещо обмежено сформулював відповідний припис, залишивши поза увагою інші форми пропаганди кримінально-протиправної символіки. З огляду на це, запропоновано розширити межі кримінально-правової заборони злочинної пропаганди, передбачивши відповідальність за публічні заклики до розбудови комуністичного та нацистського тоталітарних режимів або за публічне заперечення чи виправдання злочинів комуністичного чи нацистського тоталітарних режимів, які визнані на державному та (або) міжнародному рівні.

5. Завдяки розгляду питання щодо суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, встановлено, що пропаганда комуністичного та нацистського тоталітарних режимів належить до злочинів як із загальним (ч. 1 ст. 436-1 КК України), так і спеціальним суб'єктом (ч. 2 ст. 436-1 КК України). Відтак здійснена характеристика його обов'язкових і додаткових ознак.

Констатовано, що передбачення кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів щодо осіб, які досягли шістнадцятирічного віку на момент вчинення цього злочину, є виправданим кроком законодавця, оскільки у більш ранньому віці, через недостатній рівень психофізіологічної зрілості, особа навряд чи може розуміти значення і зміст тих кримінальних правопорушень, які не пов'язані з повсякденним життям. Наведені аргументи на користь позиції, що поняття «представник влади» у ч. 2 ст. 436-1 КК України є невдалим, оскільки більш доцільним є використання словосполучення «службові особи, які займають відповідальне чи особливо відповідальне становище» (їх перелік визначений у п. 2, 3 примітки до ст. 368 КК України).

Доведено, що суб'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів характеризується умисною формою

вини у виді прямого умислу (винний усвідомлює, що здійснює посягання на суспільні відносини, спрямовані на охорону миру та безпеки людства від кримінальної протиправної ідеології тоталітаризму щодо недопущення повторення злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів). Він також розуміє, що, умисно спотворюючи відповідні історичні події, маніпулює суспільною свідомістю, виправдовує та звеличує тоталітаризм. А тому суб'єкт, очевидно, усвідомлює, що його дії засуджуються з боку суспільства, яке визнає пропаганду тоталітарної ідеології злочинною.

6. Виокремлено та охарактеризовано групу складів кримінальних правопорушень, які є суміжними зі складом злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України (ст. 111-1, ст. 436, ст. 436-2 КК України). Виведено їх спільні та розмежувальні ознаки. Констатовано, що таке відмежування загалом не повинно створювати труднощів для правозастосовних органів завдяки чіткості законодавчих конструкцій розглядуваних складів кримінальних правопорушень.

7. Завдяки аналізу караності пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів засвідчено законодавчі непослідовні рішення. Зокрема, під час побудови кримінально-правових санкцій були порушені правила їх конструювання, а саме: 1) необґрунтовано в основному та кваліфікованому складі злочину передбачений додатковий вид покарання у виді конфіскації майна, чим порушено вимоги ст. 59 КК України, оскільки злочин, передбачений ст. 436-1 КК України, не входить до переліку таких, за вчинення яких передбачається відповідне покарання; 2) не узгоджені санкції, які передбачають однорідні за характером і ступенем суспільної небезпеки діяння; 3) законодавець не виправдано «ставить в один ряд» злочин пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарного режимів із такими посяганнями, які значно перевищують ступінь його суспільної небезпеки.

Здійснено аналіз практики призначення покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Констатовано, що у 87% випадків (19 вироків) призначено покарання у межах, установлених у

санкції ст. 436-1 КК України. І лише у трьох вирокх (13%) судом призначено покарання, яке не передбачене у санкції ст. 436-1 КК України (штраф). Водночас у 78% (18 вироків) випадків за вчинення аналізованого посягання призначають покарання у виді обмеження (3 вирокх) чи позбавлення волі (15 вироків) та у подальшому на підставі ст. 75 КК України звільняють винного з випробуванням.

Обґрунтовано, що покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів не перебуває у справедливому співвідношенні із тяжкістю цього злочину, оскільки жодна особа за вирокх суду не зазнала покарання у виді обмеження (за винятком однієї справи, де за вирокх суду призначено покарання у виді обмеження волі строком на один рік у зв'язку з наявністю таких обтяжуючих обставин, як рецидив злочину та вчинення його особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння) чи позбавлення волі без її звільнення з випробуванням. Такий підхід законодавця видається не зовсім виваженим і суперечить принципу співрозмірності покарання вчиненому злочину. А тому санкція ст. 436-1 КК України не відповідає типовій суспільній небезпеці та має бути менш суворою.

У межах виконаної дисертаційної роботи запропоновано внести до ст. 436-1 КК України такі зміни і доповнення:

1. «Публічні заклики до розбудови комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) чи іншого тоталітарного режиму або поширення, публічне використання символіки тоталітарних режимів, зокрема у вигляді сувенірної продукції, або публічне заперечення чи виправдання злочинів тоталітарних режимів, які визнані на державному та (або) міжнародному рівні, –

карається штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років.

2. Ті самі дії, вчинені службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище, або вчинені повторно, або

організованою групою, або з використанням засобів масової інформації чи мережі Інтернет, –

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років.

Примітка. Кримінально-правова заборона не поширюється на випадки поширення або публічного використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, які передбачені частиною другою і третьою статті 4 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллін А. А., Ситник О. М., Суюсанов Л. І. Злочинна сутність нацизму я тоталітарної й расистської ідеології. *Наука. Релігія. Суспільство*. № 3. 2011. С. 3–9.
2. Авраменко А. В. Радянський плакат 1920–1930-х рр. як засіб пропаганди. *Наукові записки*. Том 101. 2010.
3. Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/ghaslo> (дата звернення 01.02.2021).
4. Акімов М. О. Кримінально-правова характеристика захоплення заручників за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. 209 с.
5. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності : кримінально-правова характеристика : навчальний посібник. К. : «Юрисконсульт», 2006. 342 с.
6. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика : монографія. Київ : КНТ, 2007. 328 с.
7. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права. *Очерки сравнительного права*. М. : Прогресс, 1981. С. 36–86.
8. Бабак М. А. Проблема криміналізації пропаганди тоталітарних режимів. *Тиждень науки : тези доповідей науково-практичної конференції (Запоріжжя, 18–12 квітня 2016 р.)* / редкол. : Ю. М. Внуков (від. ред.) та ін. Запоріжжя : ЗНТУ, 2016. С. 144–145.
9. Бабак М. А., Філей Ю. В. Вітчизняні новели кримінально-правового механізму протидії пропаганді комуністичного або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів з огляду на деякі конституційні права й основоположні свободи людини та громадянина. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Ч. 2. С. 181–188.

10. Бабак М. А. Кримінально-правовий механізм протидії пропаганді тоталітаризму в країнах колишнього соціалістичного табору та Радянського Союзу. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 16 червня 2017 року)* ; ред. кол.: О. О. Волобуєва, О. В. Одерій, Т. О. Лоскутов, А. С. Політова. Кривий Ріг : Поліграфічна компанія «Геліос-Принт», 2001. С. 185–188.
11. Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 488 с.
12. Бажанов М. И. К вопросу о преимуществах в уголовном праве. *Проблеми законності*. 1995. Вип. 3. С. 114–115.
13. Бандурка І. О. Спеціальний суб'єкт як елемент складу злочинів, вчинених проти дітей. *Європейські перспективи*. № 1. 2015. С. 21–25.
14. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. 3-е вид., перероб. та доп. Київ, 2014. 198 с.
15. Беклеміщева Ю. М. Об'єкт злочину, передбаченого ст. 436-1 Кримінального кодексу України. *Юридичний бюлетень*. Випуск 11. Ч. 2. 2019. С. 227–233.
16. Беклеміщева Ю. М. Кримінально-правова характеристика виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2020. 217 с.
17. Бережнюк В. М. Поняття та загальні критерії індивідуалізації покарання при призначенні покарання за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2021. 225 с.
18. Берзін П. С., Гацелюк В. О. Суб'єкт злочину. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 144–159.

19. Бернацький Б. В. Рішення Конституційного Суду України у справі про заборону Компартії України у світлі концепції войовничої демократії. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Том 193. С. 92–96.
20. Берченко Г. В. Декомунізація в Україні: конституційно-правові аспекти. *Форум права* : електрон. наук. фахове вид. 2017. № 4. С. 13–23. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_4_4.pdf (дата звернення: 01.02.2021).
21. Баберовські Й. Червоний терор: історія сталінізму. К. : К.І.С., 2007. 248 с.
22. Berstein S. Democracies, regimes autoritaires et totalitarismes au XXe siècle : pour une histoire politique d'une mode de développement. Paris, 1992. 268 s.
23. Богонюк Г. І. Символіка комуністичного та нацистського тоталітарних режимів як предмет кримінально-правової заборони. *Європейські перспективи*. № 1. 2023. С. 45–52.
24. Болдарь Є. Г. Бланкетність як форма міжгалузевих зв'язків кримінального права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. № 7. 2014. С. 176–179.
25. Бондарева К. Трансформації права та його інститутів у тоталітарних політичних режимах. *Юридична Україна*. № 10. 2012. С. 11–17.
26. Бондар Н. О. Антисемітська політика Гітлерівського режиму. *Голокост в Україні: академічний, комеморіальний та освітній аспект* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Харків, 28 вересня 2021 р.). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 15–19.
27. Бахтаров А. В. Sacrum і profanum у просторі – радянського тоталітаризму. *Наукові праці Чорноморського державного університету. Серія : Філологія. Літературознавство*. 2013. Вип. 212. С. 6–10.
28. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение. М. : Юрид. лит., 1967. 240 с.
29. Брич Л. П., Навроцький В. О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні : монографія. К. : Атіка, 2000. 288 с.

30. Брич Л. П. Теоретичні засади розмежування складів злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юридичних наук : 12.00.08. Львів, 2014. 34 с.
31. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.
32. Броневицька О. М. Відповідність регламентації відповідальності за злочини проти миру і безпеки людства міжнародним договорам України кримінально-правового характеру. *Форум права*. 2012. № 1. С. 135–141.
33. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні. К. : Атіка, 2004. 240 с.
34. Бурлаков В. Н. Индивидуализация уголовного наказания: закон, теория, судебная практика : учебно-практ. пособие. СПб. : Юридический центр Пресс, 2011.
35. Бурлацький Ф. М. Диктатура пролетаріату. URL: <http://vseslova.com.ua/word/>
36. Бушанський В. В. Авторитаризм : pro etcontra. *Держава і право : збірник наукових праць*. Юридичні і політичні науки. Вип. 36. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. С. 590–597.
37. Варченко И. А., Литвяк Л. Г. Уголовное законодательство зарубежных стран об ответственности за преступления, аналогичные ст. 354.1 УК ПР «Реабилитация нацизма» (Часть 2). *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2015. № 11. Ч. 1, 2, 3. С. 257–260.
38. Васильєв А. А., Пироженко О. С. До питання про криміналізацію публічного заперечення чи виправдання злочинів фашизму (ст. 4361 КК України). *Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (23 травня 2014 р., м. Харків) / МВС України ;

Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінолог. асоц. України. Т. І. Х. : ХНУВС, 2014. С. 17–21.

39. Васильєв А. А. Формула та критерії осудності в кримінальному праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 127–136. URL: <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10vaavkr.pdf> (дата звернення: 01.02.2021).

40. Weinert Erich. *Daspasteurisierte Freudenhaus. Satirische Zeitgedichte*. Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1978. 146 s.

41. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

42. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : монографія. К. : Атіка, 2005. 224 с.

43. Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину : дис. ... д-ра юрид. наук ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 583 с.

44. *Verfassungsgesetz vom 8. Mai 1945 über das Verbot der NSDAP (Verbotsgesetz 1947) in der Fassung der Verbotsgesetznovelle 1992*. URL: http://www.nachkriegsjustiz.at/service/gesetze/gv_vg_3_1992.php (дата звернення: 01.02.2021).

45. Верхорубова В. Самые известные высказывания Иосифа Сталина. *Комсомольская правда*. 24 октября 2013 р. URL: <https://www.vologda.kp.ru/daily/26150.4/3039190/>

46. Винокуров В. Н. Объект преступления: теория, законодательство, практика. М. : Юрлитинформ, 2010. 224 с.

47. Вирок Біляївського районного суду Одеської області від 4 вересня 2017 р. Справа № 496/2421/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68688602> (дата звернення: 01.02.2021).

48. Вирок Галицького районного суду міста Львова від 24 березня 2021 р. Справа № 461/8026/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95793850> (дата звернення: 12.11.2022).

49. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 4 травня 2017 р. Справа № 461/2949/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66326440> (дата звернення: 12.11.2022).
50. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 24 березня 2021 р. Справа № 461/8026/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95793850> (дата звернення: 12.11.2022).
51. Вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 22 січня 2021 р. Справа № 619/437/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94351303> (дата звернення: 12.11.2022).
52. Вирок Держинського міського суду Донецької області 04 грудня 2019 р. Справа № 225/6198/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 12.11.2022).
53. Вирок Дрогобицького районного суду Львівської області від 24 червня 2022 р. Справа № 442/3257/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104917898> (дата звернення: 12.11.2022).
54. Вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області 10 грудня 2019 р. Справа № 946/7619/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 12.11.2022).
55. Вирок Київського районного суду м. Одеси 16 жовтня 2020 р. Справа № 947/22349/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 12.11.2022).
56. Вирок Ленінського районного суду м. Кіровограда від 18 вересня 2020 р. Справа № 405/4474/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91664060> (дата звернення: 12.11.2022).
57. Вирок Лисянського районного суду Черкаської області від 19 липня 2019 р. Справа № 700/570/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83132961> (дата звернення: 12.11.2022).
58. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 4 березня 2020 р. Справа № 521/1945/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88051413> (дата звернення: 12.11.2022).

59. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси 19 жовтня 2017 р. Справа № 521/10443/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 12.11.2022).

60. Вирок Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 18 травня 2018 р. Справа № 182/3413/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/7408060> (дата звернення: 12.11.2022).

61. Вирок Овідіопольського районного суду Одеської області 22 липня 2019 р. Справа № 509/3167/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83152107> (дата звернення: 12.11.2022).

62. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 30 травня 2018 р. Справа № 522/8678/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74417778> (дата звернення: 12.11.2022).

63. Вирок Приморського районного суду м. Одеси 25 липня 2018 р. Справа № 522/8680/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 12.11.2022).

64. Вирок Путивльського районного суду Сумської області 25.06.2020 р. Справа № 584/633/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 12.11.2022).

65. Вирок Роменського міськрайонного суду Сумської області від 3 червня 2022 р. Справа № 585/910/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104597323> (дата звернення: 12.11.2022).

66. Вирок Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу від 22 вересня 2022 р. Справа № 216/2658/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106393435> (дата звернення 12.11.2022).

67. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» (щодо відповідальності за публічне заперечення факту Голодомору 1932–1933 років як геноциду українського народу) (реєстр. № 1427 від 24 січня 2008 р.). URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=31473 (дата звернення: 10.07.2022).

68. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій; вступне слово д.ю.н., проф. О. О. Дудорова. К. : Нац. акад. внутр. справ : «Освіта України», 2016. 236 с.

69. Вітик І. Р. До питання визначення фашизму. *Наше право*. № 1. 2014. С. 13–16.

70. Волович В. І. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / за ред. В. І. Воловича; Соціологічна асоціація України. Київ : Укр. центр духовної культури, 1998. 736 с.

71. Вонсович С. Г. Сутність та еволюція тоталітаризму як теорії і політичної практики : автореф. дис. ... канд. політ. наук. К., 2006. 20 с.

72. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. К. : Інст. законод. Верховної Ради України, 2002. 636 с.

73. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений. *Право и политика*. 2000. № 11. С. 4–15.

74. Газдайка-Василишин І. Б. Ознаки суб'єкта злочину у складах некорисливих злочинів проти власності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 1. 2010. С. 296–304.

75. Галацевич Н. С., Шахрай К. В. Кримінально-правова характеристика використання символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного режимів. *Science Online: International Electronic Scientific Journal*. URL: <http://nauka-online.com/> (дата звернення: 10.07.2022).

76. Гапончук В. В. Кримінально-правова протидія публічним закликам до вчинення злочинних дій : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, 2021. 259 с.

77. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. М. : Центр ЮрИнфоР, 2001. 316 с.

78. Гимн партии большевиков ; музыка А. В. Александрова, слова В. Лебедева-Кумача. М., 1939. 23 с.
79. Гитлер А. Майн кампф. М. : Витязь, 2000. 601 с.
80. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). Л. : Ленинград. ун-т, 1979. 128 с.
81. Гуменюк М. М. Пропозиції з удосконалення вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. *Вісник ЛуцДУВС ім. Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск. № 5. 2013. С. 265–272 с.*
82. Грищук В. К. Поняття «покарання» за чинним КК України: проблеми удосконалення. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : мат. міжнар. Науково-практ. конференції (Львів, 7–8 квіт. 2006 р.). Львів. Ч. 1. С. 38–44.*
83. Данильян О. Г. Тоталітарна правосвідомість і правова культура та їх характерні ознаки. *Державне будівництво та місцеве самоврядування. Х. : Право, 2007. Вип. 14. С. 27–35.*
84. Decree against communism. June 28, 1949. URL: <http://www.montfort.org.br/eng/documentos/decretos/anticomunismo/> (дата звернення: 10.07.2022).
85. Декларація Європейського Парламенту щодо проголошення 23 серпня європейським днем пам'яті жертв сталінізму і нацизму від 23 вересня 2008 року. URL: [http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?reference=P6_TA\(2008\)0439&language=EN](http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?reference=P6_TA(2008)0439&language=EN) (дата звернення: 10.07.2022).
86. Decreto-Lei n.400/82, de 23 de setembro. (Código Penal). URL: <https://drive.google.com/file/d/0BzMVCpHhA7RyWkFUdUZXVWlfZGM/view> (дата звернення: 10.07.2022).
87. Декомунізація назв населених пунктів та районів України: підстави, процес, підсумки / Український інститут національної пам'яті.

URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/dekomunizatsiya-nazv-naselenikh-punktiv-ta-raioniv-ukraini-pidstavi-protsepidsumki?q=page/dekomunizatsiya-nazv-naselenikh-punktiv-ta-raioniv-ukraini-pidstavi-protsepidsumki> (дата звернення: 10.07.2022).

88. Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати. *Збірник матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»* / Сергій Бутко, Сергій Горобець, Ігор Каретніков, Богдан Короленко, Максим Майоров (упоряд.); Український інститут національної пам'яті. Київ : Український інститут національної пам'яті, 2015. 234 с.

89. Дем'яненко Б. Л. Три моделі тоталітаризму: порівняльний аналіз фашизму, більшовизму та націонал-соціалізму : монографія. К. : Нелень, 2000. 254 с.

90. Дем'яненко В. Радянський тоталітаризм. 2016. URL: <http://ephseir.uhsp.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/2154/> (дата звернення: 10.07.2022).

91. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та функції його призначення і виконання за законодавством України : навчальний посібник. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004. 152 с.

92. Діордіца І. В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади : дис. канд. юрид. наук ; Київ. міжнар. ун-т. Київ, 2008. 215 с.

93. Довіна М. Образ великого жовтня в українській літературі 1917–1980 років : семіотичний аспект. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (Літературознавство)*. № 2 (18). 2016. С. 110–115.

94. Данильян О. Г. Порівняльна характеристика тоталітаризму і демократії з позиції соціально-філософського аналізу. *Наукові записки*

Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. 2001. Вип. 11. С. 3–10.

95. Докаш О. Ю. Політико-культурна трансформація західних областей України в контексті утвердження ідеології радянського тоталітаризму (1930–1950-ті роки) : дис. ... д-ра політ. наук. Київ, 2017. 438 с.

96. Дубнік К. В. Соціальні мережі Інтернет як засіб обміну інформацією. *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації.* 2014. № 3 (19). С. 122–126.

97. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 34 с.

98. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник/ за заг. ред. М. І. Хавронюка. К., 2014. 944 с.

99. Епель О. В. Об'єктивні ознаки публічних закликів до вчинення терористичного акту. *Форум права.* 2011. № С. 329–334. URL: <https://cutt.ly/BIJGqk> (дата звернення: 04.01.2021).

100. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 22 липня 2022 р.).

101. Євола Ю. Люди и руины. Критика фашизма : взгляд справа; пер. с исп. В. В. Ванюшкиной. М. : АСТ : АСТ Москва : Хранитель, 2007. 445 с.

102. Ємельянов В. П. Визначення об'єкта злочину у кримінально-правовій науці: дискусійні питання. *Вісник Запорізького юридичного інституту.* 2009. № 2. С. 125–135.

103. Єрмак В. В. Тоталітарний режим і його види. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/18514/1/%D0%9C%D0%90%D0%9A%D0%95%D0%A2_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84._%D0%94%D0%B5

%D0%BD__%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8_%281%29_p203-207.pdf С.203–207.

104. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2004. 19 с.

105. Желік М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди : кримінально-правова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів, 2018. 258 с.

106. Задоя К. П. Правові позиції Європейського Суду з прав людини щодо кримінально-правових обмежень права на свободу вираження поглядів. *Адвокат*. 2014. № 2. С. 27–29.

107. Захаров Є. Ю. Засудження злочинів комуністичного режиму СРСР / Харківська правозахисна група. Харків : Права людини, 2013. 320 с.

108. Игрицкий Ю. Концепция тоталитаризма : уроки многолетних дискуссий на Западе. *История СССР*. 1990. № 6. С. 172–190.

109. Іванов О. Ф. Політика німецького нацизму щодо релігії і церкви в період боротьби за владу. *Питання нової і новітньої історії*. 1998. Вип. 44. С. 105–111.

110. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Х. : Фоліо, 2006. 540 с.

111. Калиніна А. О. Виникнення тоталітаризму: умови формування та типологія. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Випуск 51. С. 264–272.

112. Карлова В. Особливості відновлення історичної пам'яті українського народу в контексті аналізу досвіду постсоціалістичних країн. *Демократичне врядування*. 2008. № 1. URL: http://www.lvivacademy.com/visnik/fail/V_Karlova.pdf. (дата звернення: 10.07.2022).

113. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 5-те вид., опрацьоване і доповн. Львів : БаК, 2014. XIV. 530 с.

114. Кваша О. О. Співучасть у злочині : структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 560 с.

115. Кириленко С. Порівняння політико-ідеологічних доктрин російського комунізму та німецького націонал-соціалізму. *Співпраця СРСР і Німеччини у міжвоєнний період та під час Другої світової війни : матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Київ, 5–6 листопада 2011 року / редакційна колегія : С. М. Квіт (голова) [та ін.] ; Київська міська організація Товариства «Меморіал» імені Василя Стуса, Громадський інститут історичної пам'яті, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Міжнародний благодійний фонд «Україна 3000». К.: НаУКМА ; Аграр Медіа Груп, 2012. С. 12–19.*

116. Кількість справ, які знаходились у провадженні, та осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності (за статтями КУпАП та іншими законами України). Статистичні дані. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/prav_zloch/arh_adm_prp_u.htm (дата звернення: 10.07.2022).

117. Кіянка І. Німецький нацизм : від популістських обіцянок до авторитарної диктатури. *Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку*. Випуск 26. 2014. С. 21–26.

118. Кодекс Республіки Литва про адміністративні правопорушення від 21.07.2007 р. (дата звернення: 10.07.2022).

119. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 10.07.2022).

120. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X–початок XXI століття) : монографія : у 2 т. Київ : Острог ; Віпол, 2011. Т. 1 : Освіта, наука, законодавство. 448 с.

121. Колос С. Об'єкт злочину у науці кримінального права. *Підприємництво, господарство і право*. № 11. 2018. С. 196–199.

122. Комарницький В. М., Письменський Є. О. Підстава кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (загальна характеристика). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. № 3. 2015. С. 122–131.

123. Коментар до проекту Закону України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму» від 16 січня 2014 р. № 729-VII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/lf3nt01a?an=2> (дата звернення: 10.07.2022).

124. Кондратов Д. Ю. Відмежування втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність (ст. 304 КК України) від суміжних складів злочинів. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 53–62.

125. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.03.2022).

126. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2018. 227 с.

127. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС ; Ліра ЛТД, 2005. 252 с.

128. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина загальна : курс лекцій для студентів вищ. навч. закладів. К. : Наукова думка, 1996. 336 с.

129. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. К. : Атіка, 2008. 352 с.

130. Костенко О., Ландіна-Виговська А. Поняття об'єкта злочину : дискусію варто продовжити. *Право України*. 2008. № 4. С. 101–105.

131. Костенко О. М. Роль доктрини в кримінальному праві. *Законодавство України: проблеми та перспективирозвитку : матеріали*

міжвузівської наукової студентської конференції (30 січня – 2 лютого 2000 р.). Косів, 2000. Вип. 1 С. 27–28.

132. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений : учебн. пособ. Х. : Юридический институт, 1979. 72 с.

133. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 5-те вид., переробл. та допов. К. : Атіка, 2009. 408 с.

134. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський та ін. ; за ред. П. С. Матишевського та ін. К. : Юрінком-Інтер, 1997. 346 с.

135. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / В. О. Кузнецов, М. П. Стрельбицький, В. К. Гіжевський. К. : Істина, 2005. 380 с.

136. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. станом на вересень 2011 р. К. : Центр учбової літератури, 2012. 320 с. URL: http://pidruchniki.com/13140120/pravo/obyektivna_storona_skladu_zlochynu#864 (дата звернення: 06.03.2022).

137. Кримінальне право України : Особлива частина : підручник / Ю. Баулін, В. Борисов, В. Тютюгін та ін. ; за ред. проф. В. Тація, В. Борисова, В. Тютюгіна. 5-те вид. перероб. і доп. Харків, 2015. 680 с.

138. Кримінальне право України : Особлива частина : навч. посіб / Волкотруб С. Г. та ін. ; за ред. О. М. Омельчука. Київ : Алерта, 2010. 496 с.

139. Кримінальний кодекс Великого Герцогства Люксембург (1879 р., змінений 2018 р.). URL: <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/16> (дата звернення: 06.03.2022).

140. Кримінальний кодекс Угорщини (станом на 2012 рік). URL: <https://www.legislationline.org/documents/section/criminalcodes/country/25/Holy%20See/show> (дата звернення: 01.08.2019).

141. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 06.03.2022).
142. Кримінальний кодекс Хорватії (станом на 2011 рік). URL: <https://www.legislationline.org/documents/section/criminalcodes/country/37/Canada/show> (дата звернення: 01.08.2019).
143. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в советском уголовном праве : учеб. пособ. Ярославль : ЯрГУ, 1977. 83 с.
144. Кудрявцев В. В. Кримінально-правова охорона осіб, що є носіями судової влади, за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Одеса, 2006. 205 с.
145. Кузьмін С. А., Горай О. С., Мельник В. І. Діяння: проблемні питання розмежування форм в аспекті удосконалення термінологічного апарату вітчизняного кримінального права. *Часопис Київського університету права*. № 1. 2021. С. 312–315.
146. Кульчицький С. В. Тоталітаризм. Енциклопедія історії України : в 10 т. Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. Т. 10 (Т-Я). 784 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Totalitaryzm>
147. Курсь руссаго уголовного права Н. С. Таганцева, профессора С.-Петербургскаго университета. Часть общая. Книга 1-я. Учение о преступлении. СПб., 1874. 292 с.
148. Курс уголовного права : в 5 т. / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва : Зерцало, 1999–2002. Т. 5. 2002. 512 с.
149. Куц В. Сучасні уявлення щодо змісту окремих об'єктивних ознак складу злочину. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2(14). С. 102–108.
150. Куц В., Бондаренко О. Зміст вини у злочинах з формальним складом. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3. С. 36–40.
151. Кучер В. І. Кримінально-правові проблеми вчинення злочинів способом особливо жорстокого поводження : монографія. Київ : Азимут-Україна, 2004. 120 с.

152. Ландіна А. В. Інформаційна безпека як об'єкт злочину. *Правова держава*. Випуск 27. 2016. С. 354–361.
153. Лаба С. В., Скрекля Л. І. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Наше право*. № 1. 2020. С. 159–164 (авторський внесок здобувача – 95 %).
154. Лаба С. В. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Наше право*. № 2. 2020. С. 112–118.
155. Laba Svyatoslav. The object of propaganda of communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 3. 2021. С. 146–150.
156. Лаба С. В. Комуністична символіка як предмет складу злочину, передбаченого ст. 436-1 Кримінального кодексу України. *Європейські перспективи*. № 1. 2022. С. 100–106.
157. Лаба С. В. Нацистська символіка як предмет складу злочину, передбаченого ст. 436-1 Кримінального кодексу України (подано до друку). *Наше право*. 2022. № 1. С. 84–88.
158. Лаба С. В. Об'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Право UA*. № 2. 2022. С. 38–44.
159. Лаба С. В. Суб'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарного режиму. *Право і суспільство*. № 4. 2022. С. 362–366.
160. Лаба С. В. Особливості призначення покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Європейські перспективи*. 2023. № 1. С. 153–157.
161. Лаба С. В., Скрекля Л. І. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Сучасні напрями розвитку економіки*,

підприємництва, технологій та їх правового забезпечення : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18–19 червня 2020 р., м. Львів). Львів : Львівський торговельно-економічний університет, 2020. С. 307–308 (авторський внесок здобувача – 95 %).

162. Лаба С. В. Порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів у зарубіжному кримінальному законодавстві. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів* : міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 31 липня–1 серпня 2020 р.). Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2020. С. 90–94.

163. Лаба С. В. Міжнародно-правові стандарти регламентації відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 7–8 серпня 2020 р.). Одеса : Причорноморська фундація права, 2020. С. 43–45.

164. Лаба С. В. Безпосередній об'єкт складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції* : збірник матеріалів Всеукраїнської конференції (26 березня 2021 року) ; Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ, 2021. С. 166–169.

165. Лаба С. В. Символіка комуністичного тоталітарного режиму як предмет складу злочину, передбаченого ст. 436-1 Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір* : матеріали Міжнародної конференції (29 жовтня 2021 року) ; Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів, 2021. С. 129–132.

166. Лаба С. В. Особливості призначення покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя : матеріали XII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Львів, 28–29 грудня 2022 р.)*. Львів : Львівський торговельно-економічний університет, 2022. С. 90–93.

167. Лемеха Р. І. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 436-1 Кримінального кодексу України. *Європейські перспективи*. 2023. № 1. С. 110–114.

168. Лемеха Р. І. Комуністична символіка як предмет складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-1 Кримінального кодексу України. *Право.иа*. 2022. № 4. С. 91–95.

169. Lerner W. A history of socialism and communism in modern times: theorists, activists, and humanists. Englewood Cliffs, New York : Prentice Hall, 1993. 254 p.

170. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. М. : НОРМА, 1998. 296 с.

171. Ліщинська О. А. Активність деструктивних тоталітарних організацій, як загроза національній безпеці України. *Психологічні аспекти національної безпеки : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (22–23 березня 2007 р.)* / відп. за вип. М. Й. Варій. Львів, 2007. С. 121–125.

172. Ліщинська О. А. Соціально-психологічні механізми поширення деструктивних ідеологій. *Особистість в екстремальних умовах : збірник статей VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (20 травня 2015 р., м. Львів)*. Львів : ЛДУ БЖД, 2015. С. 415–419.

173. Loin 90-615 du 13 juillet 1990 tendant à réprimer tout acte raciste, anti-Semite ou xénophobe. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000532990&dateTexte=&categorieLien=id> (дата звернення: 06.03.2022).

174. Люблянские рекомендации по интеграции разнообразных обществ. Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе. Ноябрь 2012 г. 86 с. URL : <https://www.osce.org/ru/hcnm/111071?download=true> (дата звернення: 06.03.2022).

175. Львівського студента засудили за пропаганду комунізму : суд постановив знищити його партквиток. URL: <https://ukranews.com/ua/news/496526-lvivskogo-studenta-zasudyly-za-propagandu-komunizmu-sud-postanovyv-znyshhyty-yogo-partkvytok> (дата звернення: 06.03.2022).

176. Левицький В. В. Концепції фашизму. *Наукові записки НаУКМА*. 2016 р. Том 179. С. 23–27.

177. Майборода О. Ідеологічні засади нацистської політики в національному питанні : тези доповіді. URL: kby.kiev.ua/komitet/conference/Majboroda.pdf. (дата звернення 06.03.2022).

178. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 304 с.

179. Мамонтова Е. Символічний комплекс атрибуції державного суверенітету. *Політичний менеджмент*. № 1. 2011. С. 17–24.

180. Масенко Л. Т. Концепт єдності в мові радянського тоталітаризму. *Наукові записки НаУКМА*. Том 189. 2016. С. 3–6.

181. Маєвська А. А. Злочини проти людяності : міжнародно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 182 с.

182. Мирошніченко Н. А. Конструкція складу злочину та її значення для кваліфікації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. С. 841–844.

183. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105 (дата звернення: 06.03.2022).

184. Мостепанюк Л. О., Павловська А. А. Стаття 436-1 Кримінального кодексу України: аналіз складу злочину. *Митна справа*. Спеціальний випуск. 2013. С. 299–303.
185. Мохончук С. М. Злочини проти миру та безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві і законі : монографія. Харків : Право, 2013. 528 с.
186. Мохончук С. М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08, 12.00.11. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 39 с.
187. Мошняга Л. В. Зарубіжний досвід криміналізації злочинів проти конституційних основ національної безпеки на прикладі Кримінальних кодексів Азербайджанської республіки, Республіки Вірменія, Республіки Казахстан та Грузії. *Кримінальне право*. С. 87–93.
188. Музика А. А. Категорія «кваліфікація злочину» та інші суміжні категорії в аспекті формулювання тем дисертаційних досліджень. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1 (17). С. 161–163.
189. Мурат Вурал проти Туреччини : Рішення Європейського суду з прав людини від 21 жовтня 2014 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22 : \[%22001-147284%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22 : [%22001-147284%22]}) (дата звернення: 06.03.2022).
190. Навроцький В. О. Кримінальне законодавство зарубіжних держав: питання Особливої частини. Львів : юридичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка, 1999. 56 с.
191. Навроцький В. О. Кримінально-правова кваліфікація : конспект лекцій зі спеціального курсу. *Життя і право*. 2004. № 11. С. 36–63.
192. Навроцький В. О., Брич Л. П. Ознаки посадової особи та кваліфікація господарських злочинів, вчинених нею. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 1. С. 58–62.

193. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник. К. : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
194. Навроцький В. Поняття та ознаки міжнародних злочинів. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Вип. 38. 2003. С. 437–444.
195. Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.) : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 260 с.
196. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., перероб. та доп. / П. С. Матишевський, Є. В. Фесенко, С. Д. Шапченко та ін. ; за заг. ред. С. С. Яценка. К. : А.С.К., 2005. 848 с.
197. Negationism Lawof 23 Mar. 1995 (as amended in 1999). URL: <http://www.ejwiki.org/wiki> (дата звернення: 06.03.2022).
198. Нерсесян А. С. Проблеми визначення об'єкта злочинів проти прав інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 1. С. 151–156.
199. Нерсесянц В.С. Философия права : учебник для вузов. М. : Издательская группа Информ-норма, 1997. 652 с.
200. Новий словник української мови : в 3 т. ; уклад. В. Яремко, О. Сліпушко. К. : Аконіт, 2003. Т. 3. 928 с.
201. Огородникова Н. В. Санкции за имущественный преступления. Виды, обоснованность, построение : автореф. дисс. на соискан. учен. степ. канд. юрид. наук : 12.00.08. Саратов, 1991. 17 с.
202. Окрема думка судді Конституційного Суду України Колісника В. П. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»

від 16 червня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd09d710-19#Text> (дата звернення: 06.03.2022).

203. Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О. О. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb09d710-19> (дата звернення: 06.03.2022).

204. О контроле конституционности некоторых положений, касающихся запрещения коммунистической символики и пропаганды тоталитарных идеологий (Обращение № 33а/2012) : Постановление Конституционного Суда Республики Молдова от 04.06.2013 г. URL: <http://lex.justice.md/ru/349032/> (дата звернення: 06.03.2022).

205. Organisationsbuch der NSDAP : 3 auflage / herausgeber Der Reichsorganisationsleiter der NSDAP, dr. Robert Ley. München : Zentralverlag der NSDAP, 1937. XXXI, 556 s.

206. Орлеан А. М. Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. X. : Національний ун-т внутрішніх справ, 2003. 225с.

207. Орловська Н. А. Проблемні питання побудови кримінально-правових санкцій в контексті впливу на неповнолітніх правопорушників. *Часопис академії адвокатури*. № 9 (4' 2010). С. 7–17.

208. Охман О. В. Характеристика суб'єкта злочину за кримінальним законодавством України. URL: <http://www.univer.km.ua/visnyk/1084.pdf> (дата звернення: 06.03.2022).

209. Пам'ятники Сталіну, культ «перемоги» та нові сорти спирту, – задзеркальна реальність ОРДЛО. Інформаційне агентство «Вчасно». URL:

<https://vchasnoua.com/articles/69334-pamiatnyky-stalinu-kult-peremohy-ta-novisorty-spyrtu-zadzerkalna-realist-ordlo> (дата звернення: 06.03.2022).

210. Punishment for Holocaust Denial Incorporated in Czech Law. Permanent Representation of the Czech Republic to the European Union. URL: <https://www.mzv.cz/old/wwwo/default.asp?id=46561&ido=13925&idj=2&amb=3> (дата звернення: 06.03.2022).

211. Панчак О. Правила призначення покарання: система чи безсистемність. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Випуск 60. С. 260–269 (дата звернення: 06.03.2022).

212. Панчак О. Г. Закономірності розвитку кримінального закону та права України. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 17. С. 53–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2015_17_9 (дата звернення: 06.03.2022).

213. Пояснювальна записка до проекту Постанови Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визначення існуючого в Російській Федерації політичного режиму як рашизму та засудження його ідеологічних засад і суспільних практик як тоталітарних та людоненависницьких» від 13 березня 2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41531>

214. «Парк радянського періоду». У Києві створюють місце для пам'ятників минулої епохи. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28557015.html> (дата звернення: 06.03.2022).

215. Переміщення. Синоніми. URL: <https://jak.koshachek.com/articles/peremishhennja-peremishhennja-sinonimi.html> (дата звернення: 06.03.2022).

216. Перінчик проти Швейцарії «Perincekv. Switzerland». URL: <https://cedem.org.ua/library/perinчек-proty-shvejtsariyi-vp-perincek-v-switzerland/> (дата звернення: 06.03.2022).

217. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 1 : Чары Платона ; пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. М. : Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. 448 с.

218. Пехник А. В. Поняття, типологія та причини виникнення тоталітаризму : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 23.00.04. Одеська державна юридична академія. Одеса, 2000. 18 с.

219. Пивоварова А. А. Эффективность санкции уголовно-правовой нормы. *Уголовно-правовой запрет и его эффективность в борьбе с современной преступностью : сб. науч. тр.*; под ред. д-ра юрид. наук, проф. Н. А. Лопашенко. Саратов : Саратов. центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции : Сателлит, 2008. С. 128–135.

220. Пилипенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Северодонецьк, 2008. 228 с.

221. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. М., 1961. 666 с.

222. Письменський Є. О. Кримінально-правова охорона національної та історичної пам'яті: плутаний шлях законодавця. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 253–271.

223. Питання Комісії з питань правової реформи : Указ Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949>

224. Поповичук В. О. Визначення категорії «злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 320–323.

225. Постанова Голопристанського районного суду Херсонської області від 25 серпня 2019 р. Справа № 654/2740/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83782076> (дата звернення? 04.11.2021).

226. Постанова Жовтневого районного суду Миколаївської області від 17 вересня 2020 р. Справа № 477/1391/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91614909> (дата звернення: 04.11.2021).

227. Постанова Іллічівського міського суду Одеської області від 2 червня 2020 р. Справа № 501/1691/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89805330> (дата звернення: 04.11.2021).

228. Постанова Кам'янсько-Дніпровського районного суду Запорізької області від 28 серпня 2018 р. № 318/1742/18. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/76165780/> (дата звернення: 04.11.2021).

229. Постанова Роменського міськрайонного суду Сумської області від 9 червня 2022 р. Справа № 585/1057/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104704908> (дата звернення: 04.11.2022).

230. Постанова Славутського міськрайонного суду Хмельницької області від 16 травня 2019 р. Справа № 682/1503/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81780505> (дата звернення: 04.11.2021).

231. Постанова Токмацького районного суду Запорізької області від 19 серпня 2021 р. Справа № 328/2187/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99078406> (дата звернення: 04.11.2021).

232. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму» від 28 січня 2014 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GG34600A.html (дата звернення: 04.11.2021).

233. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/jh2az00i?an=3> (дата звернення: 04.11.2021).

234. Прапор Третього Рейху. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80_%D0%A2%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%A0%D0%B5%D0%B9%D1%85%D1%83 (дата звернення: 04.11.2021).

235. Про безпеку публічних, розважальних та святкових заходів : Закон Литовської Республіки від 20 червня 2013 р. URL: <http://likumi.lv/doc.php?id=111963> (дата звернення: 04.11.2021).

236. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України : Закон України від 28 січня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/732-18#Text> (дата звернення: 04.11.2021).

237. Про внесення зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки : Закон України від 16 травня 2017 р. № 2031-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2031-19#Text> (дата звернення: 04.11.2021).

238. Про внесення змін до деяких Законів України щодо відповідальності за пропаганду фашизму, нацизму, комунізму, сексизму та інших тоталітарних політичних течій, що обмежують свободу людини : Проект Закону України від 19 березня 2010 року за № 4745-1. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF3NT01I.html (дата звернення: 07.09.2022).

239. Про внесення змін до деяких кодексів України (щодо відповідальності за пропаганду нацизму і фашизму) : Проект Закону України від 22 лютого 2011 року за № 8149. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/LF6AD00A.html (дата звернення: 07.09.2022).

240. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму : Закон

України від 28 січня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-18#n5> (втратив чинність) (дата звернення: 07.09.2022).

241. Про Голодомор 1932–1933 років в Україні : Закон України від 28 листопада 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text> (дата звернення: 07.09.2022).

242. Про державний кордон України : Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1777-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text> (дата звернення: 07.09.2022).

243. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17 жовтня 2012 р. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12#Text> (дата звернення: 07.09.2022).

244. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16 листопада 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text> (дата звернення: 07.09.2022).

245. Про заборону реабілітації та героїзації фашистських колабораціоністів 1933–1945 рр. : Проект Закону України від 15 січня 2009 № 3618. URL: http://lib.rada.gov.ua/DocDescription?doc_id=151942 (дата звернення: 07.09.2022).

246. Про заборону пропаганди фашизму та нацизму в Україні : Проект Закону України від 12 листопада 2009 р. № 5247-1. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF41R01A.html (дата звернення: 07.09.2022).

247. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 9 квітня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#n73> (дата звернення: 07.09.2022).

248. Про затвердження Правового висновку Комісії з питань дотримання Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону

пропаганди їхньої символіки : Наказ Міністерства юстиції України від 23.07.2015 р. № 1312/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1312323-15#Text> (дата звернення: 07.09.2022).

249. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (дата звернення: 07.09.2022).

250. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 7 квітня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (дата звернення: 07.09.2022).

251. Проект Кримінального кодексу України станом на 30 грудня 2022 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/12/30/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-30-12-2022.pdf> (дата звернення: 07.09.2022).

252. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/print> (дата звернення: 07.09.2022).

253. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квітня 1999р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 07.09.2022).

254. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 07.09.2022).

255. Про основний символ радянської епохи – зірку. *Сіверщина – Всеукраїнський незалежний недійний простір*. URL: <https://velur.kiev.ua/5-kinseva-zirka/> (дата звернення: 07.09.2022).

256. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09 (дата звернення: 07.09.2022).

257. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text> (втратила чинність) (дата звернення: 07.09.2022).

258. Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років : Закон України від 9 квітня 2015 р. № 315-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text> (дата звернення: 07.09.2022).

259. Про членів сімей зрадників Батьківщини : Постанова ДКО від 24 червня 1942 р. № ГОКО-192сс. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1118/17/> (дата звернення: 07.09.2022).

260. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за окремі різновиди пропаганди. *Деструктивна пропаганда : шляхи протидії та проблеми відповідальності : матеріали наук.-практ. конф. (21 трав. 2015 р., м. Київ)*. Київ, 2015. С. 154–156.

261. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Х., 2002. 204 с.

262. Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України (Заява № 33014/05) : Рішення Європейського суду з прав людини від 5 травня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_807#Text (дата звернення: 07.09.2022).

263. Резнік Ю. С. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в міжнародному кримінальному праві. *Альманах міжнародного права*. 2018. Вип. 19. С. 83–90.

264. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заходів з ліквідації спадку колишніх комуністичних тоталітарних систем від

27 червня 1996 р. № 1096. URL : <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16507&lang=en> (дата звернення: 07.09.2022).

265. Резолюція ПАРС із вживання заходів з метою викриття комуністичних тоталітарних систем. URL: <https://helsinki.org.ua/2010/03/rezolyutsiya-pare-iz-vzhyvannya-zahodiv-z-metoyu-vykryttya-komunistychnyh-totalitarnyh-system/> (дата звернення: 07.09.2022).

266. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо необхідності міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів від 26 січня 2006 р. № 1481. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17403&lang=en> (дата звернення: 07.09.2022).

267. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо боротьби з відродженням нацистської ідеології від 12 квітня 2006 р. № 1495. URL: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17427&lang=en> (дата звернення: 07.09.2022).

268. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо ставлення до пам'ятників, які мають суперечливу історичну інтерпретацію у державах-членах Ради Європи від 29 січня 2009 р. № 1652. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17713&lang=en>. (дата звернення: 07.09.2022).

269. Резолюція Європейського Парламенту в пам'ять про Голодомор – штучний голод в Україні 1932–1933 років від 23 жовтня 2008 р. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2008-0523&language=EN> (дата звернення: 07.09.2022).

270. Резолюція Європейського Парламенту щодо європейської свідомості та тоталітаризму від 2 квітня 2009 р. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0213+0+DOC+XML+V0//EN> (дата звернення: 07.09.2022).

271. Резолюція Парламентської Асамблеї ОБСЄ «Воз'єднання розділеної Європи: забезпечення прав людини та громадянських свобод у регіоні ОБСЄ в XXI столітті». URL: <https://www.oscepa.org/documents/all-documents/annual-sessions/2009-vilnius/declaration-6/261-2009-vilniusdeclaration-eng/file> (дата звернення: 07.09.2022).

272. Реймон А. Демократия и тоталитаризм / перевод с французского Г. И. Семенова. Москва : Текст, 1993. 303 с.

273. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. Справа № 1-33/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 07.09.2022).

274. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 139 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) указів Президії Верховної Ради України «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України» і «Про заборону діяльності Компартії України» (справа про укази Президії Верховної Ради України щодо Компартії України, зареєстрованої 22 липня 1991 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-01> (дата звернення: 07.09.2022).

275. Розумюк В. М. Нацистська доктрина зовнішньої політики. *Проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць*; наук. ред. Канцелярук Б. та ін. К. : КиМУ, 2013. Вип. 6. С. 297–309.

276. Романюк І. М. Кримінально-правова характеристика злочинів, що посягають на інтелектуальну власність в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 238 с.

277. Романюк Б. В., Бантишев О. Ф. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : монографія. Київ : Крок, 2018. 234 с.
278. Рубашенко М. А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України : монографія. Харків : Право, 2016. 286 с.
279. Рубцов В. В. Кримінальна відповідальність за порушення, допущені в ході експертної діяльності : дис. ... канд.юрид. наук : 12.00.08. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016.
280. Рудич Ф. М. Розділ I Політичний режим, політичний клас: специфіка формування, тенденції розвитку. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rudych_politychnyi-1.pdf (дата звернення: 07.12.2022).
281. Рябенко С., Когут А. Європейські законодавчі практики декомунізації: висновки для України. Аналітичний звіт. Львів : Часопис, 2017. 52 с.
282. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08. К., 2007. 36 с.
283. Самуляк О. В. Проблеми ідентифікації Інтернет-ЗМК. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2012. Т. 47. С. 44–46.
284. Севрюков В. В., Полегенька О. Р. Наукові та практичні погляди щодо визначення суб'єкта злочину у кримінальному праві України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 289–293.
285. Сердега Р. Л. Семантичний аналіз ідеологем суспільно-політичної сфери (нацизм, націоналізм, расизм, фашизм, шовінізм). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/46589103.pdf> (дата звернення: 07.09.2022).
286. Символи ненависті : довідник. К. : Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2021. 47 с.

287. Сич О. М. Сучасний український націоналізм : політологічні аспекти трансформації парадигми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 23.00.01. Київ, 2020. 38 с.

288. Словник української мови. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%86%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0> (дата звернення: 10.01.2023).

289. Словник української мови у 20 томах. URL: <https://slovnyk.me/dict/newsum> (дата звернення: 10.01.2023).

290. Словник української мови : в 11 т. К. : Наук. думка, 1974. Т. V. 840 с.

291. Соболев П. І. Радянський тоталітаризм в Україні: роки колективізації і голоду (1929–1933). Суми : Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», ТОВ, 2010. 368 с.

292. Sozanskyu T., Krasnytskyi I., Lutsyk V., Yaremko G., Tuz N. International practice of legal support of cyber security of the country. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Volume 23. Issue 2. URL: <https://www.abacademies.org/articles/international-practice-of-legal-support-of-cyber-security-of-the-country-9137.html>

293. Созанський Т. І. Проблемні аспекти кримінально-правової характеристики злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Івано-Франківськ, 2020. Вип. 53. С. 181–200.

294. Созанський Т. І., Яремко Г. З. Кримінально-правова протидія пропаганді російському нацистському тоталітарному режиму. *Європейські перспективи*. № 1. 2023. С. 47–52.

295. Соловйова А. М. Суб'єкт злочину та суб'єктивна сторона складу злочину примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. *Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. К. : Ін-т держави і права НАН України, 2002. Вип. 17. 548 с.

296. Солонина Є. Жертви Голодомору : 4 мільйони – чи понад. *Політика*. 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28965541.html>
297. Сосніна О. В. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 256 с.
298. Список обвинувачених Нюрнборського процесу. Матеріал з вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 10.01.2023).
299. Спільний проміжний висновок щодо Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Ухвалено Венеціанською комісією на 105 пленарному засіданні. Венеція, 18–19 грудня 2015 р. 31 с.
300. Спільний проміжний висновок Венеціанської комісії щодо Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 21 грудня 2015 р. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)041-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)041-ukr) (дата звернення: 10.01.2023).
301. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення за результатами їх досудового розслідування за 2017–2022 рр. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення: 10.03.2023).
302. Статистичний бюлетень «Адміністративні правопорушення в Україні». URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm (дата звернення: 10.01.2023).
303. Стиранка М. В. Кримінально-правова характеристика сепаратизму в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 081 Право. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 257 с.

304. Строган А. Ю. Склад злочину як підстава кримінальної відповідальності : навч. посіб. К. : Атіка, 2007. 424 с.
305. Сухонос В. В., Білокінь Р. М., Сухонос В. В. (мол.). Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за заг. ред. докт. юрид. наук. проф. В. В. Сухоноса. Суми : ПФ «Видавництво «Університетська книга», 2020. 672 с.
306. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : монографія / Нац. юрид. ун-тет ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2016. 256 с.
307. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навчальний посібник. Х. : УкрЮА, 1994. 76 с.
308. Тацій В. Я., Грошевий Ю. М. Проблеми зближення європейських правових систем як умова гармонізації законодавства України. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом* : матеріали науково-практичної конференції. К., 1998. С. 53–54.
309. Терлецька І. Сутність сталінізму : історіографічне переосмислення в сучасній Україні і Росії. 2011. С. 32–248.
310. Тіцька Л. І. Караність злочинів, ознакою складів яких є жорстокість. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 1. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-1/12tliyez.pdf>
311. Тлумачний словник-довідник історико-культурологічної термінології : новий словник іншомовних слів / укл. О. М. Сліпушко. К. : Аконт, 2007. 848 с. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%CD%E0%F6%E8%E7%EC> (дата звернення: 0.01.2023).
312. Тлумачний словник-довідник історико-культурологічної термінології для підготовки вітчизняних студентів до семінарських занять / упоряд. О. В. Чернуха, В. А. Альков, І. Ю. Робак. Харків : ХНМУ, 2020. 32 с.

313. Товт Ю. Кримінальна відповідальність за порушення встановленого порядку обігу лікарських засобів в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Львів, 2021. 244 с.

314. Торош С. О. Злочини проти людства та правові механізми їх врегулювання. *Теорія і практика конституціоналізму : український та зарубіжний досвід : матеріали першої науково-практичної конференції (30 квітня 2015 року, Львів)*; Національний університет «Львівська політехніка», Навчально-науковий інститут права та психології. Львів, 2015. С. 134–139.

315. Трикоз Е. Н. Преступления против мира и безопасности человечества : сравнительный и международно-правовой аспекты. М. : Юрлитинформ, 2007. 512 с.

316. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія. Київ : Атіка, 2003. 144 с.

317. Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 29–40.

318. Турлова Ю. Проблеми пеналізації злочинів проти довкілля в Україні. *Національний юридический журнал: теорія и практика*. 2015. Березень. С. 124–129.

319. Уголовное право России. Общая часть. 3-е изд., с изм. и доп. / В. С. Комиссаров, Н. А. Лопашенко, А. В. Наумов и др. ; под ред. А. И. Рарога. М. : Эксмо, 2009. 496 с.

320. Уголовное право Украины. Особенная часть / под ред. Е. Стрельцова. Харьков : Одиссей, 2009. 544 с.

321. Уголовное право. Общая часть : учебник. 4-е изд., перераб. / А. А. Герцензон, М. М. Исаев, А. А. Пионтковский, Б. С. Утевский ; науч. ред. В. Д. Меньшагин. М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 575 с.

322. Уголовный кодекс Испании ; под редакцией и с предисловием доктора юридических наук, профессора Н. Ф. Кузнецовой и доктора юридических наук, профессора Ф. М. Решетникова. М. : Издательство «Зерцало», 1998. 218 с.

323. Уголовный закон Латвийской Республики / адапт. пер. с лат., науч. ред. и вступ. ст. А. И. Лукашова и Э. А. Саркисовой. Мн. : «Тесей» , 1999. 176 с.

324. Уголовный кодекс Литовской Республики / науч. ред. В. Павилонис; предисл. Н. И. Мацнева; пер. с лит. В. П. Казанскене. СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. 470 с.

325. Уголовный кодекс Республики Польша / пер. с польск. Барилевич Д. А. и др. ; адапт. пер. и науч. ред. Э. А. Саркисова, А. И. Лукашов ; подобщ. ред. Н. Ф. Кузнецовой. Мн. : Тесей, 1998. 128 с.

326. Уголовный кодекс ФРГ / пер. с нем. М. : Издательство «Зерцало», 2000. 208 с.

327. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / П. С. Берзін та ін. ; за заг. ред. В. Навроцького. К. : ЮрінкомІнтер, 2013. 711 с.

328. Усенко І. Б., Ромінський Є. В. Висновок щодо Закону України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму» від 16 січня 2014 року № 729-VII. *Інформаційний портал Харківської правозахисної групи*. URL: <http://www.khpg.org/index.php?id=1390831618> (дата звернення: 10.01.2023).

329. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. 264 с.

330. Ус О. В. Кваліфікація злочину за ознаками об'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск 47. Том 3. С. 101–106.

331. Ус О. В. Кваліфікація злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 49. Том 2. 2108. С. 130–136.

332. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. 368 с.
333. Феоктистова О. А. Тоталітаризм : проблема типології і визначення меж у соціальній філософії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Філософія. Політологія.* 2000. № 32. С. 43–45.
334. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів їх охорони : монографія. К. : Атіка, 2004. 280 с.
335. Фесенко Є. В. Системний підхід як метод моделювання конструктивних ознак кримінально-правових інститутів. *Вісник Академії адвокатури України.* Том 12. Число 2 (33). 2015. С. 88–96.
336. Фесенко Є. В. Кримінально-правовий захист здоров'я населення (коментар законодавства та судової практики). К. : Істина, 2001. 192 с.
337. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину. *Право України.* 1999. № 6. С. 75–78.
338. Фігель Ю. О., Скрекля Л. І., Санагурська Г. М. Права людини : різногалузеві теоретичні та практичні аспекти : монографія. Львів : видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2018. 264 с.
339. Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2005. 232 с.
340. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
341. Фільмштейн Л. М. Осудність – як передумова кримінальної відповідальності. *Наукові записки.* Випуск 16. 2014. С. 50–54.
342. Friedrich C., Brzezinski Z. Totalitarian Dictatorship and Autocracy. URL: <http://ahr.oxfordjournals.org/content/63/2/367.extract>

343. Фромм Э. Бегство от свободы ; пер. с англ. Г. Ф. Швейника. М. : «Прогресс», 1990. 272 с.
344. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. 504 с.
345. Хавронюк М. І., Дудоров О. О. Кримінальне право : навчальний посібник. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
346. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 1998. 25 с.
347. Хавронюк М. І. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 298–347.
348. Харазашвили Б. В. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве. Тбилиси : Цодна, 1963. 285 с.
349. Хаустова М. Многообразие правовых систем современности. *Legeasiviata*. 2014. № 5/3. С. 122–128.
350. Хилюк С. В. Развитие науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання особливої частини) : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2007. 304 с.
351. Хохлова І. В., Шем'яков О. П. Кримінальне право України (Загальна частина) : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. Донецьк : Норд-Прес, 2005. 217 с.
352. Чабанна М. В. Дослідження сутнісних рис тоталітарного режиму та зіставлення його різновидів у межах теорії тоталітаризму. *Наукові записки*. Том 69. С.11–16.
353. Чабанна М. В. Авторитаризм і тоталітаризм. Уявна подібність та сутнісна різниця. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С.83–92.
354. Чорней С. В. Поняття суб'єкта злочину. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 618. С. 125–128. URL:

<http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/618/23.pdf> (дата звернення: 10.01.2023).

355. Чугуников І. І. Об'єкт злочину як підстава для побудови системи Особливої частини Кримінального кодексу України. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2010. С. 389–406.

356. Шабанов М. О. Сучасні політичні режими : концептуальні засади та практичний вимір : навч. посіб. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2022. 143 с.

357. Шамара А. В. Система преступлений против мира и безопасности человечества в уголовном законодательстве Украины – их классификация в теории уголовного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 11(2). С. 80–83.

358. Шведа Ю.Р. Політичні партії. Енциклопедичний словник. Львів : Астролябія, 2005. 488 с.

359. Шопіна Ю. О. Об'єктивна сторона злочинів передбачених статтями 131, 132, 134, 139–145 Кримінального кодексу України. *Підприємництво, господарство, право*. № 5. 2020. С. 288–293.

360. Shablysty Volodymyr, Rufanova Viktoriia, Spilnyk Serhiy, Sydorenko Nataliia, Mozol Stanislav. Conflict-related sexual violence as a threat to peace and security of the world. *Amazonia Investiga*. Volume 11. Issue 53 : May, 2022. Page 220–226.

361. Юридична енциклопедія : в 6 томах / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голов. редкол.) та ін. К. : Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А–Г.

362. Ярмыш Н. Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики). Харьков : Основа, 1999. 68 с.

363. Ясінь І. М. Родовий та безпосередній об'єкти складу незаконного збагачення (ст. 368-2 КК України). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 3. 2013. С. 369–379.

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати анкетування працівників правоохоронних органів і суддів

АНКЕТА для проведення соціологічного опитування працівників правоохоронних органів і суддів з питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів (250 осіб)

На кафедрі кримінального права і криминології факультету №1 ПФПНП Львівського державного університету внутрішніх справ у межах дослідження кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів розроблено анкету.

З огляду на Ваш досвід роботи, запрошуємо Вас взяти участь у вивченні питань, пов'язаних із тематикою дисертаційної роботи. Будь ласка, зазначте варіант відповіді, який найбільшою мірою відображає Ваше ставлення до окресленої проблеми.

Анкетування анонімне. Гарантуємо конфіденційність Ваших відповідей. Результати опитування сприятимуть дослідженню. Заздалегідь вдячні!

Відомості про респондента

1. Місце Вашої роботи:

☐ Національна поліція	70 (28%)
☐ СБУ	60 (24%)

прокуратура 40 (16%)

суд 80 (32%)

2. Ваша посада:

слідчий 82 (33%)

оперуповноважений 48 (19%)

суддя 80 (32%)

прокурор 40 (16%)

3. Досвід роботи за спеціальністю:

від 1 до 5 років 60 (24%)

від 5 до 10 років 87 (35%)

понад 10 років 103 (41%)

4. Чи виправданою є криміналізація діяння, передбаченого ст. 436-1 КК України?

так 216 (86,4%)

ні 29 (11,6%)

важко відповісти 5 (2%)

5. Чи порушує конституційні права громадян (право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань) встановлення кримінально-правової заборони за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів?

так 34 (13,6%)

ні 166 (66,4%)

важко відповісти 0 (0%)

6. Чи охоплюється поняттям «символіка комуністичного тоталітарного режиму» георгіївська стрічка?

так 134 (53,5%)

☐ ні	111 (44,5%)
☐ важко відповісти	5 (2%)

7. Чи потрібно, на Вашу думку, внести зміни та доповнення у статтю, яка регламентує кримінальну відповідальність за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів?

☐ так	234 (94%)
☐ ні	16 (6%)
☐ важко відповісти	0 (0%)

8. Чи тотожні, на Вашу думку, поняття «поширення» та «публічне використання» символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів?

☐ так	132 (52,8%)
☐ ні	112 (44,8%)
☐ важко відповісти	6 (2,4%)

9. Чи слід розширити перелік символіки комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, який міститься у ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р.?

☐ так	145 (58%)
☐ ні	101 (40,4%)
☐ важко відповісти	4 (1,6%)

10. Чи доцільним буде застосування інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи за вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України?

☐ так	150 (60%)

☐ ні	89 (35,6%)
☐ важко відповісти	11 (4,4%)

11. З якою формою вини вчиняється злочин, який полягає у пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів?

☐ з прямим умислом	240 (96%)
☐ з непрямим умислом	0 (0%)
☐ умисна форма вини	10 (4%)
☐ необережна форма вини	0 (0%)

12. Чи натрапляли Ви на випадки притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, осіб, які молодші вісімнадцятирічного віку?

☐ так	0 (0%)
☐ ні	250 (100%)

13. Який мотив, на Ваш погляд, має особа, здійснюючи пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів?

☐ корисливий мотив	188 (75,2%)
☐ політичний мотив	48 (19,2%)
☐ ідеологічні спонування	14 (5,6%)
☐ будь-який інший мотив	0 (0%)

14. Чи стикалися Ви з помилками у кваліфікації злочинів, передбачених ст. 436-1 КК України?

☐ так	13 (5,2%)
☐ ні	237 (94,8%)

15. Чи обґрунтовано законодавцем визначені види та міри покарань за вчинення злочинів, які полягають у пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів?

☐ так	124 (49,6%)
☐ ні	126 (50,4%)

16. Як Ви вважаєте, який вид покарання є найбільш адекватний типовій суспільній небезпеці злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України?

☐ штраф	98 (39,2%)
☐ виправні чи громадські роботи	104 (41,6%)
☐ арешт	26 (10,4%)
☐ обмеження волі чи позбавлення волі	22 (8,8%)

Дякуємо за участь у дослідженні!

ЗВЕДЕНІ ДАНІ
за результатами анкетування працівників правоохоронних органів
і суддів з питань кримінальної відповідальності за пропаганду
комуністичного та нацистського тоталітарних режимів
(опитано 250 осіб)

У результаті анкетування працівників правоохоронних органів і суддів, спрямованого на дослідження кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, що проводилося впродовж 2021 р. (всього роздано 250 анкет, усі анкети повернуто), отримано такі статистичні дані:

№	Зміст запитання	Варіанти відповідей	Кількість осіб	Показник у %
1.	Де Ви працюєте?	Національна поліція	70	28%
		СБУ	60	24%
		Прокуратура	40	16%
		Суд	80	32%
2.	Ваша посада	Слідчий	82	33%
		Оперуповноважений	48	19 %
		Суддя	80	32%
		Прокурор	40	16 %
3.	Досвід роботи за спеціальністю	від 1 до 5 років	70	24 %
		від 5 до 10 років	59	35 %
		понад 10 років	53	41%
4.	Чи виправданою є криміналізація діяння, передбаченого ст. 436-1 КК України?	Так	216	86,4%
		Ні	29	11,6 %
		Важко відповісти	5	2%
5.	Чи порушує конституційні права громадян (право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань) встановлення кримінально-правової заборони за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів?	Так	34	13,6 %
		Ні	166	66,4 %
		Важко відповісти	0	0%

6.	Чи охоплюється поняттям «символіка комуністичного тоталітарного режиму» георгіївська стрічка?	Так	134	53,5 %
		Ні	111	44,5%
		Важко відповісти	5	2 %
7.	Чи потрібно, на Вашу думку, внести зміни та доповнення у статтю, яка регламентує кримінальну відповідальність за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів?	Так	234	94%
		Ні	16	6%
		Важко відповісти	0	0%
8.	Чи тотожні, на Вашу думку, поняття «поширення» та «публічне використання» символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів?	Так	132	52,8 %
		Ні	112	44,8%
		Важко відповісти	6	2,4%
9.	Чи слід розширити перелік символіки комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, який міститься у ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р.?	Так	145	58 %
		Ні	101	4,4 %
		Важко відповісти	4	1,6 %
10.	Чи доцільним буде застосування інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи за вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України?	Так	150	60 %
		Ні	89	35,6 %
		Важко відповісти	11	4,4 %
11.	З якою формою вини вчиняється злочин, який полягає у пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів?	Із прямим умислом	240	96 %
		З непрямым умислом	0	0 %
		Умисна форма вини	10	4 %
		Необережна форма вини	0	0%

12.	Чи натрапляли Ви на випадки притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, осіб, які молодші вісімнадцятирічного віку?	Так	0	0 %
		Ні	250	100%
13.	Який мотив, на Ваш погляд, має особа, здійснюючи пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів?	Корисливий мотив	188	75,2%
		Політичний мотив	48	19,2%
		Ідеологічні спонукання	14	5,6%
		Будь-який інший мотив	0	0%
14.	Чи стикалися Ви з помилками у кваліфікації злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України?	Так	13	5,2%
		Ні	237	94,8%
15.	Чи обґрунтовано законодавцем визначені види та міри покарань за вчинення злочинів, які полягають у пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів?	Так	124	49,6%
		Ні	126	50,4%
16.	Як Ви вважаєте, який вид покарання є найбільш адекватний типовій суспільній небезпеці злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України?	Штраф	98	39,2%
		Виправні чи громадські роботи	104	41,6%
		Арешт	26	10,4%
		Обмеження волі чи позбавлення волі	22	8,8%

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Проректор з наукової роботи Львівського
торговельно-економічного університету,
доктор економічних наук, професор**

Б.Б. Семак

2023 р.

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження Лаби Святослава Володимировича на тему «Кримінальна відповідальність за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів» у навчальний процес кафедри кримінального права та процесу ЛТЕУ

Експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

Голови: декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук, професора Котухи О.С.,

Членів комісії:

завідувача кафедри кримінального права та процесу, доктора юридичних наук, професора Щура Б.В., професора кафедри кримінального права та процесу, кандидата юридичних наук Федорова М.П., доцента кафедри кримінального права та процесу, кандидата юридичних наук, Сосніної О.В., розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», аспіранта кафедри кримінального права і криминології факультету №1 ІПФПНП Львівського державного університету внутрішніх справ за темою «Кримінальна відповідальність за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів».

Проаналізовано основні результати дослідження Лаби С.В., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Лаба С.В., Скrekля Л.І. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Наше право*. №1. 2020. С.159-164

2. Лаба С.В. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Наше право*. №2. 2020 р. С.112-118

3. Svyatoslav Laba. The object of propaganda of communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes. *Visegrad Journal on Human Rights*. №3. 2021. С.146-150

4. Лаба С.В. Комуністична символіка як предмет складу злочину, передбаченого ст.436-1 Кримінального кодексу України. *Європейські перспективи*. №1. 2022 р. С.100-106

5. Лаба С.В. Нацистська символіка як предмет складу злочину, передбаченого ст.436-1 Кримінального кодексу України. *Наше право*. 2022 р. №1. С.84-88

6. Лаба С.В. Об'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Право UA*. №2. 2022. С.38-44

7. Лаба С.В. Суб'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарного режиму. *Право і суспільство*. №4. 2022 р. С.362-366.

8. Лаба С.В. Особливості призначення покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Європейські перспективи*. 2023. №1. С.153-157.

9. Лаба С.В., Скрекля Л.І. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 18-19 червня 2020 р., м. Львів. Львівський торговельно-економічний університет. С.307-308.

10. Лаба С.В. Порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів у зарубіжному кримінальному законодавстві. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів*: міжнародна науково-практична конференція, м. Харків, 31 липня - 1 серпня 2020 р. - м. Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2020. С.90-94.

11. Лаба С.В. Міжнародно-правові стандарти регламентації відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Одеса, 7-8 серпня 2020 р. Причорноморська фундація права.

12. Лаба С.В. Безпосередній об'єкт складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів Всеукраїнської конференції, 26 березня 2021 року; кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту

права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів: СПОЛЮМ, 2021. С.166-169.

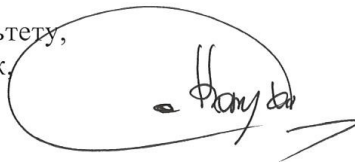
13.Лаба С.В. Символіка комуністичного тоталітарного режиму як предмет складу злочину, передбаченого ст.436-1 Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір*: матеріали Міжнародної конференції, 29 жовтня 2021 року; кафедра кримінального права і процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2021. С.129-132

14.Лаба С.В. Особливості призначення покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. XII Міжнародна науково-практична Інтернет конференція «Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя». Львівський торговельно-економічний університет. м. Львів, 28-29 грудня 2022 р. С.90-93.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що наукові праці Лаби С.В. містять науково обгрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Львівського торговельно-економічного університету, зокрема при викладанні навчальних дисциплін: «Кримінальне право», «Кримінологія» під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти освітніх ступенів бакалавр, магістр.

Голова комісії:

декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук,
професор

О.С. Котуха

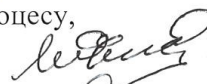
Члени комісії:

завідувач кафедри кримінального права та процесу,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
НАПрН України

Б.В. Щур

професор кафедри кримінального права та процесу,
кандидат юридичних наук

М.П. Федоров

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу

О.В. Сосніна

ДОВІДКА
про впровадження та апробацію результатів
дисертаційного дослідження Лаби Святослава Володимировича
на тему: «Кримінальна відповідальність за пропаганду комуністичного
та нацистського тоталітарних режимів»

Проблема кримінально-правової протидії пропаганді комуністичного та нацистського тоталітарних режимів в Україні назріла відносно недавно. А тому її вирішенню присвячено не так багато публікацій. Однак життя не стоїть на місці і ті питання, які вчора виглядали не як першочергові, сьогодні починають виглядати по новому. Питання кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, є надзвичайно важливим та актуальним, оскільки введення у КК України ст. 436-1 є першою вдалою спробою створення правового механізму кримінально-правової протидії пропаганді тоталітарних режимів в Україні.

Втім існує чимало проблем, які виникають при застосуванні норми, що регламентує кримінально-правову заборону пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Цілий ряд аспектів проблеми потребує нових підходів, багато з них виявилось взагалі недослідженими, на практиці їх невирішення веде до неоднозначних, суперечливих, незрозумілих рішень. Це обумовлюється недосконалою законодавчою регламентацією окремих положень ст. 436-1 КК України та помилками при кваліфікації. Тому, безсумнівно, важливим видається дослідження застосування цієї норми, об'єктивних і суб'єктивних ознак її складу.

Дисертаційне дослідження Лаби С.В. має практичне спрямування. Сформульовані у роботі висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані у практичній діяльності правоохоронних органів та суддів як рекомендації щодо кваліфікації відповідних злочинів. Особливе практичне значення у діяльності судів мають запропоновані автором підходи щодо розмежування відповідних посягань від суміжних складів кримінальних правопорушень, з'ясування об'єктивних та суб'єктивних ознак відповідного складу злочину, питання призначення покарання за вчинення пропаганди

комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Впровадження результатів дисертаційного дослідження Лаби С.В. у діяльність судів дозволить уникнути труднощів під час кваліфікації злочинів, передбачених ст.ст.436-1 Кримінального кодексу України, а також надасть можливість врахувати запропоновані пропозиції на практиці.

Голова Франківського районного суду м. Львова

С.М. Мартянова

01.05.2023р.

**Призначення покарання за вчинення злочину,
передбаченого ст.436-1 КК України**

№	Назва суду, дата прийняття судового рішення, номер рішення	Формула кваліфікації	Обтяжуючі обставини	Пом'якшуючі обставини	Призначення покарання
1.	Дрогобицький міськрайонний суд Львівської області. 24 червня 2022 р. Справа № 442/3257/22	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину.	3 роки позбавлення волі без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на один рік.
2.	Приморський районний суд м. Одеси 25 липня 2018 р. Справа № 522/8680/18	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	визнання своєї вини, щире каяття.	1 рік позбавлення волі без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на 1 рік.
3.	Приморський районний суд м. Одеси 30 травня 2018 р. Справа № 522/8678/18	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, усунення заподіяної шкоди суспільним інтересам, наявність на утриманні	штраф у розмірі 100 (сто) неоподаткованих мінімумів доходів громадян, а саме 1700 (тисяча сімсот) гривень.

				неповнолітньої дитини та офіційного місця роботи	
4.	Лисянський районний суд Черкаської області 19 липня 2019 р. Справа № 700/570/19	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину.	2 роки позбавлення волі. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на один рік.
5.	Ізмаїльський міськрайонний суд Одеської області 10 грудня 2019 р. Справа № 946/7619/19	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	щире каяття, визнання своєї вини та активне сприяння розкриттю злочину.	1 рік позбавлення волі без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на 1 рік.
6.	Біляївський районний суд Одеської області 04 вересня 2017 р. Справа № 496/2421/17	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	визнання своєї вини	2 роки позбавлення волі. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на один рік.
7.	Овідіопольський районний суд Одеської області 22 липня 2019 р	ч. 2 ст. 436-1 КК України	-		виправдати у зв'язку з відсутністю в діях

	Справа № 509/3167/17				підсудного складу злочину.
8.	Галицький районний суд м. Львова 04 травня 2017 р. Справа № 461/2949/17	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	визнання своєї вини	обмеження волі строком на два роки і шість місяців без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на один рік.
9.	Роменський міськрайонний суд Сумської області 03 червня 2022 р. Справа № 585/910/22	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, відсутність обставин, що обтяжують покарання, а також те, що обвинувачений раніше до кримінальної відповідальності не притягувався, за місцем проживання характеризується позитивно, вчинив нетяжкий злочин	штраф у розмірі 200 (двісті) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 3400 (три тисячі чотириста) гривень без конфіскації майна.
10.	Держинський районний суд м.Кривого Рогу 11 жовтня 2019 р. Справа № 210/4224/19	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	Визнання винуватості	обмеження волі строком на один рік. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з

					випробуванням строком на один рік.
11.	Путивльський районний суд Сумської області 25.06.2020 р. Справа № 584/633/20	ч.1 ст.436-1 КК України	-	Щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, а також - наявність на утриманні у обвинуваченого двох неповнолітніх дітей	штраф у розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 1700 (одну тисячу сімсот) грн, без конфіскації майна.
12.	Нікопольський міськрайонний суд Дніпропетровської області 18 травня 2018 р. Справа № 182/3413/18	ч.1 ст.436-1 КК України	-	Визнання своєї вини	1 рік позбавлення волі без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на 1 рік.
13.	Приморський районний суд міста Одеси 05 липня 2022 р. Справа №522/6587/22	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	щире каяття	1 рік позбавлення волі без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на 1 рік.
14.	Приморський районний суд м. Одеси 1 жовтня 2021 р.	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	щире каяття	1 рік позбавлення волі без конфіскації майна. На підставі

					ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на 1 рік.
15.	Держинський міський суд Донецької області 04 грудня 2019 р. Справа №225/6198/19	ч. 1 ст. 436-1 КК України	рецидив злочинів та вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння	щире каяття	1 рік обмеження волі
16.	Галицький районний суд міста Львова 24 березня 2021р. Справа № 461/8026/20	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	-	1 рік позбавлення волі без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на 1 рік.
17.	Малиновський районний суд м. Одеси 4 березня 2020 р. Справа № 521/1945/20	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	щире каяття, вчинення правопорушення вперше, статус ветерана війни-учасника бойових дій	2 роки позбавлення волі. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на один рік.
18.	Малиновський районний суд м. Одеси 19 жовтня 2017 р. Справа № 521/10443/17	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	щире каяття, визнання своєї вини, а також знаходження на утриманні малолітньої дитини	1 рік позбавлення волі. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування

					покарання з випробуванням строком на один рік.
19.	Ленінський районний суд м. Кіровограда 18 вересня 2020 р. Справа № 405/4474/20	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину	2 роки позбавлення волі. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на один рік.
20.	Київський районний суд м. Одеси 16 жовтня 2020 р. Справа № 947/22349/20	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	щире каяття та активне сприяння у розкритті злочину.	позбавлення волі строком на три роки з конфіскацією майна в дохід держави. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на три роки.
21.	Іллічівський міський суд Одеської області 21 травня 2021 р. Справа № 501/1321/20	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	часткове визнання вини.	обмеження волі строком на один рік. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на один рік.
22.	Інгулецький районний суд м. Кривого Рогу 9 листопада 2022 р.	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	-	2 роки позбавлення волі. На підставі ст. 75 КК України

	Справа № 213/2157/22				звільнено від відбування покарання з випробуванн ям строком на один рік.
23.	Центрально- Міський районний суд міста Кривого Рогу Дніпропетровсько ї області 22 вересня 2022 р. Справа № 216/2658/22	ч. 1 ст. 436-1 КК України	-	щире каяття	3 роки позбавлення волі. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванн ям строком на два роки.

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ
РАДА АДВОКАТІВ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

UKRAINIAN NATIONAL
BAR ASSOCIATION
LVIV REGIONAL
BAR COUNCIL

79008, м. Львів, вул. Винниченка, 6
тел.: +38 (063) 821-99-29, факс: +38 (032) 255-36-64
e-mail: Lviv.rada.adv@gmail.com, www.unba.lviv.ua

6 Vynnychenka Street, Lviv, 79008 Ukraine
phone: +38 (063) 821-99-29, fax: +38 (032) 255-36-64
e-mail: Lviv.rada.adv@gmail.com, www.unba.lviv.ua

Вих. №.108
від 05.05.2023 року

**Довідка про впровадження результатів
дисертаційного дослідження у роботу
Ради адвокатів Львівської області**

Радою адвокатів Львівської області при проведенні заходів з підвищення кваліфікації адвокатів враховано наукові положення, пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства України, а також методичні рекомендації, які викладено у дисертації **Лабі Святослава Володимировича** на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» на тему : **«Кримінальна відповідальність за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів»**, як такі, що є достатньо обґрунтованими, здатними підвищити ефективність кримінального закону, можуть бути використані у практичній діяльності адвокатів та бути застосовані під час обґрунтування висновків та пропозицій з приводу змін до чинних нормативно-правових актів.

В.о. Голови Ради адвокатів
Львівської області

Ковна У. С.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ,

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лаба С. В., Скрекля Л. І. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Наше право*. № 1. 2020. С. 159–164 (авторський внесок здобувача – 95 %).

2. Лаба С. В. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Наше право*. № 2. 2020. С. 112–118.

3. Laba Svyatoslav. The object of propaganda of communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 3. 2021. С. 146–150.

4. Лаба С. В. Комуністична символіка як предмет складу злочину, передбаченого ст. 436-1 Кримінального кодексу України. *Європейські перспективи*. № 1. 2022. С. 100–106.

5. Лаба С. В. Нацистська символіка як предмет складу злочину, передбаченого ст. 436-1 Кримінального кодексу України. *Наше право*. 2022. № 1. С. 84–88.

6. Лаба С. В. Об'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Право UA*. № 2. 2022. С. 38–44.

7. Лаба С. В. Суб'єктивна сторона складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарного режиму. *Право і суспільство*. № 4. 2022. С. 362–366.

8. Лаба С. В. Особливості призначення покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Європейські перспективи*. 2023. № 1. С. 153–157.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Лаба С. В., Скрекля Л. І. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення* : матеріали

міжнародної науково-практичної конференції (18–19 червня 2020 р.). Львів : Львівський торговельно-економічний університет, 2020. С. 307–308 (авторський внесок здобувача – 95 %).

10. Лаба С. В. Порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів у зарубіжному кримінальному законодавстві. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів* : міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 31 липня–1 серпня 2020 р.). Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2020. С. 90–94.

11. Лаба С. В. Міжнародно-правові стандарти регламентації відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 7–8 серпня 2020 р.). Одеса : Причорноморська фундація права, 2020. С. 43–45.

12. Лаба С. В. Безпосередній об'єкт складу пропаганди комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції* : збірник матеріалів Всеукраїнської конференції (26 березня 2021 року) ; Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ, 2021. С. 166–169.

13. Лаба С. В. Символіка комуністичного тоталітарного режиму як предмет складу злочину, передбаченого ст. 436-1 Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір* : матеріали Міжнародної конференції (29 жовтня 2021 року) ; Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів, 2021. С. 129–132.

14. Лаба С. В. Особливості призначення покарання за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. *Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Львів, 28–29 грудня 2022 р.). Львів : Львівський торговельно-економічний університет, 2022. С. 90–93.